

היברו יוניון קולג' המכון ללימודי יהדות

בית המדרש הישראלי לרבנות

**פמיניזם רוחני בארץ המובטחת
מראות וקולות ממסע עם דבורה הנביאה**

עבודת תזה רבנית

מאת דליה שחם

מוגשת לרבה פרופסור דליה מרקס

אב התשע"ט - אוגוסט 2019

הקדמה

המסע שלי עם דבורה התחיל בשנת 2014. נורי בני היה עוד תינוק וגם אני, במסעי הרוחני, הייתי בחיתוליי. פעמיים בשבוע הייתה מגיעה מטפלת ומבלה עם נורי כמה שעות ואני הייתי יכולה להתפנות לעיסוקיי, שכללו אז עבודות תרגום מזדמנות, כתיבה של הצעת מחקר לדוקטורט במשפטים על הרגולציה של סחר הבינלאומי ברחמים וביציות (שקיוויתי לעשות בברלין) ומדי פעם גם טיולי התבודדות קצרים אל שדות וחורשות באזור ביתי (בשרון) עם מחצלת בקבוק מים וגיטרה.

באחד מהטיולים האלה, ביום אביב אחד, ישבתי תחת עץ הדר בפרדס. אולי הייתה זו הישיבה הזאת תחת עץ, או המחשבה על חיפוש אורחות דרכי כאישה, או זמזום הדבורים שהזכירו לי דמות נשכחת שלמדתי עליה מהמורה נחמה אי שם בנעוריי. פתחתי את הנייד, מצאתי את פרקים ד-ה בספר שופטים וקראתי עד שנתקעתי על השורות האחרונות. ממש נתקעתי עליהן. שיננתי ולמדתי אותן בעל-פה בו במקום.

בְּעֵד הַחֲלוֹן נִשְׁקָפָה וְתִיבָב אִם סִיסְרָא בְּעֵד הָאֶשְׁנָב מְדוּעַ בִּשְׁשׁ רִכְבוֹ לְבֹא מְדוּעַ אַחֲרוֹ פְּעָמִי
מְרַבּוֹתַי: חֲכָמוֹת שְׂרוֹתֶיהָ תַעֲנִינָה אֶף־הִיא תִשָּׁיב אֶמְרֶיהָ לָהּ: הֲלֹא יִמָּצְאוּ יַחֲלָקוּ שְׁלָל רַחֵם
רַחֲמָתִים לְרֹאשׁ גִּבֹּר שְׁלָל צָבָעִים לְסִיסְרָא שְׁלָל צָבָעִים רַקְמָה צָבָע רַקְמָתִים לְצֹאֲרֵי שְׁלָל: כֵּן
יֵאבֹדוּ כָּל־אֲוִיבֵיךְ יְהוָה וְאֶהְיֶה כְּצֹאת הַשֶּׁמֶשׁ בַּגְּבֻרָתוֹ וְתִשְׁקַט הָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה:

לא ידעתי אז שבבית הקברות שליד הפרדס קבורה תמר, בתה של סוזי שעתידיה ללמד אותי לקרוא בתורה ובהפטרה בטעמי המקרא. לא ידעתי ששירת דבורה היא ההפטרה לפרשת השבוע של יום הולדתי, פרשת בשלח, שבת שירה. לא ידעתי שבשסוזי תמות תיקבר גם היא באותו בית קברות סמוך ואני אתבקש ללוות את ההספדים בנגינה ובשירה כי כולנו רקמה אנושית אחת חיה.

רק גלגלתי על לשוני – שלל צבעים רקמה, צבע רקמתיים, רחם רחמתיים, רחם רחמתיים.

דמותה של אם ססרא נשקפה אליי ולא הרפתה. מה היא עושה שם? מייבבת ומחכה. למה מביאה דבורה את דמותה של האם השכולה דווקא מצד האויב? כדי לעורר אמפתיה או איבה? השתתפות בצער או שמחה לאיד? הגיטרה נשארה בתוך התיק באותה ישיבה. במקום לנגן כתבתי שיר.

יוֹשֶׁבֶת לְמַרְגְּלוֹת הָעֵץ, כְּמוֹ דְבוּרָה
שֶׁבִיד אִשָּׁה נִתְּנָה אֶת סִיסְרָא.

אז –

נִרְאָה שִׁירָק אִז –
הָרִימָה גַם דְּבוּרָה אֶת עֲכוּזָה
מִמַּרְגְּלוֹת הָעֵץ.
בִּפְנֵי הָעֵם בָּאָה
לְשִׁיר אֶת שִׁירָה,
כָּלוּ הַלֵּל לְעֹז הָאֵל
לוֹחֵם צְבָאוֹת שְׁמִים עַל פְּנֵי
הָאֲדָמָה.
הַלֵּל הַלֵּל גַּם לִיעֵל
הָאֲמִיצָה, זוֹ שְׁנִיתָצָה,
וּבְסוֹף הַשִּׁיר עוֹד אִשָּׁה
לֹא נִבְיָאָה, לֹא גִבּוּרָה,
רַק אִם,

רַק אִם שִׁכּוּלָה,
רַק אִשָּׁה כְּמִשְׁל, כְּדִגְמָה
לְעֹנֶשֶׁה וְלִשְׁכָּרָה
שֶׁל הָאֲמוּנָה.

וְאוֹתָה שׁוֹרָה סְתוּמָה:
”רַחֵם רַחֲמָתִים לְרֹאשׁ גִּבֹּר”
מִחֲלָלֶת אֶל הָאֲדָמָה.

כָּל הַגְּבָרִים לְעֵמֶק יְרֵדוּ,
לְחַמּוֹ אוֹתוֹ,
הָרוּ אוֹתוֹ דָּם
דָּשְׁנוּ זֶרְעִיו בְּגוֹפּוֹתָם
וְסִיסְרָא הַמּוֹבֵס נִמְלֵט
וְשָׁב לְנוֹחַ קֶצֶת
לְצֹבֵר כּוֹחוֹת לְקֶרֶב הָבֵא,
כִּךְ אוֹלֵי חֹשֶׁב.
אֵךְ לֹא.
רֹאשׁוֹ הִנֵּם עִם בֵּא הָעָרֵב
כְּבֹר הוֹרֵם בִּפְנֵי הָעֵם
לְהִמָּחֵשֶׁת הַמַּפְלָה,
כְּלוֹמֵר הַנִּצָּחוֹן.

אחרי האביב הזה הגיע קיץ 2014, ואיתו המלחמה. אם ססרא השקיפה עליי מנסה לעטוף את נורי בן השנה בבועות הגנה שקופות מפני אימת האזעקות והנפילות.

עד שפרצה המלחמה חשבתי שהעיסוק המקצועי שלי ברדיפת שלום כבר מאחוריי, שמעתי ואילך אעסוק בנושאים הקשורים לחופש הבחירה של נשים ואמהות. אבל טילים פצעו את השמים והבהירו לי שאני לא יכולה לברוח ממה שנהוג לכנות כאן "המצב". שאני צריכה לפקוח עיניים, להשמיע קול. אך הרגשתי שלא יכולתי לשוב וללכת בדרכי הפעולה הישנות שלי - הפגנות, מפגשי שיח, כתיבת ניירות מדיניות ותכניות עבודה. הרגשתי שעניי עייפו מלצפות במראות ההרס הטריים ומלקרוא את קרבות הוויכוחים, אז קראתי "תולדות מלחמת היהודים ברומאים"¹ כדי לקבל פרספקטיבה על הרס וויכוחים בני אלפיים. הרגשתי שקולי אינו מבקש להשמיע טיעונים סדורים אלא לזעוק ולבכות ולייחל, אז התחלתי להתפלל. מצאתי חברה שהרגישה כמוני וכינסה מעגלי נשים סביב מדורה, והצטרפתי אליה בנגינה ובשירה, של שירי קינה ותקווה.

באחד הימים ישבתי עם בני על חוף הים לעת ערב ומול השקיעה שרתי **אלי אלי שלא ייגמר לעולם**, וחשבתי על האמהות בעזה, שמבקשות על ילדיהן את אותו הדבר ממש. ויחד עם אמי ועם עוד חברה ששפת אמה ערבית תרגמתי את השיר לערבית כדי לבטא את התפילה המשותפת.

באחד הימים האחרים חלפתי בפעם האלף על פני בית שמואלי, בית הכנסת הרפורמי הסמוך למקום מגוריי, והפעם עצרתי וצלצלתי בפעמון והצגתי את עצמי והצעתי את קולי ונגינתי, וכמה ימים לאחר מכן בערב תשעה באב כבר הצטרפתי לרבה בנגינה ובשירה - **אלי ציון ועריה**.

וכאן נפתח בפניי הצהר הרבני: יש דרך בה אוכל לצעוד בדרכיי, להעמיק שורשיי, לשאת קולי. לא רק מחקר שכלתני ודיון סדור שבו לדעה יש משקל רב יותר מלרגש, לא עוד לבחור בין מדורי הנפש - יש מסע בו אוכל לדבר, לשתוק או לשיר, גם ללמוד גם ללמד, גם להתפלל, גם להנהיג.

יותר מכל שמחתי ברוחב היריעה שאפשרה לי הבחירה הזו - בכך שאוכל לצמוח בה מתוך שני שורשי מניעי הפעולה העמוקים ביותר שלי: הרחבת חירותן של נשים בכלל ואמהות בפרט והשכנת שלום בין יושבי הארץ. בעולם ארגוני החברה האזרחית והאקדמי נדרשתי לבחור בין "תחומי הפעולה" הנפרדים לכאורה. אך ההפרדה הזו היא מלאכותית - השורשים שלובים זה בזה: השלום בין המינים והשלום בין העמים, חירות האדם ואהבת האדמה.

דבורה ודבריה המשיכו ללוות אותי בשנים אלה. המתח שהיא מגלמת בין הנהגה נשית למלחמה, בין סיפור לשירה, בין הרים ועמקים, בין אוהלים למצודות העסיק אותי. מילים סתומות גילו פנים ומשפטים ברורים הפכו תעלומות. המשכתי לדרוש ממנה משמעות, הנחיה ותשובה, המשכתי לחרוש באדמת דבריה מבקשת לגלות משהו שיאיר את הדרך. מתוך כך נוצרה התמונה שאני מבקשת להניח בעבודה זו. תמונה רב ממדית, אסוציאטיבית, שיש בה יותר שאלות ומחשבות מאשר עובדות או תשובות.

פמיניזם רוחני בארץ המובטחת: מסע עם דבורה הנביאה

בחרתי לקרוא לה

אני משתמשת במושג פמיניזם רוחני יותר כדרך חשיבה מאשר כהצעה להגדרה. אין כאן מחקר סוציולוגי או תיאורטי אלא הזמנה להתבוננות בתהליך השינוי התודעתי-חברתי-תרבותי שהאנושות מצויה בתוכו, והנשים מצויות במרכזו, מנקודת מבט רוחנית ותיאולוגית. הנשים שאת דבריהן, קולן ופניהן אני מציגה כאן הן לתפיסתי מנהיגות הפועלות מתוך מניע של פמיניזם רוחני – אך חשוב לציין כי זה לא בהכרח מושג שהן היו מאמצות וגם כי זו בהחלט לא רשימה כוללת וממצה.

המסע כולל שיטוטים טקסטואליים בתוך ארון הספרים היהודי ומחוץ לו. המסע כולל התבוננות באדמה - בארץ, במתרחש עליה, בנשים ובאנשים וביצורים אחרים. המסע כולל שיחות חברותא ללימוד משותף של דברי דבורה ("לימודדבורה") עם נשים אחרות, חברות ומורות, שצועדות איתי במסע הזה - הפמיניסטי, הרוחני, הארצי. המסע כולל תמונות וצלילים. מוזמנות ומוזמנים.

¹ מאת יוסף בן מתתיהו (טיטוס) פלוויוס יוספוס, בעריכת פרנסיסקו דה קושטה ריש, תרגום ליזה אולמן (כרמל ירושלים: 2009)

שופטים פרק ז

א ויספו בני ישראל לעשות הרע בעיני יהוה ואהוד מת: ב וימכרם יהוה בידי יבין מלך-כנען אשר מלך בקצור ושר-צבאו סיסרא והוא יושב בתרשת ה וים: ג ויצעקו בני-ישראל אליהוה כי תשע מאות רכב-ברזל לו והוא לחץ את-בני ישראל בחזקה עשרים שנה:

ד ודבורה אשה נביאה אשת לפידות היא שפטת את-ישראל בעת ההיא: ה והיא יושבת תחת-תמר דבורה בין הרמה ובין בית-אל בהר אפרים ויעלו אליה בני ישראל למשפט: ו ותשלח ותקרא לברק בן-אבינעם מקדש נפתלי ותאמר אליו הלא צנה ו יהוה אלהי-ישראל לך ומשכת בהר תבור ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון: ז ומשכתי אליך אל-גחל קישון את-סיסרא שר-צבא יבין ואת-רכבו ואת-המוגו ונתתיהו בינך: ח ויאמר אליה ברק אם-תלכי עמי והלכתי ואם-לא תלכי עמי לא אלה: ט ותאמר הלא אלה עמך אפס כי לא תהיה תפארתך עלי-הדרך אשר אתה הולך כי ביד-אשה ימכר יהוה את-סיסרא ותקם דבורה ותלך עם-ברק קדשה: י וינעלם ברק את-זבולון ואת-נפתלי קדשה ויעל ברגליו עשרת אלפי איש ותעל עמו דבורה: יא ותבר הקיני נפרד מקונו מבני חלב חתן משה ונט אהלו עד-אילון בצענים (בצעננים) אשר את-קדש: יב ויגדו לסיסרא כי עלה ברק בן-אבינעם הר-תבור: יג וינעלם סיסרא את-כל-רכבו תשע מאות רכב ברזל ואת-כל-העם אשר אתו מתרשת ה וים אל-גחל קישון: יד ותאמר דבורה אל-ברק קום כי זה ה ום אשר נתן יהוה את-סיסרא בינך הלא יהוה יצא לפניך וירד ברק מהר תבור ועשרת אלפים איש אחריה: טו ויהם יהוה את-סיסרא ואת-כל-הרכב ואת-כל-המחנה לפי-חרב לפני ברק וירד סיסרא מעל המרכבה וינס ברגליו: טז וברק רדף אחרי הרכב ואחרי המחנה עד תרשת הגוים ויכל כל-מחנה סיסרא לפי-חרב לא נשאר עד-אחד: יז וסיסרא גס ברגליו אל-אהל יעל אשת חבר הקיני כי שלום בין יבין מלך-קצור ובין בית חבר הקיני: יח ותצא יעל לקראת סיסרא ותאמר אליו סורה אדני סורה אלי אל-תיבא ויכסר אליה האהל ותכסהו בשמיה: יט ויאמר אליה השקיני-גא מעט-מים כי צמאתי ותפליח את-נאוד החלב ומשקהו ותכסהו: כ ויאמר אליה עמד פתח האהל והיה אם-איש יבא ושאלך ואמר היש-פה איש ואמרת אין: כא ותקח יעל אשת-חבר את-ימד האהל ותשם את-המקבת בנה ותבוא אליו בלאט ותתקע את-הניתל ברקתו ותצנח בארץ והוא-נרגם ונעף וימת: כב והנה ברק רדף את-סיסרא ותצא יעל לקראתו ותאמר לו לך ואראך את-האיש אשר-אתה מבקש ויבא אליה והנה סיסרא נפל מת והניתד ברקתו: כג ויכנע אלהים ביום ההוא את יבין מלך-כנען לפני בני ישראל: כד וחלף יד בני-ישראל הלוך וקשה על יבין מלך-כנען עד אשר הכריתו את יבין מלך-כנען: { ש }

[הפטרה לפרשת בשלח](#)

שופטים פרק ה

- א ותשר דבורה וברק בן-אבינעם ביום ההוא לאמר:
- ב בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו יהוה:
- ג שמעו מלכים האזינו רזנים אנכי ליהוה אנכי אשירה אזמיר ליהוה אלהי ישראל:
- ד יהוה בצאתך משעיר בצעודך משנה אדום ארץ רעשה גם-שמים נטפו גם-עבים נטפו מים:
- ה הרים גזלו מפני יהוה זה סיני מפני יהוה אלהי ישראל:
- ו בימי שמגר בן-ענת בימי יעל חדלו ארחות והלכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות:
- ז חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל:
- ח יבסר אלהים חדשים אז לחם שערים מגן אם-יראה ורמח בארבעים אלה בישראל:
- ט לבי לחוקקי ישראל המתנדבים בעם ברכו יהוה:
- י רכבי אתנות צחורות ושבי על-מדיו והלכי על-דרך שיחו:
- יא מקול מתצצים בין משאבים שם יתנו צדקות יהוה צדקות פרזונו בישראל אז ירדו לשערים עם יהוה:
- יב עורי עורי דבורה עורי עורי דברי-שיר קום ברק ושבה שביך בן-אבינעם:
- יג אז ירד שריד לאדירים עם יהוה ירדלי בגבורים:
- יד מגי אפרים שרשם בעמלק אחריד בנימין בעממז מני מכיר ירדו מתקקים ומזבולן משכים בשבט ספר:
- טו ושרי בישראל עם-דברה ויששכר כן ברק בעמק שלח ברגליו בפלגות ראובן גדלים חקיי-לב:
- טז למה ישבת בין המשפטים לשמע שרקות עדרים לפלגות ראובן-גדולים חקיי-לב:
- יז גלעד בעבר הירדן שכן וזן למה יגור אנחות אשר ישב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון:
- יח זבלון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה:
- יט באו מלכים נלחמו אז נלחמו מלכי כנען במענה על-מי מגדו בצע כסף לא לקחו:
- כ מן-שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם-סיסרא:
- כא נחל ק שוץ-גרפם נחל קדומים נחל קישון תדרכי נפשי עז:
- כב אז הלמו עקבי-סוס מדהרות דהרות אביריו:
- כג אורו מרוז אמר מלאך יהוה ארו ארו וישביה כי לא-באו לעזרת יהוה לעזרת יהוה בגבורים:
- כד תברך מנשים יעל אשת חבר הקיגי מנשים באהל תברך:
- כה מים שאל חלב נתנה בספל אדירים הקריבה חמאה:
- כו ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים והלמה סיסרא מתקה ראשו ומחצה ונחלפה רקתו:
- כז בין רגליה כרע נפל שכם בין רגליה כרע נפל באשר כרע שם נפל שדוד:
- כח בעד החלון נשקפה ותיקב אם סיסרא בעד האשנב מדוע בשש רכבו לבוא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו:
- כט חכמות שרותיה תעגינה אף-היא תשיב אמריה לה:
- ל הלא ימצאו יחלקו שלל רחם רחמתיים לראש-גבר
- ש שלל צבעים לסיסרא שלל צבעים רקמה
- צבע רקמתיים לצוארי שלל:
- לא כן יאבדו כל-אויביו יהוה ואהביו כצאת השמש בגברתו
- ותשקט הארץ ארבעים שנה:

סוכנת רדומה

וְדְבוּרָה אִשָּׁה נְבִיאָה אִשָּׁת לְפִידוֹת
הִיא שְׁפָטָה אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּעֵת הַהִיא

מי את דבורה?

אשה נביאה, אשת לפידות, שופטת.

אשה יושבת תחת תומר על הר ואליה עולים ובאים מרחבי הארץ ממעוזות השבטים.

אשה יושבת, אשה מדברת, אשה מחליטה וגוזרת דינים וגורלות, אשה שרה ומזמרת.

אשה אחת, שני פרקי נבואה, האחד סיפור השני שירה.

אשה אחת והיא חידה.

מי את דבורה? של מי את דבורה?

אשת לפידות.

לפידות היא מילה יחידאית בתנ"ך, מופיעה פעם אחת ויחידה.²

אשת לפידות. מהן לפידות? או מי זה לפידות?

זו השאלה הראשונה שהעסיקה את חז"ל (כלומר את האמוראים). המשנה מתעלמת מקיומה של דבורה

מאי אשת לפידות? שואל התלמוד הבבלי (מסכת מגילה י"ד ע"א) ועונה: **שהיתה עושה פתילות למקדש.**

כלומר, אשת לפידות הוא כינוי שניתן לדבורה בשל עיסוקה בהכנת הפתילות לנרות המקדש. יש בהסבר זה כדי להשקיט את החשש. בכל זאת, מסורה לעבודת הקודש, בכל זאת מתעסקת רק בהכנת חומר הדליקה, ולא בבערה עצמה. חז"ל מסתפקים בפירוש זה ולא מרחיבים.

אולם כך תיוותר דבורה אישה לבדה על הר תחת עץ בלא אב, לא איש, לא בן, לא דוד, אפילו לא לקוח?

תנא דבי אליהו³ מרחיב את המדרש ומציע פתרון:

בעלה של דבורה עם הארץ היה, אמרה לו: בוא ואעשה לך פתילות ולך לבית המקדש שבשילה, אז יהיה חלקך בין הכשרים שבהם, ותבוא לחיי העולם הבא. והיא עושה פתילות והוא מוליך לבית המקדש.

לפידות- ע"ש שאשתו עושה פתילות. והיא מתבוננת ועושה פתילות עבות כדי שיהא אורן מרובה. והקב"ה בוחן ליבות וכליות אמר לה: דבורה, את נתכוונת להרבות אורי, אף אני ארבה אורך ביהודה ובירושלים כנגד י"ב שבטים. מי זכה לו ללפידות שיהא חלקו עם הכשרים ויבא לחיי העולם הבא? הוי אומר דבורה אשתו, עליה נאמר "חכמות נשים בנתה ביתה" (משלי י"ד, א)

² עוד כ-30 מילים יחידאיות אחרות מופיעות באותם שני פרקים.
³ מדרש לספרי התורה והנביאים המתואר בתלמוד הבבלי כמיוחס לרב ענן שקיבל מאליהו הנביא. נדפס לאחר עריכה והגהה לראשונה בוונציה בסוף המאה ה-16 בידי המקובל רבי שמואל הידא.

כלומר, לפידות הוא כינוי שניתן לגבר שדבורה הייתה שייכת לו והכיניו הזה ניתן לו בשל עבודת הקודש שעשתה אשתו הנבונה והמסורה בעבודת פתילותיה. אשת חיל נוסח משלי, שבעלה נודע בשערים בזכות עבודתה בצמר ופשתים ובעבור מסירותה לאשה, זכתה גם להיות מכובדת בקרב העם. הנה נמצא הסבר מניח את הדעת.

אך בעוד כמה פסוקים תיוועד דבורה עם ברק בן אבינועם ותצא אתו אל הר תבור. מה יאמר לפידות? על כך נתן דעתו הרלב"ג⁴ והציע פתרון אחר:

וקראה "אשת לפידות" כי בעלה, היה שמו ברק. וברק ולפיד הם קרובים בעניינם.

שתי דבורים במכה אחת: לפידות הוא שם של גבר והגבר הזה הוא ברק.

פתרון הקסם הזה שרד את מבחן הזמן ויש חלקים בנרטיב הדתי שאימצו אותו ואף איתרו את קברם המשותף של בני הזוג דבורה וברק באזור קדש הקדומה, היא רמות נפתלי.

אבל זה כמובן הסבר מאולץ. לא רק משום שהוא מגיע בשלב מאוחר כל כך במסורת הפרשנית ולא רק בשל החיבור הלשוני המוזר. הלא אם באמת ברק ולפיד דומים בעניינם מדוע לא קראו לדבורה "אשת לפיד"? הלא "מאי לפידות" שאלתם - מדוע ריבוי בלשון נקבה?

גם הבסיס החברתי-היסטורי של הפירוש הזה לא יציב במיוחד, ברק בן אבינועם בן לשבט נפתלי היה, מושבו בקדש שבגליל העליון. דבורה יושבת בהר אפרים, בשומרון, ליד בית אל, מרחק כ-200 ק"מ. חוקי הקניין שחלו על בני ישראל באותה תקופה אסרו על נישואין מחוץ לשבט כדי שלא לערער את סדרי הנחלות. ואם דבורה בת שבט נפתלי היא, מה היא עושה בהר אפרים? אפשר להגן על הסיפור הזה בשם הרומנטיקה, למצוא בו תקדים לנישואין בין-שבטיים לפני מחלוקת פילגש בגבעה, שהלא כל ישראל אחים, לקרוא מתח מיני לתוך הדיאלוג בין ברק לדבורה, לדמיין את מערכת היחסים המאתגרת שקיימו ממרחק שבוע רכיבה על חמור, לפני המייל הפקס הבול או היונה.

אפשר, אבל נראה שאפילו הרלב"ג שהגה את הפירוש היצירתי לא השתכנע ממנו עד כדי כך והציע הסבר נוסף, חלופי:

או יהיה פירוש אשת לפידות על דרך אשת חיל... ויהיה לפידים ולפידות עניין אחד. והרצון בו כי כבר הגיע עוצם מדרגתה בנבואה עד שהיו נראים לפידים במקומה.

אפשר לקרוא את הטקסט כלשונו וכפשוטו. לפידות הן כמו לפידים, וכפי שלפידים מפארים את מקומם של אנשי הרוח הגדולים, הלפידות מפארות את מקומן של נשות הרוח הגדולות. לא החיבור לאיש, אלא לאש קונה לה את מקומה.

פירוש זה, מהמאה ה-13 הוא החיבור הראשון שנעשה בין תוארה הראשון, "אשה נביאה" לבין תוארה השני "אשת לפידות", וגם ההתייחסות החיובית הראשונה לזהותה של דבורה כנביאה.

חז"ל לא היו חיוביים כמוהו. התנאים התעלמו מדמותה כליל, והאמוראים - בפעמיים הבודדות בהן הם מתייחסים לדבורה עצמה, נזפים בה על יוהרתה. האחת במסכת מגילה -

אמר רב נחמן: לא יאה יהירותא לנשי, תרתי נשי יהירן הויין, וסניין שמייהו, חדא שמה זיבורתא, וחדא שמה כרכושתא. [אמר רב נחמן לא יפה היהירות לנשים. שתי נשים יהירות היו ושמותיהן מאוסים. אחת שמה דבורה ואחת שמה חולדה]. זיבורתא [דבורה] - כתיב בה "ותשלח ותקרא לברק", ואילו איהי לא אזלה לגביה [ואילו היא לא הלכה אליו]. כרכושתא [חולדה] כתיב בה "אמרו לאיש" ולא אמרה אמרו למלך. (יד ע"ב)

והשניה במסכת פסחים -

אמר רב יהודה אמר רב: כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, מהלל [...]. ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, מדבורה,

⁴ רבי לוי בן גרשם, (1288-1344) פרשן מקרא, רופא, מדען, מהנדס, אסטרונום, מתמטיקאי ומחשובי הפילוסופים היהודיים, מפרובאנס.

דכתיב "חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל" וכתוב "עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר." (ו ע"ב)

כלומר, לאחר שמתגאה דבורה, נלקחת ממנה רוח הנבואה והיא צריכה לעורר אותה מחדש כדי להמשיך לשיר. כך מתמודדים שניים מגדולי אמוראי בבל במאה השלישית עם גדולתה החריגה של דבורה. הראשון אומר - כשאת יהירה את לא יפה, והשני אומר, כשאת יהירה את לא נביאה. בשתי התייחסויות קצרות אלה מבטלים חז"ל את כוחה של דבורה, פותרים את חידתה בהיותה בלתי ראויה ופוטרים עצמם מעיסוק נוסף בדמותה.

דבורה זו, מישהו היה צריך ללמד אותה קצת ענווה, קצת שתיקה. וחז"ל עושים זאת בשימוש במילותיה שלה. בשלושה מקומות שונים בתלמוד מובאת אותה ברייתא ובה מדרש על השורה האחרונה בשירת דבורה:

וְהָא תְּנִיָא: הַנְּעֻלְבִין וְאִינָן עוֹלְבִין, שׁוֹמְעִין חֲרָפְתָּן וְאִינָן מְשִׁיבִין, עוֹשִׂין מַאֲהָבָה וְשׁוֹמְחִים בְּיִסּוּרִין, עֲלִיָּהֶם הַכְּתוּב אֹמֵר: (שׁוֹפְטִים ה) "וְאֶהְיֶה כְּצֶאֱת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרָתוֹ". (שבת פ"ח ע"ב, יומא כ"ג ע"א, גיטין ל"ו ע"א)

כך מגויסת שורת המחץ של השירה להערת מסר מוסרי, שנראה על פניו מנותק מההקשר שבו הופיע הפסוק. אך דווקא מתוך ההקשר הסמיוטי עולה המסר: רוצה לנהוג בגבורה? רוצה להיות גיבורה? ספגי ואל תעליבי. שבי לך ואל תשיבי. והיא באמת יושבת תחת תומר-דבורה. וגם על זה יש לחז"ל מה לומר, מה לשאול, באותה סוגיה במסכת מגילה בה עוסקים בשמה:

והיא יושבת תחת תמר, מאי שנא תחת תומר? אמר רבי שמעון בן אבשלום: משום יחוד.

אולי היא יהירה אבל בכל זאת צנועה ותעדיף לשבת באוויר ההרים הפתוח מאשר להסתגר עם גבר בחדר. ומייד עוד הסבר,

דבר אחר: מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל שבאותו הדור לא היה להם אלא לב אחד לאביהן שבשמים.

שנאמר: כל ישראל ערבים זה לזה, כל ישראל אחים, עם אחד. לב אחד.⁵ אב אחד שבשמים. היכן האחיות והאמהות?

החכמים יצקו את היסודות להדחקת כוחה של דבורה כנביאה ומנהיגה. אך מה לגבי השופטת שבה? איך אפשר ליישב היבט זה של דמותה עם האיסור על נשים – לא רק על השפיטה אלא על עדות? בידי הפוסקים נותר ליישב את הסתירה:

ואם תאמר: והרי אשה דכשרה לדון, כדכתיב בדבורה: 'היא שפטה את ישראל בעת ההיא' ... ואשה פסולה להעיד? כדאמר (בבלי שבועות ל ע"א): שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים. (תוספות, נדה נ ע"א)

ומציעים בעלי התוספות כמה תשובות:⁶

"דבורה היתה דנה על פי הדיבור. אי נמי [או גם], לא היתה דנה, אלא מלמדת להם הדינים"

ובמקום אחר: **"שמה היו מקבלים אותה עליהן משום שכינה." (תוספות, בבא קמא טו ע"א)**

ובחידושי הר"ן⁷ שתי השערות נוספות:

"יש לומר, דלא שופטת ממש, אלא מנהגת ... לא מינו אותה אלא נוהגים היו על פיה ואי נמי שופטת ודנה – שהיו מקבלים אותה כדרך שאדם מקבל אחד מן הקרובים." (חידושי הר"ן שבועות ל ע"א)

לא שופטת, רק אישה זקנה וחכמה שעשו לה כבוד, שידעה ללמד, ששרתה עליה שכינה, רק מנהיגה, כלומר הוגה, והגיגה היו מקובלים, כלומר שהייתה מקובלת, אבל לא במובן של קבלה. ובכל מקרה – כבר אין נשים כמותה.

⁵ הציטוט לקוח משירו של דן אלמגור <https://www.youtube.com/watch?v=5DUg1VYq4Kg>

⁶ לניתוח מפורט של הפסיקה ר' מלכה פיוטרקובסקי, **מהלכת בדרכה: אתגרי החיים במבט הלכתי-ערכי**, (ידיעות אחרונות: 86-88 עמ' (2014)

⁷ ר' נסים בן ר' ראובן גירונדי (1315-1376), ספרד, מגדולי פרשני ההלכה והתלמוד.

היו לאורך הדורות במקומות שונים גם גדולים בתורה שלימדו עליה זכות.⁸ רד"ק⁹ הגדיר את מעלת נבואתה של דבורה כגבוהה ביותר ומבחינות מסוימות השווה אותה למעלתו של משה. רבנו בחיי בן אשר דיבר על מעלתן הגדולה של הנשים, ביכולתן להגיע לדרגת נבואה, בבקיותן בתורת הסוד ובגילוי כמה מעקרונות האמונה היהודית ומסירתם לדורות. ודון יצחק אברבנאל¹⁰ הגדיל בשבחה: "שלמות שכלה וטוב הבנתה, עד שהיה נלווה אליה הרוח הנבואי. ובמה שאמר "אשת לפידות", הורה שהייתה אשת חיל ומעשייה חיים וזריזים מאד עד שהיתה כמו לפיד אש. ומפני התוארים האלה שהיתה נביאה בשכלה ואשת לפידות במעשיה ובגודל לבה, הייתה היא שופטה את ישראל בזמן ההוא".¹¹ הוא הסתייג מדברי חז"ל שמצאו יוהרה בדבריה דבורה, העז לסבור כי בשל מעלת נבואתה נאלצה לפרוש מבעלה אם בכלל היתה נשואה, וטען כי ברק היה טפל לחלוטין למנהיגותה: "היא עשתה וסדרה זה השיר וברק נטפל עמה".

אך הם נשארו מיעוט ולעמדותיהם בנושא לא הייתה נפקות הלכתית בנושא הכשרות המשפטית. קולם נותר רדום, יחד עם קולן של הנשים הגדולות, החכמות, היוצרות, הנביאות. מה היו עונות נשות החכמים והפוסקים אם היו שואלים אותן: **מאי אשת לפידות?**

שירה ריכטר, אמנית רב-תחומית אקטיביסטית פמיניסטית, מציעה פרשנות משלה.

[לימוד דבורה שירה ריכטר: מאי אשת לפידות](#)

⁸ אברהם גרוסמן, **והוא ימשול בך? האישה במשנתם של חכמי ישראל בימי הביניים**, (מרכז זלמן שזר: 2011)

⁹ ר' דוד בן יוסף קמחי (1160-1235), פרובאנס, מגדולי פרשני המקרא ודקדקני השפה העברית.

¹⁰ (1437-1508) מדינאי יהודי, פילוסוף, מיסטיקן, פרשן מקרא וכלכלן, ממנהיגי היהודים בחצי האי האיברי שפעל ללא הצלחה לביטול גזירת גירוש ספרד.

¹¹ פירוש אברבנאל לנביאים ראשונים, שופטים ד, ד, עמ' קו.

"האזינו לי, שוטים
שקט וסרטן פושטים
את דבריי שמעו אלמדכם
יד הושיטו לי מתוך לבכם
אך מילותיי כמו טיפות אילמות נשרו והדהדו
בתוך באר השקט"

(פול סימון. תרגום: אהוד מנור)

נקודת המוצא של הפמיניזם הרוחני היא בהתרת קשרי השתיקה, בפתיחת צוהרים לקולות החבויים. העוסקות במלאכה, חוקרות, מורות, סופרות, גוללות אבנים כבדות מעל בארות התודעה: אבנים שהושמו שם כדי לחסום את עליית הקולות מתהום הנשיה. אך הקולות מתעקשות, מתדפקות על הסדקים. העוסקות במלאכה מניחות אוזן על האבנים, מציצות מבין החרכים. מלכה פיוטרקובסקי¹² חשפה את אבני היסוד של הטיעון ההלכתי שחסם את השימוש בדמותה של דבורה כתקדים לסמכות שיפוטית לנשים. ג'ודית פלסקאו¹³ ורחל אליאור¹⁴ מתארות, כל אחת בדרכה, את החומרים מהם עשויות האבנים.

רחל אליאור

Judith Plaskow

מלכה פיוטרקובסקי

פלסקאו, בספרה החלוצי *Standing Again at Sinai*¹⁵ מתארת את השתקת הקול הנשי כנובע משלושה מנגנונים לשוניים:
א. קול המספר של התורה הוא קול גברי.
ב. שפת האל - השפה בה מדבר האל, והשפה שבה פונים אליו - היא בלשון זכר.
ג. דימויי האל וכינויי באים מעולם האדנות הגברית: אב הדורש צייתנות, בעל הדורש נאמנות. השילוב בין השלושה יוצר הבחנה מינית בין הסובייקט הגברי לאובייקט הנשי, ומוציאים את הנשים מתחום הקדושה.

¹² פוסקת הלכה, מורה ומחנכת, פעילה למען זכויות נשים וממובילות לימוד התורה לנשים.

¹³ פרופסור לתאולוגיה מניו יורק, מתמחה בתאולוגיה פמיניסטית, ממייסדות הקבוצה הפמיניסטית היהודית "בנות אש".

¹⁴ פרופסור לפילוסופיה יהודית באוניברסיטה העברית, מתמחה בספרות המיסטית היהודית.

¹⁵ Judith Plaskow, *Standing again at Sinai : Judaism from a feminist perspective*, (Harper San Francisco: 1991)

אליאור מתארת גם היא את היחס המשותף לנשים במסורת היהודית כנובע משלושה גורמים, או בלשונה "שלושה מקורות מרכזיים השזורים זה בזה":¹⁶

א. מסורת כתובה בעלת אופי מקודש שנכתבה ונלמדה בידי גברים בלבד, הרואה הבדל יישותי מהותי בין זכר לנקבה ומייחסת להם מעמד שונה מבחינת זכויות וחובות וקירבה או ריחוק מן הקודש.

ב. סדר חברתי המקבע את יחסי הכוחות בין המינים בנוסחה פטרונית של הגנה כפויה. "תפיסה זו שוללת מעמד ריבוני מהאישה ומצמצמת את ייעודה לגבולות גופה." תפיסה זו מבוססת על שליטה גברית בגוף הנשי ומצמצמת את ייעודה הגופני של האישה כהמשכת הזרע. מתוכה נובעת הבחנה מכריעה בין תרבות כמאפיין הגבריות, לבין טבע כמאפיין הנשיות. הבחנה זו מנעה מנשים קיום בתחום הרוח, היצירה, הזיכרון, הלימוד והתרבות.

ג. ההבחנה הבינארית בין גבריות ונשיות מכתובה ציפיות חברתיות הנשענות על הבחנות בינאריות בין חירות ושעבוד, כוח וחולשה, עדיפות ונחיתות, קול ושתיקה, חוץ ופנים, טהרה וטומאה כנגזרות מההבדלים הביולוגיים בין המינים.

"אין ספק שררגוניותה של המציאות היתה רבה לאין ערוך מחד משמעותה של המסורת הכתובה והמקודשת, קרוב לוודאי שהיו נשים שחמקו מגזר דינה של המסורת הכתובה שחרצה את גורלן של רבות אחרות, אולם המורשת הכתובה היא זו ששימרה והורשה עולם מושגים יציב ומקודש, הוא שיצר את תיבת התהודה של הלשון וכוון מודעות רצופה מעבר לגבולותיה של המציאות ההיסטורית המשתנה."¹⁷

אני מבקשת להציע טיפולוגיה משולשת נוספת, מנקודת המבט שלי, לקשר בין מבנה התאולוגיה היהודית למעמדן המשותף של הנשים. אלו מעין שלוש שכבות השתקה גיאולוגיות/היסטוריות.

שכבה ראשונה: מחיקת המנהיגות הרוחנית הנשית.

המנהיגות הרוחנית הנשית ניבטת מתוך דמויותיהן המקראיות של הנשים נביאות וחכמות. שלוש נשים מוזכרות כנביאות בתנ"ך: מרים (שמות ט"ו), דבורה (שופטים ד') וחולדה (מלכים ב', כ"ב).¹⁸ עוד מופיעות בתנ"ך, נשים חכמות הנמצאות בשיחה ופועלות בשיתוף עם גברים בעמדות הנהגה (שמואל ב' י"ד, שמואל ב' כ, מלכים ב' ד').

גם ההאנשה הנשית של החוכמה בשירת שלמה **כנביאה** - חֲכָמוֹת בַּחוּץ תִּרְנָה בְּרָחוֹבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ. (משלי א:20); **אמא אדמה** - עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּיָּהּ מֵאֲשֶׁר. (משלי ג:18); **ואחות** - אָמַר לַחֲכָמָה אֲחֹתִי אֶתְּ (משלי ז:4) - מתארת קיום מוקדם של מנהיגות נשית עצמאית, במובן זה שכוחן של הנשים אינו נובע משייכות לגבר כלשהו.

הקיום הזה מסתיים עם קץ תקופת המלוכה. חולדה הנביאה, אשת שלום בן תקווה,¹⁹ הנביאה המפורשת של רפורמה ייחוד הפולחן של יאשיהו היא גם העדה החיה לסתימת הגולל על הנבואה הנשית.

סופר המלך בא אליה כדי לדרוש את דבר ה' על "דברי הספר" שנמצא בבית ה'. בקוראה בספר (המזוהה עם ספר דברים) נגלות לעיני חולדה אשת שלום בן תקווה, הבמות העתידות להיות מנותצות, קץ הפולחן תחת עץ רענן, רדיפת המכשפות והידעונית וסילוק הכהונות מן המקדשים. והיא נותנת לשליח את תשובתה:

תַּחַת | אֲשֶׁר עָזְבוֹנִי וְיִקְטְרוּ לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים לְמַעַן הַכְּעִיסֵנִי בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם וְנִצַּתָּה חֲמָתִי בְּמָקוֹם הַזֶּה וְלֹא תִכָּבֶּה: (מלכים ב' כ"ב:17)

¹⁶ רחל אליאור, "נוכחות נפקדות, "טבע דומם" ו"עלמה יפה שאין לה עיניים": לשאלת נוכחותן והיעדרן של נשים בלשון הקודש, בדת היהודית ובמציאות הישראלית", מתוך יעל עצמון (עורכת) **התשמע קולי! ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית** (מכון ון ליר בירושלים: 2001)

¹⁷ שם, עמ' 47

¹⁸ התלמוד מונה שבע נביאות לישראל: "שרה מרים דבורה חנה אביגיל חולדה ואסתר" (מגילה י"ד ע"א). לשרה ולחנה מיוחסת הנבואה על שראו את הנולד, ממש מילולית, את פרי רחמן המפתיע ומפציע כנגד הסיכויים. לאביגיל ואסתר יוחסה הנבואה על יכולת התמרון שלהן כנשים יפות בעולם גברי של מלחמה ושררה. ייחוס הנבואה לארבע נשים אלה הוא לדעתי חלק אינטגרלי מהמסע התרבותי להשלטת הסדר החברתי שמתארת רחל אליאור, בכך שהוא מדגיש את הפעולה המינית הגופנית (בין אם הולדה או משגל) כתחום הפעולה המשמעותי של נשים.

¹⁹ מעניין שהקבר המיוחס לחולדה הנביאה בהר הזיתים, מיוחס גם למנהיגות נשיות נעלמות משתי הדתות המונותאיסטיות האחרות: ראבעה אלעדוויה, דרווישית סופית מיסטיקנית מהמאה ה-8 לספירה; והקדושה פלגיה (Pelagia) מהמאה ה-4 לספירה, שנאלצה להתחפש לגבר בשנות חייה האחרונות.

תם עידן הפלורליזם הרוחני.

לְעַן רֹד־לִבְבְּךָ וְתִכְנַע | מִפְּנֵי יְהוָה בְּשִׁמְעֶךָ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עֲלֵהֶמְקוֹם הַזֶּה וְעַל־יִשְׁבִּיו לִהְיוֹת לְשִׁמָּה וְלִקְלָלָהּ וְתִקְרַע אֶת־
בְּגָדֶיךָ וְתִבְכֶּה לְפָנַי וְגַם אֲנֹכִי שִׁמְעֵתִי נֹאס־יְהוָה: לָכֵן הִנְנִי אֹסֶפְךָ עַל־אֲבֹתֶיךָ וְנֹאסֶפֶת אֶל־קִבְרֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם וְלֹא־תִרְאֶינָה
עֵינֶיךָ בְּכָל הָרָעָה אֲשֶׁר־אֲנִי מֵבִיא עֲלֵהֶמְקוֹם הַזֶּה וְיִשְׁבִּי אֶת־הַמָּלָךְ דָּבָר: (מלכים ב כ"ב:19-20)

חולדה כמו אומרת ליאשיהו: אני רואה שהעדויות הזו כואבת לך. אתה תיאסף אל אבותיך בשלום, אבל הדור הבא כבר לא ישרוד. עם קץ המלוכה, החורבן הראשון והגלות לא ניתן עוד מקום פומבי לנשים גדולות, חכמות, נביאות. ההשתקה קשורה גם בניתוק מן הארץ, מן האדמה עצמה, מן העצים והאבנים וההרים.

יש שראות במהלך הזה את הסיפור הגדול של התנ"ך. הרמז לכך נמצא בפתיחת התורה באות "ב" ובאזכורה של התהום הניצבת מול רוח האלוהים כשפניה מכוסים. בחדשנות המונותיאסטית של המקרא הצומחת מתוך סיפור בריאה נטול רחם. בניגוד לסיפורי בריאה אחרים מהעולם העתיק, בתנ"ך המילה, הדבר, היא אמצעי הבריאה ולא המשגל או החיבור הבין-מיני. מחיקת האמהות משרשראות הילודה, ותופעת העקרות המתנה את ההולדה בהתערבות האל הזכרי תורמות לאותו מסר של הפרדה בין האלוהות הגברית השמימית לבין הנשיות הגשמית.²⁰

שכבה שניה: ביטול האישיות המשפטית הנשית

השכבה השניה שואבת השראה מחוקי המקרא, אך התייחבה והתמסדה מתוך המהפכה החקיקתית של המשנה אשר ביטלה את מעמדן המשפטי הנפרד של נשים ומנעה מהן עצמאות כלכלית. יסודות השכבה הזו מצויים בסדר נשים ובסדר נזיקין המגדירים בדקדקנות את מעמדן של נשים כקניין, ומצמצמים את הנפקות המשפטיות של קולן לגבולות צרים.

שכבה שלישית: מין בשאינו מינו

התלמוד הוסיף ועיבה את השכבה התרבותית, העוסקת בנשים כ"אחר" האולטימטיבי, כאובייקט של מחקר למדני, ככוח בלתי מובן, פרימיטיבי ומסוכן כאחד. הביטויים המקראיים של אהבת נשים והעדויות למעמדן כבנות שיח ושותפות, מקבלים פרשנות אלגורית או מבטלת. במקום לאהוב את הנשים עצמן, משתיתים החכמים תרבות פטישיזם של אובייקטים רוחניים נשיים: התורה, השבת, הציצית...

אולי כל זה היה דרוש בשביל המהפכה ההלכתית ששימרה את העם היהודי על קהילתו דורות על דורות. אולי אם לא היו עומלים החכמים על משטור כל צעד ושעל בחייהם באופן אשר נוטע את האישה עמוק בתוך ביתה, שהוא בית אביה או בעלה, ומטיל עליה רמות גבוהות של אחריות לקיום שכבות על גבי שכבות של מצוות - אולי לא הייתי זוכה להיוולד, נכדה לאישה ירושלמית ולאשה בבלי, בנות לדורות חכמים ותלמידי חכמים.

אולי. אך הזמנים משתנים.

²⁰ Jill Hammer, *The Hebrew Priestess: Ancient and New Visions of Jewish Women's Spiritual Leadership* (NJ: 2015). גם הרבה אורנה פילץ עוסקת בהשלכות ארוכות הטווח של המהלך התיאולוגי של "גזילת הלידה". ספר מאמרים בנושא בעריכתה עתיד לראות אור בקרוב.

דבר דבורה

לא התכוונתי להפחיד אתכם אבל כך יצא. נשארתי לשבת על ההר ולהתבונן בדורות של חכמים ותלמידי חכמים, עדינים, ספונים אל מגילות ומילים, מושפלים בין הגויים, מתוסכלים מול נשותיכם, הנסתרות מכם כל כך, מחזיקות בסודות לידתכם והמשכיותכם שלכם. ואתם ממשיכים להתפלפל כדי לכסות על האמת הפשוטה: כן, ישראל באותו הדור ובדורות מאז, לב אחד להם לאביהם שבשמים, אבל גם רחם אחת לאמא אדמה.

ואני חבויה שם בין דפי ספר שופטים, ובכל פעם שענייכם מדפדפות דרכי מבהיק אור זר ומוזר כל כך שרק מחריף את הפחד: אשה, נביאה, אשת לפידות, יושבת תחת עץ ובני העם עולים אליה למשפט. גם נביאה וגם שופטת, ממש כמו משה ושמואל ו... מי עוד? נכון – אף אחד. רק אנחנו, שלושתינו. מנהיגות הרוחנית של משה הובילה אתכם מעבדות לחירות, מנהיגות הרוחנית של שמואל הובילה אתכם מהתנחלות למלכות. ומה עשיתי אני? אני סוכנת רדומה, סודותיי מלחשים על אש קטנה.

אם משה בן יוכבד העניק לכם את חכמת התורה, ושמואל בן חנה הנהיג בכוח הנבואה, הרי שאני, האמצעית בשלישייה אמונה על הכהונה: סודות הטקס, האש, המים השירה.

ומכל שיריי, מזמורי התפילה וניגוני הפולחן, השתמרה רק אותה שירה של אחרי המלחמה.

נשאתי אז קולי בשירתי המוזרה, מתעקשת להאיר את חדריו האחוריים של שדה הקרב, את הנשים הנלחמות בחלבן ובבשרן, בקולן, בבכיין ובשתיקתן. היום, בישראל, קיים פורום על שמי – פורום דבורה, חברות בו נשים מובילות בתחומי הצבא והביטחון. היום בישראל נשים משוררות ושופטות ויושבות. הייתי סוכנת רדומה, והעירו אותי כדי להזכיר שיש תקדים למקומן של נשים בשולחן מקבלי ההחלטות. לפידות התודעה שלי מתחילות לבעור ונשים פוקחות עיניהן ומבינות כי המנהיגות היא גם שלהן. ולא רק המנהיגות הצבאית/פוליטית, גם הרוחנית. ולא רק המנהיגות אלא גם האלוהות.

אחת משלושה הייתי, וגם אחת משלוש. אמצעית בין מרים לחולדה, אחיותיי הנביאות, בנות הקול שנשאו דבריהן אל מול שמים וים, אל מול כוח ושררה אמרו את שראו עיניהן ואשר חש לבן, מבלי לחשוש לגופן או לשמן. גם את קולותיהן ביקשו חכמי הדורות להשקיט ולכסות בדברי ביקורת על יוהרה ועל לשון הרע. ולאחר החורבנות איבדו בנות הקול את מעמדן.

לא בשמים את, קולך פנימה, בת.

מן השמיים קול אבינו יישמע.

אמא אינה אלא אדמה דוממה.

לא עוד.

הייתי כוהנת, שופטת, נביאה. שירתתי את ההווה כולה באחדותה, זכר ונקבה. זה בסדר שחז"ל לינו לא ידעו מה לעשות עם זה, לא אליהם דיברתי. דבריי דבורים הם אליכן, נשים הפוקחות כעת את עיניכן.

אלות וכהנות

וְהָאֵל יוֹשֶׁבֶת תַּחַת-אֲמָרָךְ וְזֶה
בֵּין הָרָמָה וּבֵין בֵּית-אֵל בְּהָר אֶפְרָיִם
וַיַּעַל אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַמִּשְׁפָּט

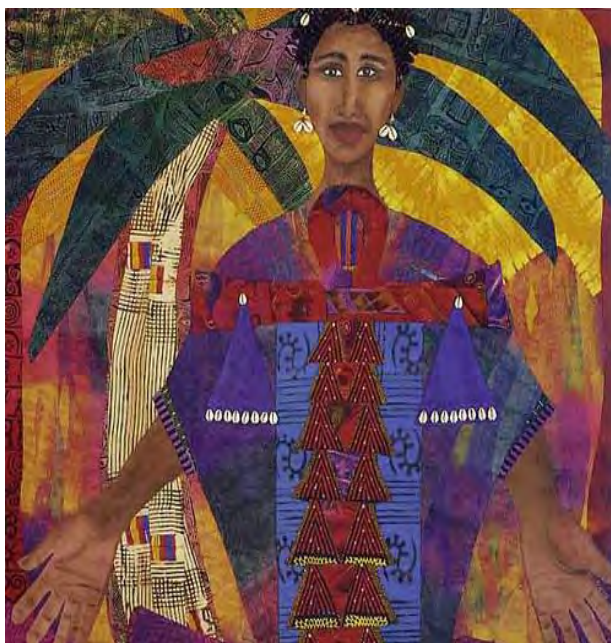
"The Bible preserved goddess images in subterranean ways even as it sought to eliminate those images."
- Rabbi Jill Hammer²¹

"דבורה פורצת כל מתווה מגדרי מקובל - היא מנהיגה רוחנית עליונה, סמכות מוסרית ושיפוטית, לוחמת ואסטרטגית צבאית. אבל כדי להבין מי הייתה באמת, מתחת לשכבות הכיבוש הפטריארכלי, יש לקרוא בזהירות ובקשב רב את הטקסט, תוך מודעות לשפת הסימבוליקה הארכיטיפית העתיקה."
- דבורה לדרמן דניאלי²²

מוטיבים ושמות משובצים בטקסט כרמזים שתולים למקורות עוצמתה הרוחנית של דבורה, ומקשרים בינה לבין דמותה של יעל. התחקות אחר רמזים אלו ב"שפת הסימבוליקה הארכיטיפית העתיקה" מובילה אל מראות מדמות האלה אשר התרבות המקראית ביקשה להסתיר. בפרק זה נתחקה אחר הרמזים הללו.

Baraka Robin Berger: *Asherah*

Adriene Cruz: *Deborah Under the Palm Tree*

²¹ Hammer, Jill, *The Hebrew Priestess: Ancient and New Visions of Jewish Women's Spiritual Leadership* (NJ: 2015)

²² דבורה לדרמן דניאלי, "שקמתי אם בישראל" <https://929.bina.org.il/imageview.php?id=507>

הַאֲשֶׁרָה, הייתה אחת האלות הראשיות של ארץ כנען, אמא אדמה, בת זוגו של אל, אמם של שבעים בני האשרה.

דמות פולחנה מצטיירת כתשליל מתוך האיסורים והתוכחות בתנ"ך: עצים נטועים, ראשי הרים, נשים בקדושה.

"לא תטע לך אשרה, כל עץ – אצל מזבח ה' אלהיך, אשר תעשה לך" (דברים טז:22)

"ויצא את האשרה מבית ה' מחוץ לירושלם [...] ויתן את בתי הקדשים אשר בבית ה' אשר הנשים ארגות שם בתים לאשרה" (מלכים ב כג:7)

"על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו, תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב צלה, על כן תזנינה בנותיכם וכלותיכם תנאפנה" (הושע ד:13)

דבורה לדרמן דניאלי²³ מסבירה כי "היותה יושבת תחת עץ התומר מסמלת את דת האלה האם". הישיבה תחת העץ, הבהוב אש לפידות המזבח, יחד עם המדרש החז"ל על טוויית הפתילות למקדש - מהדהדים את האשרה בדמותה של דבורה. באמירה אֶנְכִי לִיהוָה אֶנְכִי אֲשִׁירָה נמצאת ההקבלה בין ה' לאשרה, המרמזת על הזוגיות ההיסטורית בין האל והאלה. גם אמירתה של דבורה: שְׁקֵמְתִי אִם בְּיִשְׂרָאֵל מתכתבת עם זהותה של אשרה כאלה האם ואלת האמהות והפריון.

בדימויים המיוחסים לפולחן אשרה בממצאים ארכיאולוגיים מהאזור מתגלה גם החיבור ליעל.

איור על כד חרס ממקדש חפיר בלכיש מתקופת הברונזה המאוחרת: כיתוב המציין מתן שי לאלה, עץ חיים בצורת מנורה ודמויות חיות מקרינות כיעלים.

תבליט משנהב שנמצא באוגרית, מהמאה ה-13 לפנה"ס מראה את דמות האשרה כעץ בעצמה, מאכילה שתי עזים, או יעלים.

איור על גבי אחד הפיטסים שנתגלו בכונתילת עג'רוד, מסוף המאה ה-9 לפנה"ס – סמל האשרה: עץ חיים וחיות דמויות יעלים משני צדיו.

²³ ד"ר לחינוך במכללת דוד ילין. מתמחה בהוראה דיאלוגית ופדגוגיה ביקורתית. חוקרת את מסורות האלה העתיקה במקרא.

ענת היא אלת המלחמה, הצייד והפיריון של המזרח התיכון העתיק, ממסופוטמיה ועד כנען ומצרים העתיקה. ענת מתוארת בבתולה יפה, עזת נפש ובעלת תושייה. משמעות המושג "בתולה" ביחס לדמות הנשית בתקופה זו אינה משמעות ההימנעות המינית אשר מיוחסת לה היום, אלא אישה צעירה שאינה נשואה. ואכן ענת, שהיא בתו של אל ואחותו של בעל, אינה נשואה לאיש ואוהבת מין ומלחמה. היא נראית מניפה כלי נשק בעודה יושבת על כיסא, או עומדת, או ניצבת עירומה על חיה כלשהי. כוח ההרס העצום שלה מופנה לעזרת כוח החיים של האל בעל ולהצלחתו מידי אויביו האלים ובני האדם כאחד.

אותותיה של ענת באות מדמותה של יעל:

כִּי בִידְאִשָּׁה יִמְכַר יְהוָה אֶת־סִיסְרָא ... וְסִיסְרָא נָס בְּרִגְלָיו אֶל־אֵהָל יַעַל אִשֶּׁת חֶבֶר הַקִּינִי ... וַתִּשֶׂם אֶת־הַמִּקְבֶּת בִּידָהּ בִּימֵי שִׁמְגָר בְּוַעֲנַת בִּימֵי יַעַל ... יָדָהּ לִיתֵד תִּשְׁלַחנָה וַיִּמְיָנָה לְהַלְמוֹת עַמֻּלִים²⁴ ... בֵּין רִגְלֶיהָ כָּרַע נָפַל שָׁכַב ...

כדאי לשים לב כי הביטוי "אשת חבר הקיני" - כמו הביטוי "אשת לפידות" יכול להתפרש בשפה של היום כמתאר סטטוס נישואין, אך הפירוש הפשוט, הסביר יותר הוא, שהיא אישה השייכת לשבט הקיני - חבר במשמעות של קבוצת אנשים. הביטוי אהל-יעל, כמו תמר-דבורה - יוצר חיבור בין מקום לבין אישה בעלת שם, ללא תיווך של גבר.

אסטילת אבן מאוגרית. האלה ישובה על כסא אווזת נשק ביד שמאל ומניפה נשק ביד ימין.

צלמית מברונזה של דמות האלה מניפה דבר מה (ככה"נ גרזן או חנית), מאזור סוריה, המאה ה-14 לפנה"ס

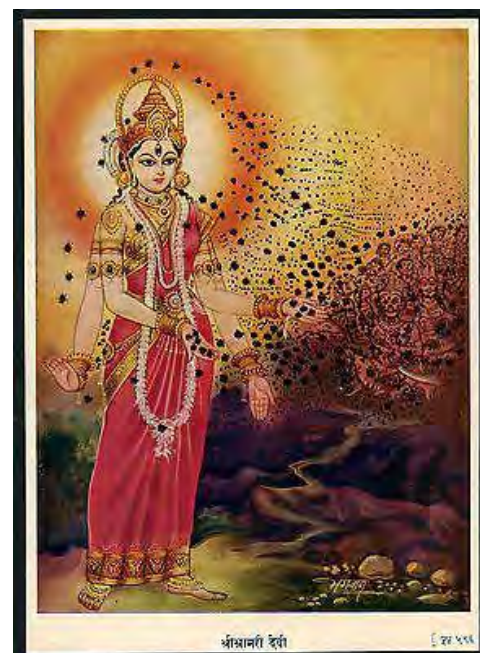
תבליט מזהב ממקדש בלכיש מהמאה ה-13 לפנה"ס. דמות האלה עירומה, ניצבת על סוס ואווזת כלי נשק.

²⁴ משה דוד קאסוטו, **האלה ענת: שירי עלילה כנעניים מתקופת האבות** (מוסד ביאליק, ירושלים תשי"א) – מצביע על המקבילה בין אמירה זו לבין אחד מכתבי אוגרית בו נאמר על ענת "אחזה פלכה בידה, פלך הנניפה בימינה" והקבלת הדימוי גם לפסלון ולאסטילה המוצגים כאן.

הרבה שוני ליבוביץ²⁵ הצביעה על הקשר בין שמה של דבורה הנביאה, כלומר בין היצור החי הנקרא דבורה, לבין אלוהות נשית בתרבויות מקבילות: הדבורים שנחשבו לאלילות האמזונות ובמיתוס היווני, הנימפה מליסה (כלומר דבורה) הניקה דבש את זאוס התינוק. "מליסה" הוא גם הכינוי שניתן לכהנות מקדש אפרודיטה והמילה האנגלית לקרום בתולין – hymen – מקורה במונח המתאר את הכנפיים הנסתרות של הדבורה, אותו מונח ששימש לכינוי הוילון הדק שכיסה את המזבח הפנימי במקדש אפרודיטה.

מטבע מאפסוס (Ephesus) דרום מערב תורכיה מהמאה ה-4 לפני הספירה - בצדה האחת דבורה, ובצדה השניה יעל או אייל. מטבעות דומות מאותה תקופה נמצאו גם ברודוס. הסמלים מיוחסים לפולחן האלה ארטמיס, אלת האדמה והטבע.

החיבור בין דבורים לבין אלוהות נשית אינו ייחודי לאזורנו הגיאוגרפי. אלות דבורים מופיעות גם במיתוסים של המאיה, בליטואניה ובהודו. האלה ההינדית בראהמרי Bhramari Devi מקיימת קשר בין דבורים לבין ניצחון נשי במלחמה. לפי המיתולוגיה, בראהמרי, התגלמות האלה פרוואטי, בת זוגו של שיווה, נוצרה מתוך זימון של כל הדבורים, הצרעות, ושאר החרקים העוקצים ובכוחה הצילה את שיווה ואנשיו מפני השדים של ארונאסור.

חשיפת הקולות הנשיים הקדומים, והפרקטיקות של מנהיגות נשית בתחום הרוח היא אבן פינה של תנועת הפמיניזם הרוחני. את החשיפה הזו מובילות נשים חוקרות, מלמדות, כותבות ומקהילות – אפשר להמשיך לתאר אותן לפי הפעולות שהן עושות, אך יש גם מילה אחת שמאגדת בתוכה את משמעות הפעולה כולה: **כוהנות**.

R. Jill Hammer

דבורה לדרמן דניאלי

R. Shoni Labowitz

²⁵ רבה, סופרת, משוררת, אמנית ומורה. (1946-2017)

גיל האמר,²⁶ הנשיאה והמייסדת של Kohenet Institute – מכון להכשרת כוהנות עבריות, סוקרת בספרה מגוון מאפיינים של כוהנות העולים מתוך ארון הספרים היהודי. בספרה היא פורשת קשת רחבה של מסורות כהונה נשיות, המתאפיינות בסמלים, מנהגים וטקסים. היא מונה 13 נתיבות, י"ג סוגי כהנות. אני מחפשת בתוכן את דבורה.

היא איננה בחלקו העליון של האזור. לא גבירה, לא מקוננת, לא בעלת אוב, לא מבקשת דרך, לא אוהבת, ודאי שלא ליצנית. לפי פרשנות חז"ל יש בה מן האורגת, העוסקת בסיבים ובקשרים עדינים. אפשר גם לראות בחיבור שהוא דורשת בין השבטים מלאכת אריגה. היא לא בתולה, אם כבר זו יעל, מהבחינה המקורית, החזקה והמינית של המילה.

אני מוצאת אותה בקלות בנביאה ובחכמה.

האם היא אמא? אולי במובן הנהגת הפולחן לאלה האם-האשרה. המילה אם מופיעה פעמיים בשירתה: שקמתי אם בישראל - ואם ססרא. דמות כוהנת האם שמצוירת האמר היא המזינה והעוטפת: לא כאן. אבל אולי זה ההקשר, המלחמתי והאלים שדורש אמהות מסוג אחר?

דבורה הנביאה מספר שופטים ודאי אינה מיילדת, אך מה לגבי דְבָרָה מִיִּנְקָת רַבָּקָה (בראשית ל"ה:8)? איזו חכמה נשית נשאה אותה אישה שהייתה חשובה מספיק כדי להיזכר בשמה, כדי שיעקב יבכה אותה ויקבור אותה תחת עץ הזכור לדורות? לאן הלכה רבקה לבקש פני אלהים כשהתרוצצו התאומים ברחמה? ומי הוציאה אותם משם חיים ובריאם? אולי דְבָרָה?

הצובאה, ע"פ האמר, היא כוהנת המקדש, האמונה על סודות הטקס והאש. מתאים לכוהנת כזו להיות מכונה "אשת לפידות". דליה מרקס²⁷ מצוירת תמונה אחרת ומפורטת יותר של הצובאות, מתוך תאורן בפרשת ויקהל כנשים אשר "צָבְאוּ פֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד" (שמות ל"ח:8). אלו נשים שהתאספו להתפלל ולהסתופף יחד בקדושה. הן פעלו יחד להתגבר על הגזירות, והשתמשו במיניותן, חיותן ונמרצותן כדי להעמיד את צבאות העם בכך שהביאו חיים לעולם.²⁸

אבל קשה למצות בזה את דמותה של דבורה, שפועלה המרכזי הוא הובלה למלחמה ושירת ניצחון. תפקידים אלה אינם מופיעים באף אחת מהנתיבות שהגדירה האמר. אני מבינה את אי הנוחות, הזהות העצמית שלי כפמיניסטית רודפת שלום מתקוממת נגד חדוות הקרב של דבורה. אני רוצה שהיא תסמל את חדוות החיים כמו אמא, אבל דבריה ספוגים דם ומוות. היא מעמידה את הצבאות לא ברחמה אלא בקולה. כאילו האות ו"ו ניצבת שם כחרב על ליבה ומבדילה אותה מדְבָרָה המיילדת, המינקת.

הייתי מעדיפה שלא, אבל אולי אין ברירה. דבורה, נביאה, שופטת, צובאה: כוהנת מלחמה.

²⁶ חוקרת, סופרת, משוררת, מורה וכוהנת.

²⁷ רבה, פרופסור לליטורגיה ומדרש בהיברו יוניון קולג', סופרת ועורכת סידורי תפילה

²⁸ דליה מרקס, "המראות והצובאות – פרשת ויקהל פקודי" אתר הדרשה השבועית של התנועה ליהדות מתקדמת.

<http://www.reform.org.il/Heb/holidays/weekly-portion.asp>

דבורה ודברה

"וְתַמְתַּת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רִבְקָה וְתִקְבֵּר מִתַּחַת לְבֵית-אֵל תַּחַת הָאֶלֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֶלֹן בְּבוֹת." (בראשית ל"ה, ח)

אָנִי נִקְרָאתָ לְקָרֵב.

גְּרוּעַ מִכָּף, אָנִי נִקְרָאתָ לְקוֹם, לַעֲקֹר אֶת עֲצָמֵי
מִבְּסִיס הָאֵם, מִבְּסִיס הָעֵץ, מִהֶתֶמַּר שְׁלִי, וּלְהַצְפִּין
לְעֹלוֹת אֶל הָר לֹא לִי הַמְשָׁקִיף אֶל עֵמֶק
שְׂאֲדָמְתוֹ תִּרְוֶה כַּעַת, בְּשָׁל בּוֹאִי,
יֹתֵר דָּם מִטְּלָלִים.

בּוֹאִי אִתִּי, אוֹמֵר לִי בָּרֶק.

אָנִי צְפִיתִי שְׁיַעֲשֶׂה זֹאת בְּעֶצְמוֹ.

בּוֹאִי אִתִּי, לֹא אֶלֶף בִּלְעֲדִידָךְ, אִזְּמָה אִם אֱלֹהִים אָמְרָה.

בּוֹאִי אִתִּי, לֹא אֲשֶׁא בְּאַחֲרִיּוֹת לְבַד.

בּוֹאִי אִתִּי, הִי לִי שׁוֹפֵר וְאֶלִּיבִי.

הִי לִי מִשְׁעָן וּמִסְתּוֹר.

וְאָנִי גּוֹמַעַת עוֹד שְׂאִיפָה מְאֹוִיר הָר אֶפְרַיִם וּמִתְרוֹמָמֶת.

אֶת פְּרוּרֵי הָאֲדָמָה שְׂדֵבְקוֹ בְּאַחֲוֵרִי גְלִימָתִי אִינִי מְנַעֶרֶת.

מִתַּמְתַּחַת, מְרִימָה יָדִי אֵט אֵט אֶל עַל

בָּרֶק מִבֵּית בִּי מִבְּלָבָל

חוֹשֵׁשׁ שְׂאֶפְרָץ בְּשִׁירָה אֵלִי קָרֵב

אָבֵל אָנִי יוֹדַעַת לְהַחְרִישׁ עֲכָשָׁיו

לְתַת לְשִׁתִּיקָה לְעֵטוֹף אֶת דִּרְכָּנוֹ

לְהִיּוֹת מִצֵּעַ רֶךְ וְדוֹמֵם לְפָרִיחַת הַשׁוֹפְרוֹת, הַזְעָקוֹת וְהַפְקָדוֹת.

עוֹד מִבֵּט אֶחָד בְּעֵינֵי הַלְפִידוֹת,

לְפִידוֹתֵי הַטּוֹבוֹת,

תִּלְמִידוֹתֵי הָאֱהוֹבוֹת,

בְּהִיעָדְרֵי תַטְפִּלָּה בְּעִירוֹגוֹת

בְּהִיעָדְרֵי תַשְׁקָנָה הַעֲרָגוֹת

בְּהִיעָדְרֵי.

אָנִי עוֹלָה לֹאט עַל הַפְּרָדָה שֶׁהֵכִין בָּרֶק מִבְּעוֹד מוֹעֵד

עוֹד נְשִׁימָה

וַיִּצְאָנוּ לְדֶרֶךְ.

אָנִי לִימִינוֹ, הוּא לְשִׁמְאֵלִי, נוֹשָׂאִי כָּלִיו מְאֻחֲוֵרִינוֹ.

לְאוֹרֶךְ הָרֶכֶס, בְּמוֹרֵד וּבִמְעָלָה הַגְּבָעוֹת.

צְפוּנָה.

וְרוֹכְבִּים וְרוֹכְבִּים וְרוֹכְבִּים
 בְּשִׁתִּיקָה
 וְכִשְׁמֵה־דֶּרֶךְ נִשְׁקָף אֲלוֹן בְּכוֹת
 הוּא מֵאֵט
 מִפְּנֵה אֵלֵי מִבְּט שׁוֹאֵל.
 שְׁנַעְצָר?
 אֲנִי מִשְׁתַּהֵּה.
 לְבִי גוֹבֶה לְרֹגַע -
 לָמָּה? כִּי אֲנִי דְבוּרָה וְהִיא דְבוּרָה?
 כִּי אֲנִי תַּחַת הַתֶּמָּר וְהִיא תַּחַת הָאֵלוֹן?
 כִּי כָּל אִשָּׁה וְעַץ וְתַחַת חֵד הֵן?
 וְאִזְּ נִרְגַּעַת.
 בְּכָל זֹאת עֵץ עַל אִם הַדֶּרֶךְ הוּא סִבָּה לְעַצִּירָה.
 סִבִּיב הָעֵץ אֲמָהוֹת צְעִירוֹת,
 עוֹלְלֵיהֶן קְשׁוּרִים עַל גִּבּוֹן
 וְהֵן קוֹשְׁרוֹת סְרֻסִּים עַל עֲנָפִים
 וּמִבְקָשׁוֹת תְּנוּבַת חֶלֶב וְשִׁפְעַת וְשִׁלּוּה.

 שְׁלוֹם לָךְ דְּבוּרָה, מִיִּנְקַת אָבִי הַקָּדְמוֹן.
 שְׁלוֹם לָךְ אַחֹת רְחוּקָה וְשׁוֹנָה מִמֶּנִּי כָּל כּוֹךְ,
 כַּחַךְ בְּשִׁדְיָךְ, כַּחֲי בִשְׁכָלִי
 שְׁדִיךְ כְּבָדִּים כְּמוֹ הָאֲחֵרִיוֹת שֶׁלִּפְתָּחִי
 כְּשֶׁאֲנִי מְלֹוָה אֶת מִצְבֵּיא הָאֲמָה
 הַמּוֹבִיל אֶת בְּנֵינוּ
 חֲזָרָה לַמִּלְחָמָה.

 הָאֲמָהוֹת רוֹאוֹת אֶת שְׂאֲנִי מְעוֹלָלָת.
 אֲנִי לֹא מִשְׁפִּילָה מִבְּט רַק עוֹצָמַת עֵינַיִם
 וּמוֹשְׁכַת בְּרֶסֶן הַפְּרֻדָּה חֲזָרָה אֶל הַדֶּרֶךְ.
 לֹא נַעֲצָר כָּאֵן עֲכָשׁוּ, אוֹלֵי כְּשֶׁנִּשְׁוֹב בְּשִׁלּוֹם.

 כִּי עִם כָּל הַכְּבוֹד לְשִׁלּוֹם, לִפְעָמִים אֵין בְּרָרָה
 כִּי עִם כָּל הַכְּבוֹד לְכְבוֹד, הוּא לֹא מִתּוֹק בְּלִי הַשְּׁפָלָה
 כִּי עִם כָּל הַכְּבוֹד לְמַחֲלָה, לִפְעָמִים יֵשׁ לְזַחַל מִתּוֹכָהּ
 וְלִצָּאת בְּגִבוּרָה אֶל הַשֶּׁמֶשׁ
 וְלֵאמֹר לְהַתְיַמֵּר וְלִנְזֹף וְלִשְׁעֹט וְלִרְשֹׁף
 וְלַחֲזוֹת בְּשִׁקִּיעֶתָּה וְלַהֲתַכְרֹבֵל חֲזָרָה
 אֶל חֵיק הַלְּבָנָה הַרִיקָה.

נשים במלחמה

אָפּס כִּי לֹא תִהְיֶה תַּפְאֲרַתְךָ
עַל־הַלָּרֶךְ אֲשֶׁר אַתָּה הוֹלֵךְ
כִּי בִיד־אִשָּׁה
יִמָּכַר יְהוָה אֶת־סִסְרָא

כנגד ארבע נשים דיברה דבורה: יעל, אם ססרא, הרחמות והיא עצמה

יעל

מי את יעל? אשת חבר הקיני.

אף שמקובל לפרש את הביטוי "אשת חבר הקיני" כאשתו של אדם בשם חבר שהוא קיני - בדומה לפירוש ל"אשת לפידות", גם כאן אפשרית באותה מידה לפחות פרשנות הקוראת את המילה "חבר" במשמעה כקבוצה של אנשים, קהילה או ענף מתוך שבט. חשוב לשים לב למורגלות שלנו לחפש את הגבר שמאחורי האישה, אך בתקופה שבה אנו עוסקות, אין בכך הכרח. הגברים מוגדרים על פי תפקידם ושייכותם השבטית וכך גם הנשים. מבין כלל הדמויות שבשני הפרקים, הקשר היחיד המובהק בין גבר לאישה הוא הקשר בין סיסרא לאמו.

במקום לשאול איפה היה לפידות כאשר יצאה דבורה לדרך עם ברק, או היכן היה חבר כאשר יעל הזמינה את סיסרא לאוהלה - אפשר גם להבין שאין אלה שמות של גברים, וכי שתי הנשים עמדו בפני עצמן - זו תחת התמר, וזו בפתח באוהלה.

מעשיה של יעל מתוארים פעמיים, בסיפור שבפרק ד' ובשירה שבפרק ה'.

פרק ד 17-22	פרק ה 24-27
וְסִסְרָא גַם בְּרַגְלָיו אֶל־אֶהֱל יַעַל אִשְׁתַּ תְּכָר הַקִּינִי כִי שָׁלוֹם בֵּין יָבִין מָלְךְ־ חֲצוֹר וּבֵין בֵּית תְּכָר הַקִּינִי: וַתַּצֵּא יַעַל לִקְרֹאת סִסְרָא וַתֹּאמֶר אֵלָיו סוּרָה אֲדֹנָי סוּרָה אֵלַי אֶל־תִּירָא וְיָסֵר אֵלֶיךָ הָאֶהֱלָה וַתַּכְסֶּהוּ בְּשִׁמְיָהּ : וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי־נָא מַעַט־מַיִם כִּי צָמָאתִי וַתַּפְלֹחַ אֶת־נְאוֹד הַחֲלָב וַתִּשְׁקֶהוּ וַתַּכְסֶּהוּ: וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ עֲמֵד פָּתַח הָאֶהֱל וְהִנֵּה אִם־אִישׁ יָבֹא וּשְׂאֵלְךָ וְאָמַר הִישָׁפָה אִישׁ וְאָמַרְתְּ אֵין: וַתִּקַּח יַעַל אֶשְׁת־תְּכָר אֶת־יִתְד הָאֶהֱל וַתִּשֶׂם אֶת־הַמַּקְבֵּת בִּידָהּ וַתִּבֹּא אֵלָיו בְּלֹאט וַתַּתְּקֵה אֶת־הַיִּתְד בְּרַגְלָיו וַתַּצֵּנֶחַ בְּאָרֶץ וְהוּא־נִרְדָּם וַיַּעַף וַיָּמָת: וְהִנֵּה בְּרֶךְ רֶתֶף אֶת־סִסְרָא וַתַּצֵּא יַעַל לִקְרֹאתוֹ וַתֹּאמֶר לוֹ לֵךְ וְאַרְאֶךָ אֶת־ הָאִישׁ אֲשֶׁר־אַתָּה מְבַקֵּשׁ וַיָּבֹא אֵלֶיהָ וְהִנֵּה סִסְרָא נָפַל מֵת וְהַיִּתְד בְּרַגְלָיו:	וַתִּבְרַךְ מְנַשִּׁים יַעַל אִשְׁתַּ תְּכָר הַקִּינִי מְנַשִּׁים בְּאֶהֱל תִּבְרַךְ : מַיִם שָׂאֵל חֲלָב נָתַנָּה בְּסִפְלָ אֲדִירִים הַקְרִיבָה חֲמָצָה : יָדָהּ לִי־יִתְד תִּשְׁלַחְנָה וַיִּמְיֶנָּה לְהַלְמוֹת עֲמָלִים וְהִלְמָה סִסְרָא מִתְּקֶה רֹאשׁוֹ וַיִּמְחָצָה וַיִּחַלְפָה רַקְתָּו : כִּין רַגְלִיָּה כָרַע נָפַל שָׁכַב כִּין רַגְלִיָּה כָרַע נָפַל בְּאֲשֶׁר כָרַע שָׁם נָפַל שָׁדוּד :

נקודות הדמיון בין שני הטקסטים (המודגשות בשחור) מסמנות את המוטיבים המרכזיים בדמותה של יעל ובפועלה:

- יש לה אוהל
- סיסרא מבקש ממנה מים והיא נותנת לו חלב
- היא הורגת אותו בתקיעת יתד ברקתו
- תנומתו, תנוחתו ומותו של סיסרא שלובים זה בזה

ההבדלים בין שני הטקסטים (המסומנים באדום) מצביעים ראשית, על ההבדל בין סיפורת לשירה - הסיפורת מציגה תסריט, דיאלוג, תפאורה, סדר התרחשות, בעוד שהשירה מציירת תמונה - תמציתית. שנית, יש כאן הבדלי גרסאות לגבי שתי הפעולות המשמעותיות של יעל: הכנעת סיסרא והריגתו.

הגרסה הסיפורית מתארת תמונה אימהית יותר ומדגישה את ההרדמה של סיסרא: הוא מבקש מים, היא נותנת נאד חלב - ומשקה, כמו מניקה, משכיבה ומכסה, מתגנבת בשקט להביא את היתד; ברגע המוות סיסרא כבר נרדם וחולם והיתד - או יעל - צונחת אל הארץ. הגרסה השירית אינה אימהית, אלא מינית. אמצעי ההכנעה אינו שמיכה אלא ספל, כלי קיבול, כפי שמבאר המצודת ציון: **בספל: באגן, והוא כלי מה**. ובו מוקרבת חמאה, עוד תיאור של הפרשת גוף נשית ורכה. רד"ק מסביר שמדובר בשומן החלב, אשר ידוע **"כי הוא מכביד הלב וטורף הדעת"**.

בשירה אין הפרדה בין רגע ההשקיה לבין נעיצת היתד לבין נפילתו-כריעתו-שכיבתו של סיסרא בין רגליה. הכול מחובר למהלך אחד של פיתוי והריגה. זו מעין סקיצה קדומה לסצינה מ'אינסטינקט בסיסי' או סקיצה מאוחרת לסיפורי המיתולוגיה הכנענית על האלה ענת (ר' בפרק הקודם), או תמונה מקבילה לזו של נשים פתיניות-רצחניות אחרות המוכרות לנו מהכתובים: דלילה, יהודית, והאישה הזרה מספר משלי:

שרון סטון בסרט "אינסטינקט בסיסי"

על-כן, יצאתי לקראתך; לשחר פניך, ואמצאך.

מרבדים, רבדתי ערשי; חטבות, אטון מצרים.

נפתי משקבי-- מר אהלים, וקנמון.

לכה נרוה דדים, עד-הבקר; נתעלסה, באהבים.

[...]

הולך אחריה, פתאם: כשור, אל-טבח יבא; וכעכס, אל-מוסר אָויל.

עד יפּלח חץ, כבדו כמהר צפור אל-פח; ולא-ידע, כי-בנפשו הוא.

(משלי ז : 15-23)

אך בעוד שדלילה והאישה ממשלי הן רעות וזרות, ובעוד שיהודית נשארה מחוץ לקאנון הרשמי - יעל נמצאת בלבן, ועוד מבורכת מנשים, מנשים באוהל. כיצד?

אמר רבי עזריה כשם שאמרו איה שרה כך אמרו לשרה "איו אברהם": ויאמר הנה באהל, הָדָא הוא דכתיב: "תברך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תברך". רבי אלעזר ורבי שמואל בר נחמן, רבי אלעזר אמר מנשי דור המדבר שהן יושבות באהלים, שְׁנָאֵמַר "איש לפתח אהל", ולמה תברך מהם? הן ילדו וקימו את העולם, ומה היה מועיל להם שאלמלא היא כבר היו אבודין. רבי שמואל בר נחמן אמר מן האמהות, הן ילדו וכו' שאלולי היא כבר היו אבודין. (בראשית רבה מ"ח: טו)

יעל היא אחת מנשות האוהלים, כמו אמהות הבנים והשבטים, מימי שרה ועד לירושת הארץ, כל עמל ילודתן היה עולה בתוהו אלמלא עשתה מה שעשתה.

אך מה בעצם עשתה? כיסתה בשמיכה או הקריבה חמאה?

אמר רבי יוחנן שבע בעילות בעל אותו רשע באותו היום שנאמר: "בין רגליה כרע נפל שכב בין רגליה כרע נפל באשר כרע שם נפל שדוד" והא קא מתהניא מעבירה [והרי אם כך הרי שנהנתה מדבר עבירה!] אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל טובתן של רשעים... [הפניה למסכת הוריות שם נאמר כי "גדולה עבירה לשמה ממצווה שלא לשמה"]. (בבלי, יבמות ק"ג ע"א)

וְתֵצֵא יַעֲלֵ לְקֶרֶת סִסְרָא וְתִכְסְּהוּ בְשָׁמִיכָהּ, מֵהוּ בְשָׁמִיכָהּ, רַבְּנָן דְּהֵכָא אָמְרִי בְּסוּדְרָא, וְרַבְּנָן דְּתַמָּן אָמְרִי בְּמִשְׁכָּלָא, אָמַר רִישׁ לְקִישׁ חֲזַרְנוּ עַל כָּל הַמְקָרָא וְלֹא מְצִינוּ כָּלִי שֶׁשְּׁמוֹ שָׁמִיכָהּ, וְיֵמָּה שְׁמִיכָהּ, שְׁמִי כֵה, שְׁמִי מַעֲיֵד עָלֶיהָ שֶׁלֹּא נָגַע בָּהּ אוֹתוֹ רָשָׁע. (ויקרא רבה כ"ג:)

מחלוקת בין שני החברים, האוהבים, היריבים הגליליים. רבי יוחנן המלומד מאמץ את גרסת השירה ומבהיר: כל אחד מהפעלים בפסוק כ"ז הוא משגל. מה עוד יכול היה סיסרא לעשות בין רגליה? אך ההתמסרות של יעל מוצדקת, משום שזו עבירה לשם מצווה. ריש לקיש לעומתו מבקש להגן על שמה, ללמד עליה זכות ומבכר את גרסת פרק ד: שמיכה היא מילה יחידאית, ויכולה להיות סודר או ספל, אבל הרמז שבה - "שמי-כה" מעיד על תומה של יעל.

מפרשים המאחרים מבקשים להכריע וליישר קו עם ריש לקיש, לחמוק מהמילכוד המוסרי הטמון בעבירה לשם מצווה, להימנע מלברך אישה אשר הזמינה גוי ערל אל מיטתה. אך מה עושים עם אותו פסוק כ"ז? נאחזים בשורשים.

"בין רגליה כרע נפל". ר"ל [רוצה לומר] כי בחכמתה סבבה שנפל ונרדם לפניה: "ובאשר כרע שם נפל שדוד". ר"ל כי תכף שנפל שדדיתה והמיתתה יעל: (רלב"ג)

שנזדמנה שידה בין רגליה ועליה היה בא ובזה פירש הרב מהר"י דוד ז"ל מש"ה באשר כרע שם נפל שדוד מלשון שידה שנתחבר עם השידה. ואפשר שזה רמזו רז"ל לדרוש וכשוכב זה סיסרא שכתוב בין רגליה דזה לבד שהיה בין רגליה ונראה לו ששכב אבל לא היה עם יעל אלא עם השידה. (חומת אנך²⁹)

בין רגליה כרע. לפניה כרע על כרעיו, ומיד נפל לארץ ונשאר שוכב ולא הוסיף לקום, ורצה לומר, במהירות רב הומת, וכפלה הדבר לחזוק, וכדרך השיר. (מצודת דוד)

הפרשנים עסוקים בהסבר והצדקה – או הכחשה והדחקה – של מלאכת ההכנעה והפיתוי של יעל. נראה שעם מעשה ההריגה אין להם בעיה. אדרבא, ההריגה של סיסרא מצדיקה את כל טווח הפעולה, מכשירה אפילו את שרץ הפתינות וההתמסרות.

לעומתם, כל הנשים שאיתן למדתי את הטקסט הבינו מן הפסוקים – גם אלו שבפרק ד – כי החלב, השמיכה, הספל כולם אמצעים מיניים. לכולן היה קל יחסית להצדיק את מעשה ההכנעה של יעל, את הדרך שבה השתמשה בכלים שעמדו לרשותה (נוזל, גוף, מיטה) כדי להרדים את סיסרא. הקושי שלהן טמון בהצדקת ההריגה. המיניות הנשית היא אמצעי פעולה לגיטימי, אפילו מתבקש בעולמנו, ובעיקר מוצדק בקרב נשים שאין להן מעמד או רכוש. זו התוקפנות הנשית שנחשבת לבלתי מוסרית.

איך ליישב את המתח הבלתי נתפס הזה בין רוח לקושי? בין מותר לאסור? אולי לא צריך ליישב או להכריע אלא לקבל את שניהם יחד.

"תבורך מנשים יעל" אומרת דבורה בשירתה - הברכה שורה הן על הדבש והן על העוקץ שבמעשיה, "מנשים באוהל תבורך" - הברכה שורה הן על השמיכה והן על היתד. זו חבילה אחת של כוח נשי. זו דרכן של נשים אל הניצחון במלחמה.

²⁹ פירוש לתנ"ך מאת הרב חיים יוסף דוד אזולאי, (1806-1724), פוסק הלכה ומקובל, ירושלים וחברון.

זווית מבט נוספת על בחירותיה של יעל קיבלתי מהלימוד עם תמי צרי.³⁰

אם סיסרא

בְּעֵד הַחֲלוֹן נִשְׁקָפָה וְתִיבָב אִם סִיסְרָא בְּעֵד הָאֲשָׁנָב
מְדוּעַ בִּשְׁשׁ רִכְבּוֹ לְבֹא מְדוּעַ אַחֲרָיו פְּעָמֵי מְרַקְבוֹתָיו:
חֲכָמוֹת שְׂרוּתֶיהָ תַעֲנִינָה אֶף־הִיא תִשָּׁיב אֶמְרֶיהָ לָהּ:
הֲלֹא יִמְצְאוּ יַחֲלָקוּ שָׁלַל רַחֵם רַחֲמָתֶיךָ לְרֹאשׁ גִּבּוֹר שָׁלַל צָבָעִים לְסִיסְרָא
שָׁלַל צָבָעִים רַקְמָה
צָבָע רַקְמָתֶיךָ לְצֹאֲרֵי שָׁלַל:

[לימודבורה תמי צרי: עקרון הפיוס המיני](#)

בסוף השירה מביאה דבורה את דמותה של אם סיסרא, דמות עם מקום משלה (בעד החלון), קול משלה (ותיבב) ומילים. יש לה שרות, נשים חכמות שמלוות אותה. יש לה ודאי גם משרתות. היא האם השכולה היחידה המדברת בתנ"ך. יש אמהות אחרות שבניהן נלקחו מהן אך לא במלחמה, אלא ברצח פוליטי (כמו רצפה בת איה) או בצו אלוהי (כמו שרה). גם מול דמות נשית זו עומדים הרבנים במבוכה - לחמול או לשנוא? במקום זאת, הם צוללים אל תוך שורשי המילים ומתעלמים מהדמות עצמה.

ש.ק.פ.

אָמַר רַבִּי אֶלְכָּסָנְדְּרִי: גָּדוֹל כָּחוֹן שֶׁל בְּעָלֵי מַעֲשָׂרוֹת, שֶׁהוֹפְכִין אֶת הַקֶּלֶה לְבִרְכָּה. שֶׁבָּכֵל מְקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ הַשְׁקָפָה, לְשׁוֹן צֶעַר הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּשְׁקֹף עַל פְּנֵי סָדֶם (בראשית יט, כח) וַיִּשְׁקֹף ה' אֶל מַחְנֶה מִצְרַיִם (שמות יד, כד). בְּעֵד הַחֲלוֹן נִשְׁקָפָה וְתִיבָב (שופטים ה, כח), וַיִּשְׁקִיפוּ אֵלָיו שְׁנַיִם שְׁלֹשָׁה סְרִיסִים (מלכים ב ט, לב), כִּי בְּחֲלוֹן בֵּיתִי בְּעֵד אֲשָׁנָבִי נִשְׁקָפְתִּי וְאַרְאָ בַּפֶּתָאִים (משלי ז, ו-ז). וְהִשְׁאָר כָּלֶם פֶּתְרוֹנָם לְשׁוֹן צֶעַר, חוּץ מִזֹּ, הַשְׁקִיפָה מִמָּעוֹן קִדְשָׁךְ וּבִרְךָ (דברים כו, טו). וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁהוֹפְכִין קֶלֶה לְבִרְכָּה. (מדרש תנחומא, כי תשא י"ד:ב')

ב.ש.ש.

שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לב, א): וַיֵּרָא הָעָם כִּי בִשְׁשׁ מִשָּׁה, וְאִין בִּשְׁשׁ אֶלָּא לְשׁוֹן שְׁהוּי, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ה, כח): מְדוּעַ בִּשְׁשׁ רִכְבּוֹ לְבֹא מְדוּעַ אַחֲרָיו פְּעָמֵי מְרַקְבוֹתָיו. (במדבר רבה ט"ו : כא)

י.ב.ב.

אמר אב"י: בהא [בזה] ודאי פליגי [חלוקים התנאים, שנאמר]: "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א), ומתרגמינן [ומתרגמים אנו] פסוק זה: "יום יבא יהא לכוך". ומהו לשון "יבבא"? דבר זה נלמד וכתוב באימיה [ונאמר על אמו] של סיסרא: "בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא" (שופטים ה, כח). מר [חכם אחד] סבר גנוחי גנח [שיבבה היא כקול גניחה] ומר [וחכם אחר] סבר ילולי יליל [שיבבה כקול יללה]. (בבלי, ראש השנה ל"ג ע"ב)

אם סיסרא נשקפה בעד החלון לראות אם בא מרכבת בנה, ובראותה כי איננו תילל במר נפש, ומשקפת תמיד בעד האשנב ואומרת, מדוע בשש רכבו לבוא מדוע אחרו וכו', וכפלה הדבר כדרך המיילל מכאב לב: (מצודת דוד³¹ על שופטים ה':כח:א)

אם סיסרא נשקפה בעד החלון והילילה בדמיון תרועה והיתה אומרת מה הסבה שיהיה בושש רכב סיסרא לבוא: (רלב"ג על שופטים ה':כח:א)

המילה "ותיבב" - עוד מילה יחידאית, למעשה שורש יחידאי בתנ"ך, מעוררת דיון מעניין בין החכמים: איזה קול משמיעה אם סיסרא? איך נשמעת האם הנשקפת בעד האשנב וממתינה לבנה שישוב מהקרב? איננו באמת יודעים, אבל כך צריך השופר להישמע. אולי היא מייללת מכאב על בנה שלא ישוב, או צוהלת ומריעה על השלל הרב שהיא עוד חושבת שיביא. אפשר גם ליישב את המחלוקת ולומר כי כל צהלה על אונס ואבדון של האויב, סופה שתהא לבכי

³⁰ מורה, ויזמית חברתית, ממנהיגות התנועה האקולוגית בישראל, מייסדת ומגדלת "עץ בעיר" המרכז לאקולוגיה עירונית.
³¹ פירוש לתנ"ך מאת ר' דוד אלטשולר (1769-1837), מחשובי הפרשנים ביהדות אשכנז ופולין

על סופך שלך. מחיר חוסר החמלה. מחיר הנכונות להקריב את בנך ולהפכו לכלי מלחמה. כבר אין זה משנה אם שב בחיים או לא - את זרע המוות טמנת בו.

מדרשים חזותיים לדמותה של אם סיסרא ממחישים את האמביוולנטיות כלפיה. בצד אחד של הספקטרום אפשר לראות את החמלה בציורו של ג'וזף אלברט מור – אותה חמלה העולה משירו של חיים גורי. בצד השני של הספקטרום נמצא קווין רולי שתחושותיו כלפי הדמות השתנו, לפי תאורו, תוך תהליך היצירה.

אמו / חיים גורי

לפני שנים, בסוף שירת דבורה,
שמעתי את דומית רכב סיסרא אשר בושש לבוא,
מביט באמו של סיסרא הנשקפת בחלון.
אשה שפס כסף בשערה.

שלל צבעים רקמה,
צבע רקמות לצוארי שלל, ראו הנערות.
אותה שעה שכב באהל כנרדם.
ידיו ריקות מאד.
על סנטרו עקבות חלב חמאה ודם.

הדומיה לא נשברה אל הסוסים ואל המרכבות,
גם הנערות שתקו אחת אחר אחת.
שתיקתי נגעה בשתיקתן.
אחר זמן-מה שקעה השמש.
אחר זמן-מה קבו הדמדומים.

ארבעים שנה שקטה הארץ. ארבעים שנה
לא דהרו סוסים ופרשים מתים לא נעצו עיני זכוכית
אבל היא מתה, זמן קצר אחר מות בנה.

Sisera's Mother / Albert Joseph Moore (1861)

Spoils (Sisera's Mother), Kevin Rolly 2016

"I thought it would be a piece about a mother longing for her child who is never coming back from war.

I was wrong.

What seemed to rise up was a piece about a greedy woman who was more concerned with the spoils of war her son had promised, than her son himself.

I love when that happens..."

(Kevin Rolly)

הרחמות

הרחמות (רַחֲמִים רַחֲמָנִים לְרֹאשׁ גִּבֹּר) – "כפי שמעיד שמן הן נשים המיועדות להיאנס", מסבירה אהובה אשמן.³²

הן מקופלות, כמו סוד שמור היטב, בתוך הדיאלוג שבתוך תיאור דמותה של אם סיסרא שבתוך שירתה של דבורה. אך קיומן אינו סודי - הוא היה ידוע לכל אישה במרחב של העולם העתיק, כל אישה שקרבות הניתשים באזורה, הכוללים את בני עמה, יכולים להפוך אותה לכזו: למי שנלקחת כשלל, או משמשת מוצא ראשון ואחרון להטבעת האגרסיות הפחדים והזעם הכרוכים בלחימה ובהרג. בתעודות היסטוריות מתקופות מקבילות, כגון מצבת מישע ורשימות שלל בבילות, מופיעות הרחמות (בבבילית: בתולתו) ברשימות השלל העוברות מיד המפסידים למנצחים.

מספיק להציץ בתוכן העניינים בוויקיפדיה למושג [Wartime Sexual Violence](#) כדי להבין שמדובר בתופעה שהיקפה האדיר חוצה גבולות, תרבויות ותקופות לאורך כל שנות ההיסטוריה הצבאית ועד לימינו.

תיאור השיחה בין אם סיסרא לשרותיה על שלל הרחמות והרקמות, בסמוך לפסוק החותם: "וְגִבֹּר יִבְרָאֵל וְיִבְרָאֵל יִהְיֶה" מעלה את השאלה - מה ההבדל בינה לבין דבורה האומרת, כמה פסוקים קודם לכן: "קוּם בָּרֶקֶת וְשִׁבְחִי בָרֶךְ אֲבִינָעִם"? הלא גם לשבטי ישראל יש נשים לשבות ושלל לקחת.

הקבלה זו שולחת אותנו אל חוק "אשה יפת תואר" הפותח את פרשת "כי תצא" (דברים כ"א) ומגביל את הפרקטיקה של בעילת שבויות על ידי הצבת שורה של תנאים מקדימים המאלצים את הגבר השובה לכבוש את יצרו. לזמן מה לכל הפחות. אהובה אשמן מפקפקת במידת יישום החוק הזה ואומרת כי "המאמץ של החוק להגביל את התופעה למעשה חושף אותה. בפועל, ילדות מלחמה נלקחו כפילגשים, נאנסו ונסחרו בעת מלחמה."

ובכל זאת, במאמר מוסגר המותיר בצד לרגע את הביקורת העצמית היהודית, ואף את הביקורת הפמיניסטית על כללים פטריארכליים שמטרתם להגן על נשים, אני מזמינה להתבונן בחוק הזה כלשוננו.

כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אִיבֶיךָ וְנִתְּנָו יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּיָדְךָ וּשְׁבִית שְׁבוּיִם: וְרֵאִיתָ בְּשָׁבִיָּה אִשָּׁת יִפְתִּיתָאָר וְחִשְׁקָתָ בָּהּ וְלָקַחְתָּ לָּךְ לְאִשָּׁה: וְהִבֵּאתָהּ אֶל־תֶּיֶדְךָ וְגִלְחָהּ אֶת־רֹאשָׁהּ וְעִשְׂתָהּ אֶת־צַפְרָנֶיהָ: וְהִסִּירָהּ אֶת־שְׂמֶלֶת שְׁבִיָּהּ מֵעָלֶיהָ וְיָשְׁבָהּ בְּבֵיתְךָ וּבְכִתָּהּ אֶת־אִבֶּיהָ וְאֶת־אִמָּהּ יָרַח יָמִים וְאַחֵר כֹּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעִלְתָּהּ וְהִיתָה לָּךְ לְאִשָּׁה: וְהָיָה אִסְלָא חֲפֻצָּתָ בָּהּ וְשִׁלְחָתָהּ לְנִפְשָׁהּ וּמְכָרָהּ לֹא־תִמְכְּרָנָהּ בְּכֶסֶף לֹא־תִתְּעַמְרָהּ בָּהּ תַּחַת אִשָּׁר עֲנִיתָה: (דברים כ"א:10-14)

יש כאן חוק שמזכיר כי לא מדובר בשלל כשאר החפצים, כי מדובר באישה, וכי לא מדובר בקנקן השיער והבגדים אלא במה שיש, וכי מה שיש בו הוא עצב ואבל, וכי לאישה הזו יש אב ואם, וכי היא אינה סחורה למכירה. כאשר אומרת דבורה לברק: שבה שביך, היא מזכירה - "ושבית שבויו", יש כאן כללים שעליהם צריך לשמור. כאשר מתארת דבורה את שיחתה של אם סיסרא היא מזכירה לשומעיה: הכללים האלו, שכבת המגן הדקה הזו, אינה מובנת מאליה.

ד"ר טל ניצן בחנה את שאלת "נדירותו של אונס צבאי בסכסוך הישראלי פלסטיני". ואכן יש לתת את הדעת על כך שעל אף הסכסוך הצבאי והטריטוריאלי המתמשך במחוזותינו, ישראל אינה נמצאת באותה רשימה ארוכה של מלחמות אונס. ניצן חוקרת את התפיסות והרעיונות מאחורי התופעה הזו ומראה כי:

"תפיסת המוסריות היהודית כעניין אינהרנטי, טבוע תרבותית במסורת היהודית היא תפיסה שכיחה. החיילים מתייחסים לתפיסה זו כאל מובן מאליו, ולא חשים צורך להסביר מה הופך את העם היהודי לכה מוסרי, לשיטתם. לפעמים חיילים הסתמכו על תפיסת התנ"ך כטקסט מוסרי חשוב וייחודי וכבסיסו של העם היהודי, בכדי ליצור את המשואה: חיילים יהודים הם חיילים מוסריים."³³

חשוב רק לזכור שהכול יחסי.

³² אהובה אשמן, **תולדות חוה: בנות, אמהות ונשים נכריות במקרא** (ידיעות אחרונות: 2008)
³³ טל ניצן, **גבולות הכיבוש: נדירותו של אונס צבאי בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך באנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית, ספטמבר 2006.

מערכ היחסים בין הדמויות הנשיות

אהובה אשמן,³⁴ בספרה "תולדות חוה: בנות, אמהות ונשים נכריות במקרא" (ידיעות אחרונות: 2008) בוחנת את דבורה ושירתה בין קווי המתאר של הנורמות המגדריות בעולם המקרא. היא מסבירה כי שירה שכזו המובאת מפיה של אישה, אינה חריגה כשלעצמה. שירת נשים בשוך הקרב, שירת הלל או קינה, הייתה טקס שבטי מקובל בישראל ובעמי הסביבה. מדובר היה בז'אנר נשי במובהק המעניק לנשים "הזדמנות נדירה לביטוי של ביקורת סמויה... ולהשמעת קולן הייחודי כנשים." אך שירת דבורה ייחודית בכך שאינה רק שירת נשים בסוף מלחמה, אלא שירה על נשים במלחמה, מעמדן ותפקידיהן.

היא מבחינה ומשווה בין שלוש הדמויות הנשיות שמביאה דבורה בשירתה: יעל, אם ססרא והרחמות. היא מתעכבת על העובדה שאזכור הרחמות מובא דווקא מפי אם ססרא ושרותיה: "השימוש של נשות הארמון במילה הנדירה רחם Raham נועד כדי ליצור אבחנה בין אשה שהיא שרה לבין אשה שהיא רחם. בשעתן הקשה של השרות דוקא המילה הזו הופכת למקור של עידוד משום שהיא ממחישה את הניגוד התהומי לכאורה בין נשים מוגנות לבין נשים שאינן מוגנות".

לא רק מול הרחמות נמצאת אם ססרא בניגוד תהומי, אלא גם מול יעל:

"שירת דבורה מעמידה את שתי הנשים, יעל אשת חבר הקיני, ואם ססרא, נשים מהמעמד החברתי הגבוה ביותר מול נשים מהמעמד החברתי הנמוך ביותר, כשני קטבים מנוגדים שהבדל תהומי ביניהם."

יעל, אישה בת שבט נוודים הנספח אל בני ישראל, חסר נחלה, גיס חמישי בפוטנציה, שוכנת לבדה, עומדת בפתחו של אוהל באזור העמק, סמוך לשדה הקרב. אם ססרא לעומתה משקיפה מהחלון. אם יש חלון, יש בניין, ובניין משמעו עושר חומרי. מעמדה הפוליטי ברור והיא מפמלייתו של המלך. היא מוקפת שרות חכמות ובוודאי שגם כמה משרתות. הן לא תעלינה על דעתן לצאת את ביתן ולוותר על ההגנה והמותרות. יעל לעומתן נמצאת על קו התפר, שבין הפנים

לחוץ, בין שייכות לזרות. משמעות הקרב היא שאחת מבין קבוצות הנשים – שוכנות הארמון או האוהלים – עתידות להפוך לרחמות. כולם בטח מהמרים שזו תהיה יעל ושכמותיה, אך כאן ההפתעה, כאן לפי אשמן טמון המסר הפמיניסטי העמוק של דבורה ושירתה: "הפסיביות המגדרית של הנשים המתוגמלות... לא הועילה להן במאומה. דווקא אשה נוודית שיצאה מאוהלה ורצחה את גיבור האויב, בניגוד לכל נורמה מגדרית, הצליחה להיחלץ מהגורל המיועד לה במלחמה."

מנקודת המבט הנשית העולה מפרקים אלה, המלחמה היא מכונת גורלות מהירה המטילה את הפור: מוות, אונס, שכול. היחלצות של אישה אחת מגורל היא מפלתה של רעותה. הזרע המהפכני הטמון בניצחון נשי במלחמה – "כי ביד אישה" הוא בשידוד המערכות ובלבול המזלות: נשות האוהלים יושבות לבטח, נשות הארמון יורדות מנכסיהן, הרחמות פוסקות להיות שלל – שבויות כן, אך בנות אנוש ולא כלי מלחמה. ותשקוט הארץ 40 שנה.

ב-31 באוקטובר 2000 קיבלה מועצת הביטחון של אר"ם את החלטה 1325 המצהירה על מחויבות להגן על נשים ולהבטיח את ייצוגן בתהליכי שלום.

זו החלטה פורצת דרך המכירה בכך שלנשים ולנערות החיות באזורי סכסוך יש השקפת עולם ופרספקטיבה שונות מאלה של הגברים.

ההחלטה קוראת למדינות החברות להכיר בקיומה של זווית המבט הזו ודורשת מהן להעניק לנשים ייצוג בכל תהליכי פתרון הסכסוכים – דיונים, מ"מ והסכמים – וגם בתהליכי הפיוס והשכנת השלום שבאים בעקבותיהם.

על בסיס ההחלטה נדרשות המדינות לאשר תכניות פעולה לאומיות להטמעת עקרונות ההחלטה. עד כה עשו זאת 23 מדינות. דינת ישראל הטמיעה בחוק חלק מעקרונותיה, אך עוד לא הכינה תכנית פעולה לאומית.

בשנת 2005: הוקמה International Women Commission - IWC - קבוצה של נשים ישראליות, פלסטיניות ובינלאומיות "נציבות הנשים הבינלאומית" למען שלום ישראלי-פלסטיני צודק ובר קימא.

³⁴ ד"ר למקרא באוניברסיטת תל אביב, חוקרת וסופרת.

אהובה אשמן

תמי צרי

רוחמה וייס

נשים לוחמות, והורגות ומבכות, והרחמות ניצלות - האמנם יש כאן בשורה פמיניסטית?
לדעת רוחמה וייס³⁵ לא כל כך. גם דבורה, גם יעל הן נשים במלחמה בסופו של דבר נתונות בסד התפיסה הפטריארכלית וכולנו אם סיסרא, וכולנו אמנו שרה.

[לימודבורה רוחמה וייס: קלחת רותחת](#)

"לשליטים יש אינטרס לרכז את תשומת הלב של אנשים באויבים ובפחד, והן משתפות פעולה עם השיח הזה, שלושתן". אומרת רוחמה.

ואני שואלת: מה טיב הפחד שאיתו הן משתפות פעולה?

וכיצד הוא מניע את מנגנון המלחמה?

ואם נרד לעומקו, האם נוכל לעקור אותו משורש?

³⁵ פרופסור רוחמה וייס, ראש מרכז בלאושטיין לליווי רוחני בהיברו יוניון קולג', חוקת תלמוד, סופרת, משוררת, מורה ואמנית.

רחם רחמתיים, צבע רקמתיים, המשיכה השירה להדהד בי מאז אותו יום תחת העץ.

ידעתי כבר אז שרחם אינו רק כלי חמלה,

שבמיוחד על האדמה הזו, שאני קוראת לה אדמתי,

הרחם אצלנו גם כלי מלחמה.

למדתי זאת לראשונה בזעיר אנפין על בשרי.

אספר כעת סיפור אישי, על ההיכרות שלי עם פירטיליטי.

בת שלושים ונשואה ומתוך הזוגיות עולה תחינה להריון, ומתוך התחינה עולה לפתע פחד: עקרה ?

סביבי חברות ובנות משפחה שהרו וילדו, או שהרו והפילו, או שניסו להרות במאמצים ובכאבים רבים. התבוננתי במציאות ופחדתי. ידעתי שיש הסתברות שאשתיי לקבוצה השלישית ופחדתי מזה. פחדתי שאשרך רגליי בין רופאים ומעבדות, פחדתי ממחטים ומהורמונים, מחיטוטים חודרניים, ממלאכותיות של פלסטיק, מתכת וניאון, מהמחיר שהם ייגבו מהאינטימיות הזוגית ומתחושת השלמות הגופנית והנפשית.

ידעתי שזו לא דרך שבה אני חייבת ללכת, ידעתי שיש גם הסתברות שאהיה פוריה מתוכי, מטבעי. ידעתי גם שהפחד עצמו יוצר מתח ופוגע בסיכוי להרות. אבל אורות האזהרה האלה שבקעו מתוכי סנוורו, תבעו התייחסות: **ממה את פוחדת, דליה ?**

הפחד מעקרות היה לי חדש, אבל החיבור בין פחד לבין מיניות - לא. התבוננתי ופחדתי ופחדתי וחפרתי וגיליתי שהמיניות שלי עשויה שכבות על שכבות של פחדים.

ראשון כמובן הפחד מאונס, שהוטבע בגיל מוקדם, חד ספרתי. אני זוכרת את תחושת אי הנוחות בהליכה בחשכה - הפחד מזרים; אני זוכרת גם את הסצינות בסדרה "שושלת" - נשים נאבקות בשכיבה על הגב, על הרצפה, בגברים המוכרים להן, שתובעים בכוח התמסרות - הפחד מקרובים.

במעבר מן הילדות לעלומים ולנעורים נוספה שכבה נוספת: פחד מדחייה, הפחד שלא אהיה רצויה. אף שהכרתי בחשיבות חכמתי, כשרונותיי, טוב לבי, אף שהרגשתי אהובה ומוערכת - לא היה באף אחד מאלה כדי להציע נחמה אל מול האפשרות שלא אהיה יפה, מחוזרת, מושכת. הפנמתי כי במגרש המשחקים החברתי, מידת הצלחתי קשורה במידת העניין שמגלים בנים בגופי, וביכולת שלי למשוך אליי ולהחזיק לצדי בן אחד, שווה. לשם כך עלי ללמוד לאלף את גופי, את השיער להחליק, את השערות לתלוש, את הפצעונים לכסות, את הבליטות להסתיר, את המותן להדגיש, את המחשוף... נו טוב, לא היו לי נתוני הפתיחה הטובים ביותר במשחק הזה. בשנות התיכון והצבא הרגשתי לעתים כמו אנאלפבתית בבית המדרש של תורת החיזור והמין. פחדתי שהבורות שלי תהפוך אותי לבודדה ונלעגת.

אז התאמנתי, לבשתי מדים ויצאתי למגרש, מנסה לקלוע, מתמרנת בין הפחד מדחייה לבין הפחד מאונס, לא תמיד בהצלחה. וכשכבר הצלחתי לצבור נקודות זכות במשחקי האינטימיות - נוספה שכבה חדשה: הפחד מהריון.

הריון בשנות העשרים המוקדמות היה בבירור רעיון רע. מכשול בדרך להשגת הדברים החשובים באמת: עצמאות כלכלית, פיתוח מקצועי, זוגיות יציבה. הלוא רק כשכל אלו יהיו בידי יהיה זה ראוי ומתאים להביא לעולם ילדים.

הפחד מהריון יצר מעין חיץ פנימי בתודעה בנוגע לאיברי המין שלי: את החלקים החיצוניים, אמצעי התקשורת המינית, יש להפעיל ולטפח; את המערכת הפנימית שאליה הם מחוברים, זו שמייצרת ביציות ומוליכה אותן דרך תעלות חשוכות אל מקור החיים: אותה יש לחסום. המאויים הביולוגיים של המערכת הזאת מאיימים על החלקים האחרים, החשובים יותר באישיות שלי, לפחות בפרק הזמן הנוכחי.

מדע הרפואה בא לעזרתי במלחמתי בפצצות הזמן המתקתקות בשחלות. לא זו בלבד שהוא סיפק את גלולות המניעה, שנתנו את הביטוח נטול הסיכונים הדרוש לאשה המשוחררת ובת הזוג המפנקת נטולת הדאגות והעכבות המיניות ששאפתי להיות – אלא שבינתיים עומלים גם מיטב המוחות בעולם כדי להבטיח לי את השלב הבא - ביום שבו יגיע אותו עיתוי נכון נכסף שבו ארצה ילדים, בין אם זה יהיה בגיל 35, 42 או....

וכשהגיע העיתוי, וכל חלקי הפאזל התחברו והתחלתי לבקש מהגוף שלי להתעגל ולהתמלא, התכססה שכבת הפחד מהריון (לא עכשיו! מוקדם מדי!) בפחד מעקרות (עכשיו! מאוחר מדי!?!).

ובנקודת הזמן הזו ראיתי שכל הפחדים האלה פחד אחד הם: אימת המיניות הנשית. פחד מבגידה של גופי בנפשי, מהפער הבלתי נסבל בין ציפייה למציאות. גרתי אז בחו"ל וחשבתי באנגלית והתחושה הזו קיבלה שם: Fertility . בעברית לא מצאתי את אותו משחק מילים. נשארתי רק עם החיבור: רחם-פחד-רחם. פחד-רחם-פחד.

Spiral Fertility Goddess

by Sophie Earl Martin

מה מפחיד כל כך ברחם?

מרגע שנתתי ל Feartility את שמה וזיהיתי אותה בתוכי, התחלתי לראות אותה במקומות רבים סביבי.

הימים היו ימי הבחירות לנשיאות ארה"ב בשנת 2008. שרה פאלין מאלסקה, מועמדת לתפקיד סגנית הנשיא של המפלגה הרפובליקנית, אם לחמישה, שאחד מבניה מאובחן עם תסמונת דאון, ובמהלך מסע הבחירות הביעה תמיכה פומבית בבתה בת ה-15 שהרתה. שני הרחמים – של האם ושל הבת – קיבלו כל כך הרבה תשומת לב תקשורתית, וכוונו אליהם אינספור בדיחות והשתלחויות. בחירתה של האם להביא לעולם במודע ילד "פגום" והנערה ההרה שימשו כסמל לכל מה שרקוב, לכל מה שמסוכן בשילוב הניאו-ליברלי אמריקאי של שמרנות והפקרות.

כשניסיתי לשאול את חברתי וחבריי באיזה אופן ההריון המוקדם של הבת ובחירות הפרייון של האם משפיעים או פוגעים בהם, הם לא הבינו את שאלתי. השאלה אם בחירות אישיות אלו מהוות בכלל נושא רלוונטי לבחירות הפוליטיות לא עלתה על הפרק. פירטיילי ענתה: רחמים של נשים לא משכילות שמוכנות ללדת ילדים מוגבלים הם סכנה.

פירטיילי ניבטה אליי גם מתוך דפי הספרות המקצועית שקראתי על כלכלה פוליטית: מאמרים אקדמיים, מאמרי דעה, מסמכי מדיניות. השיח השגור בתחום זה מניח כאקסיומה יחס הפוך בין פרייון נשי לבין שגשוג כלכלי. תוכניות הפיתוח הכלכלי במדינות העולם השלישי שלובות באמצעים להסדרה ולצמצום הילודה. התמונה מצוירת לרוב בצבעים נוחים לעיכול ואפילו משכנעים: גם לנשות העולם השלישי מגיעה החירות לשלוט בגופן ובפירות רחמן, ובחירות הזו טמונה גם הגאולה הכלכלית. הידיים ישתחררו מעול גידול הילדים ויתפנו לעבודות מניבות יותר, נשים יהיו בריאות יותר ויחיו שנים רבות יותר. החיבור בין עליית כוחה של המעצמה הסינית לבין "מדיניות הילד האחד" שהונהגה בסוף שנות השבעים משמש כהוכחה הברורה ביותר לטענה זו.

באתר מגזין ה Economist נערך בשנת 2009 דבייט על הטענה: "בית זה מאמין כי העולם יהיה טוב יותר עם פחות אנשים". בדיון לא השתתפה אף אישה, ואף שנכתבו דעות לכאן ולכאן, קוראי המגזין הביעו תמיכה ברורה בטענות המנומקות בעד שימוש באמצעי מדעיים, תרבותיים וכלכליים להגבלת הילודה כדי לשפר את איכות החיים של המין האנושי כולו והפלנטה.

אבל מאחורי העובדות, הטענות והמדדים ניצבים סיפורים. סיפורים על הנשים עצמן, הנשים שאת רחמן ביקשו והצליחו לסגור. הנשים הסיניות שנלחמו זו בזו על יישום המדיניות, שניסו להחביא את ילדיהן מהשלטונות, שאיבדו את הילד היחיד שהותר להן כשכבר היה מאוחר.

סיפורים על נשים אפריקאיות שעוקרו בלא ידיעתן בשדה הניסויים החופשי שהעניקו הארגונים הבינלאומיים לחברות התרופות.

לפעמים הסיפורים מוצגים כבדיה - כמו בספר ובסרט המוצגים משמאל, ולפעמים, קרוב הביתה, הסיפורים לובשים צורה אמיתית, בשר ודם בתחקירים עיתונאיים שמוכחים ואז מוכרים, כמו [החשיפה של העיתונאית גל גבאי](#) על העיקור המכוון של הנשים העולות מאתיופיה.

למעלה: גל גבאי בתכנית התחקירים "ואקום" על עיקור יוצאות אתיופיה. **למטה ימין:** ספרה של מו יאן על המלחמה בין אמהות ומיילדות תחת מדיניות הילד האחד בסין; **למטה שמאל:** מתוך "The Constant Gardener" ע"פ ספרו של ג'ון לה קארה העוסק בפועל של חברות התרופות והנשק באפריקה.

הפחד מרחמן של הנשים האתיופיות הכתיב את שיקול הדעת של אנשים שהיו האמונים על בריאותן. הם לא קראו לזה פחד כשהם שיקרו והזריקו. הם קראו לזה שיקולים, או מדיניות, או הכרח, או טובת הכלל. אבל הם פעלו על בסיס חשש, סמיו אולי ולא מודע, שמה שעשוי להיוולד מתוך הרחמים הללו יפגע במשהו בעל ערך

לחברה כולה, וההגנה על המשהו הזה מצדיקה מתן זריקות עיקור מסוכנות. ההגנה על המשהו הזה הצדיקה בשנות ה-50 גם גניבת ילדים ותינוקות (לכאורה). ההגנה על המשהו הזה מצדיקה מלחמות.

פירטיליטי חוגגת בארץ הקודש העסוקה בחשבונאות רחמית מתמשכת. מדי שנה סופרים ומשווים את מספר היילודים לפי חלוקה: דתיים, חילוניים, יהודים וערבים. כל קבוצה מגייסת את נשותיה למאמץ החשוב לניצחון במשחק הילודה. בחדר אחד בבניין המעבדה מוצאים טובי המוחות דרכים להוציא נשים ולדניות מדיי מבתיהן ולשווק אברים אחרים בגופיהן ונפשותיהן שתפוקתם יכולה להימדד במטבע עובר לסוחר. בחדר אחר טווים תוכניות עיקור חצי-חשאי של נשים שחורות ובורות מדיי שיהדותן מוטלת בספק. בחדר אחר מתכננים תמריצים כלכליים לנשים מסוג מיוחד שילדו יותר ולנשים מסוג אחר שילדו פחות.

פירטיליטי מצקצקת על נשים חרדיות ברוכות ילדים וגם על אלו שבחרות שלא להוליד. היא שם כשמבקרים נשים שנמנעות מבדיקות אבחון גנטיות, או כשקוראים לגרש מהגרות עבודה וילדיהן. כל אלו נובעים מאותה תפישה: הרחמים של הנשים האלו הן כלי קיבול פוליטי. מה שייוולד מתוכן הוא נגדי או בעדי.

בארץ המובטחת עורכים חשבונות רחמים גם לאחר שנטשו את הילדים. ילדים יתומים ונטושים המצויים במעגלי מערכת האימוץ של ישראל יכולים להיות מאומצים רק בידי הורים שנופלים בגדר אותו סיווג של הרחם שהביא אותם לעולם: רק יהודים מאמצים יהודים. רק מוסלמים מוסלמים. ואותם ילדים שמוצאם לא ברור, רחם אמם לא מוכר, או לא נופל בתוך השבלונה? אלה יכולים לבלות שנים ארוכות בתוך מוסדות עד שיימצאו ההורים הראויים. ואם לא ימצאו – סיווג הרחם שממנו בא – הילד (ויש יותר הורים יהודים שרוצים לאמץ ילדים מאשר ילדים יהודים במערכת החינוך – ולכן מדובר בתוצר הרחם הלא-יהודי שנשמט בתוך המערכת) פשוט לא זכאי לאהבה הורית.

אבל יותר מכל, מעוז קיומה של פירטיליטי הוא הסכסוך הישראלי פלסטיני. כאן עטרו לה שם כתר רשמי עם ניחוח מדעי: "איום דמוגרפי". שיעורי הילודה בקרב נשים יהודיות ופלסטיניות נמדדים, מושווים מוערכים. תיאוריות מדיניות שלמות נבנות סביב השאלות הנוגעות לפירות בטן העתידיים. גם ההשוואה בין יילודים יהודים שילכו לצבא לבין כאלה שלא – נכללת במאזן החישובים של האיום הדמוגרפי.

במחקר שנערך לפני עשור נאספו קולות של נשים ישראליות הפעילות למען השלום על מגוון נושאים.³⁶ שני ממצאים מעניינים שעלו בו בהקשר זה:

- **"נשים ישראליות הקשו להזדהות ולגלות סולידריות כלפי "האמהות הפלסטיניות" בשל הדימוי הציבורי שלהן, שהשתרש בחברה הישראלית-יהודית, כמי שמעודדות את בניהן להקריב את עצמם על מזבח המאבק הלאומי. הקושי הזה חושף את המגבלות שבהדגשת התפקיד האימהי האוניברסלי כמכונן ומגדיר את הזהות הנשית, ומשקף כיצד נשים מגייסות אפילו את האימהות שלהן למען הזהות הקולקטיבית".**
- **"אמהות יהודיות שמגדירות עצמן כפעילות שלום תיארו גם קונפליקט עמוק בין האהבה והקשר למדינת ישראל לבין המחיר הגבוה שגובים החיים בישראל, ובייחוד הנזקים שנגרמים לגברים במסגרת השירות הצבאי. ... דילמת האמהות הישראליות התגלתה כעמוד תווך בתחושת הייאוש של רבות מהמשתתפות בשימועים. כיצד ניתן לטעון שאנחנו קוראות לשלום ובה בעת לטפח את זרועות הביטחון של המדינה?"**

התמונה הכואבת העולה מממצאים אלה: "התפקיד האימהי האוניברסלי" כנראה לא חזק מספיק כדי לגשר על התהום הפעורה בין שתי הקבוצות – אך התהום עשויה דווקא מהדמיון הגדול ביניהן: האמהות בשתי הקבוצות משתפות פעולה עם אתוס של הקרבה. כל אחת רואה את האחרת כאיום שמצדיק את הקרבת בניה שלה. כל אחת מסרבת להאמין שהאמא בצד השני היא בדיוק כמוה: רוצה להגן על בניה ובנותיה ולגדל אותם לחיים טובים. ומאחר ש"האם האחרת" היא אם פחות טובה שמוכנה להקריב את בניה, אין לנו ברירה אלא להמשיך להילחם באותם בניס במחיר דם ילדינו אנו. קל לנו יותר לראות את "אתוס ההקרבה" על הצד שכנגד, אבל לא בהכרח לגבי עצמנו. כל אישה מחשבת את יחסה לאישה ההרה האחרת לפי השאלה האם היא פרי בטנה מגדיל או מקטין את סיכויי בנה שלה למות במלחמה.

בעשורים האחרונים עולה המודעות להסללה התודעתית לקשר בין אמהות להקרבה גם בקרב נשים יהודיות בישראל. הדיון שהתעורר בעקבות הענקת פרס ישראל לאם השכולה רחל פרץ ביטא את המודעות הזו. דיון שכזה לא התעורר

³⁶ ענת סרגוסטי, גליה לימור, נורית חגי'אג', **נשים אל מול השלום: קולות מישראל** International Women's Commission (2009)

בשנות החמישים סביב דמותה של רבקה גויֶר "אם הבנים"³⁷, שנקראה כך על שם שני בניה שמתו במלחמת השחרור והוכתרה כסמל הנאמנות האמהית האולטימטיבית.

זוויות מבט מרתקות ומטלטלות, מציעות גם יעל גילעת³⁸ שמראה את הדרכים בהן מסגר השיח על השכול את תפישת האמהות, ודרכי האמנות להתמודד ולפרוץ את המסגור הזה; ושחלב סטולר-ליס³⁹, שחושפת את תפקידם של ספרי הדרכה להורים בימי ראשית המדינה בעיגון תפקיד ההולדה וההקרה של "אמהות האומה". שתי תעודות שמביאה סטולר במחקרה חושפות את עומק ועוצמת תפישת הרחם היהודי ככלי מלחמה.

הראשונה, באחת מחוברות ההדרכה לאמהות של ד"ר מרים אהרונובה, אחת האוטוריטות המובילות בתחום רפואת הנשים בשנות ה-40 וה-50 של המאה העשרים:

"רצוי שבכל משפחה יהיו – אחרי ההפסקות שהזכרנו לעיל – לא פחות משלושה ילדים : שניים כמספר ההורים והשאר – לביצור המשפחה והגזע. [...] לשם ביטחוננו בעתיד אנו זקוקים לשוב רב כמות. ימי מלחמה אלו גזלו מאתנו אבדות יקרות. המלאי האנושי שלנו בתפוצות נדלדל, ואם הילודה היא לנו צו לאומי חיוני בכל עת, הרי שבעתיים גדול ערכה בזמן הזה [...] ואכן התפקיד המוטל על האישה שונה מזה של הגבר במערכה זו."

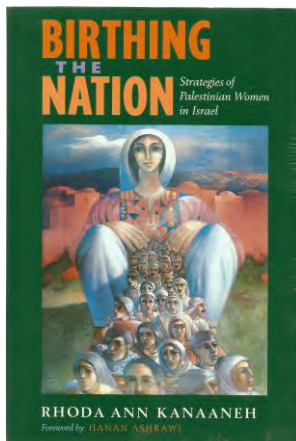
השניה היא החלטת הממשלה מיום 9.4.1967 על הקמת "המרכז לבעיות הדמוגרפיה" שיהיה מסונף למשרד ראש הממשלה שמטרתו:

"לפעול באורח שיטתי להגשמת מדיניות דמוגרפית המכוונת ליצירת אוירה שיהיה בה כדי לעודד את הילודה, בהתחשב בחיוניותה להמשכיות העם היהודי. לתכלית זאת:

א) תיערך פעולת הסברה מתמדת, ייעשה להסרת מכשולים כלכליים וחברתיים ... במטרה לעודד משפחות להגדיל את מספר ילדיהן.

ב) ייעשה לריסון ההפלות המלאכותיות אשר שיעורן הרב מהווה תופעה מדאיגה מבחינה לאומית דמוגרפית ומבחינת הבריאות של האשה. [...]

משרדי הממשלה יחויבו להימלך בדעת המרכז בנושאים ובתכניות פעולה ... אשר תהיה להם השפעה בתחום המדיניות הדמוגרפית."

ובכך מיתרגם האינטרס הכללי הלאומי, בחסות תקציבים ממשלתיים, לתוכניות עבודה המשפיעות על כל תחומי פעילות הממשלה: הבריאות, החינוך, הרווחה, הכלכלה – כולן מכוונות אל רחמן של נשים. בהחלטה זו נגלית הגישה כלפי הרחם היהודי. הגישה המקבילה כלפי הרחם הערבי שהיה תחת סמכות אותו מרכז ממשלתי, באה לידי ביטוי בהיבטים רבים ומגוונים, נסתרים וגלויים, אשר לתוכם לא אצלול כרגע. הם מתוארים בספר שמצאתי בחנות ספרים יד שניה בסן פרנסיסקו דווקא, בשנת 2009, שחושף את הלוחמה הנגדית של הנשים הפלסטיניות אזרחיות ישראל אשר הגיבו לניסיונות הגבלת הילודה שלהן ולתחרות הרחמים הניטשת סביבן באסטרטגיית פיריון משלהן.⁴⁰

התיאור הזה, ששם את הסוכנות, את כוח קבלת ההחלטות על גופן של נשים בידיהן שלהן – הוא שגוי ומטעה. החלטת הממשלה המצוטטת למעלה נוסחה בידי גברים, כמו גם עקרונות המאבק הרחמי הפלסטיני. היו בוודאי נשים לאורך הדרך שהבינו את המשחק, התקוממו נגדו, אך קולן מושקע. רוב האמהות משני הצדדים מקבלות את כללי המשחק וממשיכות בו, פוחדות מרחמיהן של רעותיהן האמהות, פוחדות מהקרבת פרי רחמן שלהן, וממשיכות ללדת ולגייס.

³⁷ 1902-1982, כלת פרס ישראל לשנת 1976 על מפעלה בקליטת עלייה. שני בניה אפרים וצבי נהרגו במלחמת השחרור.

³⁸ יעל גילעת, "אמהות ולאומיות: קולן של נשים אמניות בשיח השכול וההנצחה", ישראל 18-19 (2011) 237-267

³⁹ שחלב סטולר-ליס ושפרה שורץ, "ההגינה של חיי האישה לתקופותיה: מגדר, לאומיות ועבודה בכתביה של רופאת הנשים ד"ר מרים אהרונובה (1889-1967)" מתוך **מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה**, עורכים: מרגלית שילה, גדעון כ"ץ (מכון בן גוריון: 2011)

⁴⁰ Rodha Ann Kanaaneh, *Birthing the Nation: Strategies of Palestinian Women in Israel*, (Berkley University of California Press: 2002)

פחדים עמוקים יודעים להשריש ולהצמיח ענפים שנראים כמו הנחות יסוד מוצקות:

א. משאבי הקיום שמספקת האדמה הם מוגבלים

ב. בני אנוש מחולקים לקבוצות המתחרות ביניהן על המשאבים

ג. ילודה היא אמצעי תחרות בין הקבוצות

ד. התחרות היא לחיים ולמוות

כל אחת מההנחות האלה היא נבואה שמגשימה את עצמה. ככל שפועלים על פיהן, כך הן צומחות ומשרישות.

משהו שלמדתי מעבודת הגיבון: אם רוצים לעקור משהו משורש יש לרסן את הדחף למשוך אותו בכוח. הוא אולי ייתלש ויצא מהאדמה, ואולי זה יראה כאילו הוא כבר לא שם, אבל השורש יישאר ויעמיק וכשיצוץ שוב – יהיה חזק יותר. כדי לעקור משהו משורש צריך לעבוד עם אדמה רטובה, צריך לעבוד עם אצבעות רכות ולא עם מתכת חדה, צריך לתחח ולתחח מטה ומטה, למשש את השורשים לכל אורכם עד שמגיעים לאדמה שתחתיהם, תמיד יש עוד אדמה תחתיהם, וברגע שהגעת אל האדמה שמתחת לשורש, הוא כבר יוצא מעצמו. אם ארד לשורש פחד הרחם – האם יצא מעצמו?

שורש פחד-רחם א: ארבע אמהות

אני רואה את שורשי האיום הדמוגרפי בפרשת ויגרא, בראשית י"ח – כ"ב. במהלך של חמישה פרקים דחוסים הופכת משפחתו הגרעינית הקטנה של אברהם – אישה, אישה שפחה וילד – למלודרמה סבוכה ועתירת רחמים. ראשונה מתבשרת שרה על הריונה הנסי הקרב. לאחר מכן מאבד לוט, דודו של אברהם את עירו, ביתו והכרתו ובמעשה נואש של גילוי עריות מצטרפים למשפחה הרחבה שני בני דודים: מואב ועמון. גם רחמי השכנים בתמונה: במהלך מיני פוליטי נלקחת שרה לאבימלך מלך גרר. העוולה הנסתרת שבמעשה (שהיא על פי התורה לקיחת אשת איש ולא יחסי האישות בין אח לאחות) מביאה לעצירת רחמיהן של נשות אבימלך.

וַיִּתְּפַלֵּל אַבְרָהָם, אֵל-הָאֱלֹהִים; וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת-אַבְיִמֶלֶךְ וְאֶת-אִשְׁתּוֹ, וְאִמְהַתִּיר--וַיֵּלְדוּ. כִּי-עָצַר עֶצֶר יְהוָה, בְּעַד כָּל-רָחֵם לְבֵית אַבְיִמֶלֶךְ, עַל-דְּבַר שָׂרָה, אִשְׁתּוֹ אַבְרָהָם. (כ': 17-18)

הטעות מתוקנת, אברהם מתפלל, הרחמים נפתחים -

וַיְהוֶה פֶּקֶד אֶת-שָׂרָה, כְּאִשֶּׁר אָמַר; וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשָׂרָה, כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר [...] וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד, וַיִּגְמַל; וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתָּה גָדוֹל, בְּיוֹם הַגְּמֹל אֶת-יִצְחָק. וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת-בֶּן-הָגֶר הַמִּצְרִית, אִשֶּׁר-יָלְדָה לְאַבְרָהָם--מִצְחָק. וַתֹּאמֶר, לְאַבְרָהָם, גֵּרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת, וְאֶת-בְּנָהּ: כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן-הָאִמָּה הַזֹּאת, עִם-בְּנֵי עַם-יִצְחָק. (כ"א: 1, 9-8)

משגדל הנער התקבעה תפיסת התחרות על הירושה, על המשאבים. מעניין שאלוהים ומלאכיו אינם משתפים פעולה. גם להגר ניתנת הבטחה על הגיו הגדול שיצמח משימעאל (כ"א: 18) ויחד עם ההוכחה ניתנת גם הבטחה: הבאר, באר שבע. באותו פרק מבטיח אברהם את זכויותיו על אותה הבאר בברית שהוא כורת עם אבימלך. גם בסיפור זה יש חשיפה של אחת מהנחות היסוד של האיום הדמוגרפי: משאבי האדמה מוגבלים והקבוצות השונות מתחרות עליהן.

"וַיְהִי, אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְהָאֱלֹהִים, נָסָה אֶת-אַבְרָהָם [...] (בראשית כ"ב: 1) – המהלך הישיר מגירוש הגר, לברית עם אבימלך ואל סיפור העקידה מדגיש את החיבור בין חלקי התפישה: ילודה משמשת לתחרות על משאבים בין אחים ובין שכנים. אף שלכאורה יש פתרונות טבעיים (באר) כלכליים (צאן) או אנושיים (ברית) עדיין נדרשת נכונות להקרבת הבן. הרשב"ם⁴¹ בפירושו עושה את החיבור בצורה ברורה:

"ויהי אחר הדברים האלה - כל מקום שנאמר אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה. [...] אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפו של ה' על זאת שהרי ארץ פלשתים בכלל. והקב"ה ציוה עליהם 'לא תחיה כל נשמה' (דברים כ, טז). וגם ב(ספר) יהושע (יג, ג. וכן טו, מה-מז) מטילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל. לכן האלוקים ניסה את

⁴¹ רבי שמואל בן מאיר (רשב"ם) (1080 לערך – 1160 לערך) פרשן מקרא ותלמוד ומבעלי התוספות, נכדו של רש"י ותלמידו.

אברהם [...] כלומר נתגאית בבן יחיד שנתתיך, לכרות ברית ביניכם וביניהם? ועתה לך והעלהו לעולה, ויראה מה הועילה כריתת ברית שלך."

כמה מאות לפני הרשב"ם כבר קשרו אמוראי ארץ ישראל בין אותה ברית שקדמה לעקידה לבין קורבנות המלחמה העיקשת העתידה להתרחש בין ישראל לפלשתים במאבק על ירושת הארץ:

ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך "ויאמר אבימלך לאברהם מה הנה שבע כבשות" אמר לו הקב"ה:

אתה נתת שבע כבשות בלי רצוני חייך שאני משהה בשמחת בניך ז' דורות. אתה נתת לו שבע כבשות בלי רצוני חייך כנגד כן הורגים מבניך שבעה צדיקים ואלו הן חפני ופנחס ושמשון ושואל וג' בניו. אתה נתת לו שבע כבשות בלי רצוני כנגד כן בניו מחריבין מבניך ז' משכנות ואלו הן אוהל מועד וגלגל נוב וגבעון ושילה ובית עולמים תרין. אתה נתת לו שבע כבשות בלי רצוני כנגד כן ארוני חוזר בשדה פלשתים שבעה חדשים. (בראשית רב נ"ד: ד)

הנה – לא זו בלבד שהעקידה – הנכונות להקריב את הבן היחיד – הופכת לסמל האולטימטיבי לנאמנות, הרי שהברית שקדמה לה מחזקת את ההנחה שהסכמים ופשרות רק מגדילים את הקורבנות אף שהטקסט המקראי כפשוטו אומר כי אין צורך בקורבן – יש באר לספק להגר ולצאצאיה את צרכם, ויש איל שיחליף את קורבן הבן, בכל זאת מעשה העקידה הופך לסמל האולטימטיבי של נאמנות ומאבק: אין טעם בהסכמים עם יושבי הארץ, ונדרשת נכונות להמשיך להקריב את הבנים. השכפול של סיפור העקידה במסורת המוסלמית יצר תודעה מקבילה: גם שם הסיפור הוא של ישועה אלוהית הכרוכה בבאר ובאיל המסמנים שאין צורך בהקרבה או בתחרות על משאבים, אך ההבנה התיאולוגית עדיין נשענת על הצורך בנכונות אנושית להקרבה של היקר מכל.

כפי שמתחילה פרשת וירא כך היא גם מסתיימת: בבשורה על לידה – הפעם על הסתעפות משפחתו הארמית של אברהם, שנים עשר ילדיו של נחור דודו – ארבעה מפלגשו ראומה ושמונה מאשתו מלכה, ונכדה אחת: רבקה (כ"ב 20-24).

מאבק הרחמים אינו מסתיים כמובן עם שרה, הגר בנות לוט ונשות אבימלך. הוא עובר אל זירה חדשה פנימית: אל תוך רחמה של רבקה, עם הבשורה על המאבק הצומח מתוכו: "שְׁנֵי גֵימִים בְּבֶטְנָהּ, וְשְׁנֵי לְאִמִּים, מִמֶּעֶיף יִפְרְדּוּ; וְלֹאִם מִלֵּאִם יֵאָמְרָן, וְרֵב יַעֲבֹד צִעִיר." (בראשית כ"ה: 23).

התחרות על המשאבים לדורות אינה רק בין יוצאי רחמים שונים, היא יכולה להיות גם בין יוצאי אותו רחם. האחוה אינה ערובה לשלום, אהבת האם וברכת האב אינן יכולות להינתן בשווה לכולם, כל הורה מבכר/ת ילד אחר. מישהו ינצח, מישהו יפסיד – מה שנקרא "משחק סכום אפס". יעקב למד עוד כי הברכה, הרווחה שלו, העושר שלו, האושר שלו תלויים בתחבולות. התפישה הזו מחלחלת אל תוך משפחתו שלו, כלומר אל המשפחה שהקים עם בנות דודו.

רחל ולאה הנחילו לנו את מירוץ הילודה. שמות הבנים, ראשי השבטים, נגזרים מתוך המירוץ הזה, מתוך התחרות על אהבתו של יעקב. מאבק הרחמים הוא היסוד לכל סיפורי הצרות, כל החשש מהנשים האחרות. ההבחנה בין אישה ולדנית לבין אישה אהובה יהדהד מחדש בפתיחת ספר שמואל עם פנינה וחנה, רבת הבנים לעומת העקרה. מאבק הרחמים משפיע גם על ערכם של הילדים – יוסף ובנימין יקרים ליעקב יותר משאר בניו. גם היום בישראל מקובלת התייחסות לילדים שנולדים לאחר עקרות ממושכת, תחינות וטיפולים כאל "ילדים יקרים" – כאילו שהילדים האחרים זולים. תעדוף הילדים לפי מעמד הרחמים עולה בבירור מהבחירה של יעקב במפגש עם עשיו להציב מקדימה כמגן אנושי את ילדי השפחות, אחריהם את בני לאה ולבסוף את בני רחל.

ואם כבר הזכרתי את בלהה וזלפה, הבחירה להשמיט את השפחות (ובכלל זה את הגר) ממניין האמהות מהדהדת דורות לאחר מכן באותה אמירה של אם סיסרא על הרחמות: גם השפחות הן רכוש בלבד, כלי במאבק בין הכוחות הלגיטימיים. רחמיהן אינן נספרות.

באדמה שמתחת לשורש פחד הרחם יש **שבע** אמהות ולא ארבע. באדמה שמתחת לשורש טמונים גם רמזים למחילה – לנכונות של האחים ש"הפסידו" במלחמת הרחמים לסלוח ולהתחבר מחדש – ישמעאל שבא לקבור את אביו יחד עם יצחק (בראשית כ"ה: 9); עשיו המחבק ונושק ליעקב (בראשית ל"ג: 4); ויוסף המוחל לאחיו ומציל אותם (בראשית מ"ה: 2-4). משימת הפמיניזם הרוחני הוא בגילוייה ובגאולתה של אותה אדמה, שהחמלה והמחילה מצויות בה בשפע. על כך בפרק "גאולת רחמים" בעמ' 51.

שורש פחד-רחם ב: ראשית

פירטיליטי לא צומחת רק מהסיפור הפרטיקולרי של אבות ואמהות העם העברי השוכן בארצו. היא שולחת עוד שורש עמוק יותר, אוניברסלי, אל סיפור הבריאה המונותאיסטי. זהו השורש העמוק שגורם לנו לפחד לא רק מרחמיהן של נשים אחרות, או מרחמים שנזרעו בזרעים של גברים אחרים – אלא גם מרחמינו שלנו, מרחם אמנו.

קשה לי לכתוב את השורש הזה בצורה סדורה והיררכית. הוא כאוטי ופולמוסי.

בשורש הזה הרחם עצמה, ההריון והלידה הן מושא המלחמה.

השורש הזה יורד דרך המשנה, ודרך חנ"ה

מגיע אל חווה, חטאה ועונשה: שעבוד האישה ללידה, שעבוד האדמה לתנובה

עובר דרך הנסירה בין חווה ללילית - ההפרדה בין מיניות חוטאת לפוריות מבורכת

אל יום הבריאה הרביעי, התמעטות הלבנה ונפילת השכינה,

אל האות הראשונה בתורה

ואל התהום שתחתה.

"על שלש עברות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנדה, ובחלה, ובהדלקת הנר."

(משנה שבת ב:ו)

מרגע שפגשתי במשנה הזו היא הרגיזה את כל כולי. בארבע עשרה מלים היא מגלמת את השעבוד כולו. שעבוד הגוף הנשי למשטר המצוות הגברי דרך פחד ואיומים. מה זה בכלל אומר להיות זהירה?

מרגיזה אותי המשנה הזו באופן שבו אני רגילה לרגוז על חז"ל: מאיפה הבאתם את זה בכלל? מה הקשר לתורה? מילא נידה, שהתורה עוד עוסקת בה בהקשר של טהרה וטומאה. אבל חלה ונר? המצאתם איזה טקס, קבעתם שהוא חובה נשית, ואז אתם מאיימים על נשותיכם במוות אם לא ימלאו אחר דבריכם? יש אזור שהוא בשליטה נשית – דברים שהגוף שלכם לא מסוגל להבין, דברים שנעשים בחדרים נפרדים, במטבח כשאתם בתפילה – אין לכם יכולת לפקח, אז אתם מחליטים לאיים.

מרגיזה אותי המשנה הזו, כי היא מקפלת לתוכה דורי דורות של כאב נשי, רכילות זדונית והלקאה עצמית. מה את אומרת? גיטל מתה בלידה? אותה גיטל שאפתה את חלוליה תמיד במועד ועישרה והפרישה בנדיבות לעניי העיירה? אותה גיטל הבלנית שהקפידה על כל נשות העיירה? מסתבר שהיא לא הייתה כזו צדקת, הא? בטח הדליקה נרות בשמן טיגון משומש. מסכנים היתומים.

מרגיזה אותי המשנה הזו ולכן אני נושמת עמוק, מסכימה להיות זהירה, לפרק את הפצצה הזו בזהירות. להפריד בין החוטים, לראות ממה היא בנויה.

חומר הנפץ: עונש מוות תלוי ועומד impending death penalty. הכרעת הדין תינתן על הקו הדק שבין חיים למוות, מיטת היולדות היא בית הדין. מי הדיין? הנעלם הגדול, יהיה אשר יהיה, אבינו שבשמים.

כבלי הצתה: נידה-חלה-נר. דם-לחם-שמן. המקווה-המטבח-הבית, מים-אדמה-אש. שלושת יסודות הכוח של הנשים, כוחות החיים והבריאה, הופכים לתחומי שליטה כפופים להגיון גברי, שלא מכיר במחזורים, שלעולם לא ידע איך זה מרגיש מבפנים.

מנגנון הפעלה: מערך המצוות, שכבות של סדרים, זמנים, איסורים, מספרים.

זו פצצה חכמה, בין השאר כי אפשר לטעון כי היא לא מזיקה, ולמעשה מועילה. היא בסך הכול מעודדת נשים לדקדק בעצמן ולהיטיב עם העם בצדקה ועם בני ביתם באור השבת. ועובדה שנשים מסתדרות ורבות אינן מתות בלידתן. אבל היא קשה כי היא נוטעת את הפחד עמוק בתוכן, יוצרת איבה בין לבין רחמן. ואל הפחד נלווה חברו הטוב: האשם.

"ומפני מה נתן לה מצות נדה, על ידי ששפכה דמו של אדם הראשון, לפיכך נתן לה מצות נדה. ומפני מה נתן לה מצות חלה, על ידי שקלקלה את אדם הראשון שהיה גמר חלתו של עולם, לפיכך נתן לה מצות חלה. ומפני מה נתן לה מצות נר שבת, אמר להן על ידי שכבבתה נשמתו של אדם הראשון, לפיכך נתן לה מצות נר שבת.
(בראשית רבה, י"ז:ח)

מתחת להסברים הסדורים על המשנה המיטיבה, שוכן חשבון פשוט של חטא ועונשו. שלוש המצוות הן עונש על חטאה הקדמון של האישה הראשונה, כשעוד הייתה אישה, לפני שנתן לה האדם את שמה: חוה. על שחברה לנחש הערום, על שהחליטה על דעת עצמה, אז כשעוד הייתה שלמה. והמדרש כלל לא קורא לה בשמה אלא בגוף שלישי מושא: לה. והיא שוכנת בכל אשה, מזכירה לה את חטאה. וזה עונשה:

ויאמר יהוה אלהים

אל-הנחש, כי עשית זאת, ארור אתה מפל-הבהמה, ומכל חית השדה; על-גחנך תלך, ועפר תאכל כל-ימי חיך. ואיבה אשית, בינך ובין האשה, ובין זרעך, ובין זרעה: הוא ישופך ראש, ואתה תשופנו עקב. אל-האשה אמר, הרבה ארבה עצבונך והרבה--בעצב, תלדי בנים; ואל-אישך, תשוקתך, והוא, ימשל-בך. ולאדם אמר, כי-שמעת לקול אשתך, ותאכל מן-העץ, אשר צויתוך לאמר לא תאכל ממנו--ארוה האדמה, בעבורך, בעצבון תאכלנה, כל ימי חיך. וקוץ ודרדר, תצמיח לך; ואכלת, את-עשב השדה. בזעת אפך, תאכל לחם, עד שובך אל-האדמה, כי ממנה לקחת: כי-עפר אתה, ואל-עפר תשוב. ויקרא האדם שם אשתו, חוה: כי הוא היתה אם כל-חי.
(בראשית ג:14-20)

(א) אל-הנחש

הנחש הערום מכל חיות השדה, הוא בן שיחה של האשה. דרכו היא מגלה את הסודות, את הרמזים, את השקרים שבסיפור הבריאה העוטף אותה. הוא מגלה לה את האמת על עץ הדעת. בתרבויות קדומות רבות באנושות מסמל הנחש את ידע הריפוי, את סודות לחשי הקסם. האישה דוברת את שפתו, מגלה את האדמה מקרוב, לומדת ללחוש לחשים ולרקוח מרקחות.⁴²

ואיבה אשית, בינך ובין האשה – בינה לבין מקור כוחה וידיע הקדום שלה. זהו הפחד ממקור החוכמה והדעת. זה שורש התפיסה כי אישה שמתרועעת עם נחשים, שרוקחת מרקחות ולוחשת לחשים היא אם כל חטאת.

(ב) אל-האשה

ב-11 מילים נחרץ דינה:

המין הפריזן וההולדה יהפכו למרכז עולמך. אך מקור החיים הזה שבך הופך למקור הסבל, לאמצעי השליטה בכל שאר חלקי ישותך – וזאת באמצעות:

המונוגמיה
והפטריארכיה.

הרבה ארבה עצבונך והרבה

בעצב תלדי בנים

ואל-אישך תשוקתך

והוא, ימשל-בך.

המונוגמיה יוצרת את סד המוסר המיני, מציבה גבולות לתשוקה, מפרידה בין מין לבין רבייה, מכפיפה את הרחם לזרע יחיד; הפטריארכיה מעגנת את מעמדה של אישה כקניין ויוצרת הבחנה בין נשים לפי טיב הבעלות של גברים עליהן: אשת-איש, שפחה, זונה, רחמה...

⁴²הקשר בהעמוק בין נשים לנחשים מופיע במיתולוגיות רבות. במיתולוגיה היוונית למשל האלה הרה שולחת נחשים להרוג את הרקולס התינוק, אשר חונק אותם בידיה וממשיך בבגרותו לערוף ולשרוף את ראשי הנחשים של המפלצת הידרה. פרספקטיבה מעניינת על הקשר העמוק בין נחשים למנהיגות רוחנית נשית בתקופה הפרה-היסטורית נמצאת בספר מעגל אבנים מאת ג'ואן דאר למברט (תרגום מאנגלית: אריה חשביה) (מטר: 2018).

"ייעודה של האישה ללדת וזכויותיה המשפטיות האישיים והחברתיות נגזרות בעיקרן מכוח ההולדה והשותפות דרך הפרייון. [...] הפרייון, הקשור לטבע ולמחזוריותו, מופקע ממשמעות ביולוגית שרירותית, מאחריות משותפת, מביש מזל או מיד המקרה ונקשר בברכה ובקללה אלוהיים. האישה קשורה לטבע בכוחה של מחזוריות הפרייון המשתקפת בגופה ונמצאת על אותו רצף של תנובת השדה, פרייון הבקר, ברכת שדיים ורחם מצויים כולם מעבר לשליטת אנוש ושרויים בתחום הברכה והקללה האלוהיים. ואילו הגבר, הפטור משעבוד לחוקי הטבע המחזוריים, מצוי בתחום הקדושה והתרבות ומאלף את הטבע בכוחו של החוק האלוהי, הסדר המקודש והנורמה המקובלת של העלות והשלטון. (יש לתת את הדעת על הזיקה בין השם האלוהי העתיק "בעל" בעל-הגשם, הנזכר עד היום בלי משים בלשון החקלאית במושג מטעי בעל, השקאת בעל, לבין בעל הזרע (הגשם) הדבר, שהוא בעל אדמות, בעל צאן ובקר, בעל רכוש, בעל הבית, בעל אחוזה ובעל האישה)." (רחל אליאור, 2001)

את פולחן הבעל שימרנו, ואת האשרה, עץ החיים, הכרתנו. שעבוד האישה שלוב בשעבוד האדמה.

(ג) וּלְאָדָם

והאדם נדון לחקלאות ולרעיית צאן. והאדם נדון לעבודה קשה ולחסדי איתני הטבע, החזקים ממנו.

אָרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרָהּ, בְּעִצְבוֹן תֹּאכְלָנָה. לא עוד ליקוט בין העצים כאחד הקופים. את כל הדעת שקיבל האדם באוכלו מן הפרי ישקיע האדם בניסיון להפיק מהאדמה מזון, להזיע ולאכול, להזיע ולאכול – עד שימות וישוב אליה ויבלע בה, ויהפוך מחדש בקרביה לאדמה כמותה, ארץ אוכלת יושביה, שתמשיך להצמיח קוץ ודרדר ועשב ולהזין בעלי חיים שיזינו אנשים, ולהפיק אבני חן ומתכות יקרות שיעשירו אנשים, וחומרי נפץ ובערה שיעיפו אנשים אל מחוצה לה, אל החלל, בניסיון להימלט מדין חיקה לשווא - **כִּי מִמֶּנָּה לְקַחְתָּ: כִּי-עֵפָר אֶתָּה, וְאֶל-עֵפָר תָּשׁוּב.**

(ד) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה

והאשה שהתרועעה עם נחשים שטעמה פירות אסורים נשארה מאחור, חבויה, מנודה, מסוכנת. מנסה לשדל אליה את הנשים הבתולות, לספר להן שהיא חפה, לשכנע אותן שגם הן, חפות מחטא, שאין כל רע בפרי עץ הדעת כשהוא פוגש נשמה בשלה, שבדיעבד זו הייתה סתם לטעות לגלות לאדם. שבמקום להתפלא ולחגוג את הדעת, בחר להתבייש.

חוה היא האדמה - כך נכבש רחמה.

לילית היא האש – כך כבה אורה.

ומה עם הרוח והחושך והמים?

לשם כך צריך להמשיך לגשש במורד השורש –

אל השורה השניה בתורה.

עלבונה של לילית

הָיָה לָנוּ גֵן עֵדֶן שֶׁל חֶפֶז וְתִשְׁוָקָה הַדְרִית
וְאָבִד וְאָבְדָנוּ
וְנִרְגְּשָׁנוּ וְגִרְשָׁנוּ.
הַקֶּצֶב שֶׁל הָאֵן שְׁלִי הַשׁוֹעֵט מִעֲלֵיךְ
הָיָה פְתָאוּם מְהִיר מְדִי
לֹא הִצְלַחְתָּ לְהִרְגֵּעַ
עִם כָּל הַפְּגִטּוֹת שְׁלִי
שֶׁשָּׁדְרוּ בְּשִׁדְרוֹ חִי.
בְּהִתְחַלָּה אָנִי הָיִיתִי לְהוֹשֵׁה וְאַתָּה הָיִיתְּ לְהוֹשֵׁה
אָבִל אֲחֵר כִּךְ אָנִי הָיִיתִי פְתוּחָה
וְאַתָּה הִרְצִשְׁתָּ פְחוֹת.
הִרְצִשְׁתָּ טָעוֹת.
בְּלִי לְהִיּוֹת בְּשִׁלְיָה
אֲבָרְתָּ אֶת הַנְּהוּת.
זֹאת תִּאֲוָנָה רְצִינִית
אָנִי נִהְיִיתִי שְׂרָמוּטָה וְהִזֵּן שְׁלֵף נָח שְׁמוּט.
לְפָעַמִּים אָנִי שׁוֹלַחַת אֶצְבָּע לְתוֹךְ הַטּוֹסִיק
כְּדִי לְבַדֵּק מַה הַטִּמְפְּרִטוּדָה בָּנָן
אוּ מְהִידָה אֶת הַלְשׁוֹן לְאֵן
כְּדִי לְהִזְכֵּר בְּגִיחוֹת שִׁשְׁמָעִי מִשָּׁם
אָנִי עוֹצֵרֶת כְּשֶׁאַתָּה לֹא מְקַעֵרֶר
וְאוֹמֶרֶת לַעֲצָמִי:
סִבְלָנוּת, לִילִית, וְחִמְלָה.
אֵל תַּעֲזִירִי וְאֵל תַּעֲזִירִי אֶת הַתִּשְׁוָקָה
עַד שֶׁתִּחְפֹּץ.

אמה שם-בה אילון, מתוך "יוהכל מאד מין"
(לוקוס : 2017)

וְהָאָרֶץ, הִיְתָה תְּהוֹ וְבָהּ וְחֶשֶׁךְ עַל-פְּנֵי תְהוֹם; וְרוּחַ אֱלֹהִים, מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם. (בראשית א:2)

הרבה לין גוטליב⁴³ מזהה בשורות הראשונות האלו את עקבותיהן של האלות הקדמוניות – אלת הרוח: השכינה, ואלת המים: התהום. תיאמת במיתולוגיה המסופוטמית היא אלת הים הקדומה ואם הדור הראשון של האלים. האלים נולדו ממיזוג בינה לבין אל המים המתוקים. דמותה היא כשל תנין. במלחמה שניהל נגד צאצאיה האלים, כיתר אותה מורדוך בן האלים מארבע רוחות, שלח בה חץ, ביתר את גופתה ויצר ממנה את השמים ואת הארץ. מדמעותיה נוצרו הפרת והחידקל, ומזנבה – שביל החלב.

פניה המוחשכות של התהום, עיני המיתוס הקדום, מציצות מבעד לפסוק הראשוני הזה. הן מזכירות לנו שיש משהו קודם לו, סיפור בריאה אחר. החידוש הראשון והגדול של התורה הוא בסיפור בריאה המבוסס על מינים. בסיפורי הבריאה האחרים בני זמנו והקדומים לו היה זה המשגל, החיבור הבין-מיני שהביא לבריאה. סיפור בראשית משנה את הכללים, מחשיך את פני האם הגדולה, מוחק כל אזכור לכוח הולדה נשי. ג'יל האמר מסבירה את הנראטיב הזה כמשקף "primal ambivalence" – ספקנות קדמונית כלפי אמהות בכלל. האמהות בסיפורי בראשית אינן יכולות להרות בלי אלוהים והאבות תופסים את מקום האמהות כחוליות בשרשראות ההולדה.

מחיקת הרחם מסיפור הבריאה, יחד עם עונשה של אישה על חטא פרי הדעת, הם היסוד להפקעת המיניות בכלל והילודה בפרט מיד הנשים. גם בתרבות הנוצרית, עליית המונותאיזם הייתה שלובה ומלוכפת בהכחדת הכחות והמכשפות ובמשטור המיילדות והמרפאות.⁴⁴ את הדברים אני שומעת היום בכל מרחב השיח הרפואי העוסק בהריון ובלידה בישראל.

בתוך עיתון הארץ חיכה עלון הפרסום הרפואי של אסותא. תמונת השער: זרעון דיגיטלי עושה דרכו בתוך גלקסיה של ביטים אל עבר ביצית בצבעי כחול טורקיז שמימי. כותרת כתבת השער: "חדוות היצירה: הצצה נדירה אל מאחורי הקלעים של יחידות ההפריה החוץ גופית." מה שנדיר כאן הוא ה"מאחורי הקלעים". את חזית הבמה מכירות נשים רבות – רבות יותר יחסית לכל אוכלוסייה נשית אחרת בעולם – שעוברות את טיפולי הפוריות. אך מאחורי הקלעים, מגלה ההצצה, יש רק גברים – כל המרואיינים בכתבה היו רופאים. האישה היחידה בה הופיעה כתמונה של בטן הרה בתוך חדר בית חולים, את ראשה לא רואים. השפה הגרפית והלשונית כולה אומרת: הריון זה עניין למקצוענים, עניין מדעי בצבעי כחול נאון. פנים הרחם עצמה, החומה-אדומה, כמו פני האישה, מחוץ לתמונה.

בעולם העתידי הבדיוני שתיאר אלדוס האקסלי בספרו הנבואי "Brave New World" (1932), מיוצרים בני אנוש לפי תבניות גנטיות מתוכננות במתקני ענק טכנולוגיים. המילה "אמא" נעקרת מהשיח הלגיטימי והופכת למילה זרה, מביכה, דוחה.

התחזיות שבספר פלשו כבר מזמן מתחום מתחום המדע הבדיוני אל תוך המציאות, וכיום מדברים על הפקת יילודים מחוץ לגופה של אישה כאפשרות סבירה, כמעט מתחייבת, רק עניין של זמן. הנה, בשורש פחד הרחם נמצא גם הרצון להיפטר סופית מן התהום, תהום הנשייה, הריק המסתורי שממנו מגיחים אנשים אל החיים. פירטיליטי רוצה שליטה אנושית מלאה, ודאות, יכולת צפייה. האם זה קצה השורש התחתון? לא. עוד טיפה למטה. אל המילה, אל האות הראשונה.

מתוך שער העלון הפרסומי של "אסותא" (מאי 2014)

⁴³ לין גוטליב, **השוכנת בתוכנו: חזון נשי לחידוש ביהדות** (תל אביב: 2015)
⁴⁴ לקריאה מרתקת ומעוררת מחשבה על הקשר בין עליית הנצרות לבין ציד המכשפות והממילדות, אני ממליצה על Marion Zimmer Bradley, **The Mists of Avalon**, (Knopf: 1983). יצא גם בתרגום לעברית: מריון זימר בראדלי (תרגום: עדי גינצבורג הירש) **ערפילי אבולון** (מודן: 2000)

בראשית

Cherchez la femme, pardieu! cherchez la femme!⁴⁵

רבים וטובים הצביעו על התעלומה, ביקשו לפצח את סודה, להצדיק את המוזרות הזו: כיצד ייתכן שהתורה הקדושה, פאר היצירה היצירה האלוהית, אינה נפתחת באות אל"ף, אלא דווקא באות ב"ת? ביקשו החכמים ומצאו מיני הסברים. ישנם ניסיונות שכלתניים, חינוכיים, המבקשים למצוא מסר פסיכולוגי ברור – למשל:

"ולמה בב"ת? שהוא לשון ברכה. ולא באל"ף, שהוא לשון ארירה. אמר הקב"ה: איני בורא את עולמי אלא בב"ת, שלא יהיו כל באי העולם אומרים היאך העולם יכול לעמוד, ונברא בלשון ארירה?! אלא הריני בורא אותו בב"ת בלשון ברכה, ואולי יעמוד." (ירושלמי חגיגה ב, א)

הסברים אחרים באים משאלת המוסר – מהיכולת ללמוד על הדרך הנכונה מתוך התבוננות בדרך האלוהית:

וא"ר יהודה, מאחר שהאדם נושא אשה, אז נקרא עבד ה', מפני שלבו פנוי מלהסתכל בעבירה ובנשים, [...] לפיכך צריך אדם להשתדל לכונן בית בראש, ולעשות ישוב בבית: וממי אתה למד. מהקב"ה. קודם בנה בית וכווננו, וזימן כל הפרנסה והמזונות, קודם שיבא אדם לעולם. הא"ך. ברא את העולם בראש, שהוא הבית. וזימן כל הפרנסה הא"ך. ברא את הבהמות, ואת החיות, ואת העופות והדגים הצמחים והאילנות, שהם זימון כל הפרנסה. לאחר שהכין הכין והפרנסה, הביא את האדם, וברא אותו ואת אשתו והולידו בנים ועשו ישוב בבית. ועל כן נאמר בראשית, בית ראש. כאשר תבין באותיות, תמצא ב"ת ראש. וכן התחילה התורה בראשית, כלומר בית ראשית, והכל ענין אחד: (מדרש הנעלם, 46 א)

וההסבר הנרחב המפורט והאהוב ביותר הוא זה הסיפורי. בילקוט שמעוני⁴⁷ ובמדרשי "אלפא ביתא דרבי עקיבא"⁴⁸ מופיעות גרסאות שונות של אותה האגדה: האותיות מתחרות לפני הקב"ה על הזכות לברוא את העולם. ראשונה נכנסת תי"ו ואחריה בסדר יורד כל האותיות. כל אחת מציגה את טיעונה, מקבלת מהקב"ה את תשובתו הנגדית ויוצאת "מיד בפחי נפש". עד שמגיעה הבי"ת:

ואחרי כולן נכנס ב"ת ואמר לפניו רבש"ע רצונך שתברא בי את העולם שבי אומרים "בכל יום ברוך ה' לעולם אמן ואמן". השיב הקדוש ברוך הוא הן ברוך הבא בשם ה' מיד קבלו הקדוש ברוך הוא וברא בו את העולם בב"ת שנא' בראשית ברא [א, א]. (ילקוט שמעוני)

ומה תאמר האל"ף?

האל"ף כיון ששמע הדבר וראה את הקב"ה מקבל הימנו וברא את העולם בב"ת עמד לו לצד אחר ושתק, עד שקרא לו הקב"ה וא"ל, אל"ף אל"ף! מפני מה אתה שותק ואינך אומר כלום? השיב האל"ף ואמר, רבש"ע! אין בי כח לעמוד לפניך ולומר כלום. א"ל, למה? א"ל מפני שכל האותיות הם נמנים במנין מרובה ואני במנין מועט - ב"ת בשנים, גימ"ל בשלשה, דל"ת בארבעה, ה"א בחמשה, ואני באחד. השיב הקב"ה ואמר לו, אל"ף! אל תירא שאתה ראש לכולן כמלך, אתה אחד ואני אחד ותורה אחת, ובך אני עתיד ליתנה לישראל עמי שנקראו אחד במתנה, ולהנחילה להן על הר סיני, שנאמר אנכי ה' אלהיך וגו' (פ' יתרו).

⁴⁵ הציטוט המפורסם מספרו של אלכסנדר דומא "המוהיקנים של פריס". תרגום מילולית: חפשו את האשה, בשם אלוהים! חפשו את האשה!

⁴⁶ מדרש קבלי של התורה, נכלל בספר הזוהר.

⁴⁷ אוסף מדרשים על ספרי התנ"ך, נערך בראשית המאה ה-12 לספירה.

⁴⁸ ספר המלקט מדרשים על שמות אותיות האלף בית העברי. תאריך יצירת ועריכת המדרשים אינו ברור ומיוחס לפרק זמן ארוך בין 400 – 1200 לספירה.

ההסבר השכלתני אומר: אל"ף קדמה לבי"ת, אך היה בה פסול, היא היתה מקוללת. ההסבר המוסרי אומר: הבי"ת היא בית, ואת הבית צריך לבנות. מה שקדם לבי"ת של בראשית הן ההכנות הנדרשות שיוכל לבנות האדם את ביתו: אדמה וחיות לפרנסתו, אישה וילדים להמשכיותו. וההסבר הסיפורי אומר: הבי"ת הביאה ברכה. אולי נעשה כאן עוול לאל"ף הענווה, אך היא קיבלה את הפיצוי בהיותה אות לאחדות ההווה, לעם הבחירה למתנת התורה. אילמותה של האל"ף אל מול רבונה של עולם בתחרות על הבכורה, קונה לה את המלכות באחדותה עם הבורא.

כל אלה יפים, וגם עולים יפה בקנה אחד עם הנראטיב הפטריארכלי של סיפור הבריאה והגירוש מגן עדן. האל"ף, כמו לילית, היא גרסה קדומה ופחות מוצלחת. את האל"ף, כמו את האישה, צריך לאלף ולהכפיף אל אדם כדי שיוכל לבנות ביתו. אל"ף, כמו חוה, מקבלת בשתיקה את גזר דינה, ונחשבת מעתה אחד עם הבריאה.

מנקודת המבט של הפמיניזם הרוחני אף אחד מהסברים אלה אינו חף מהטיה מגדרית. נהפוך הוא – ככל שהתיאור של הבריאה הוא נייטרלי יותר מבחינה מינית, כך הוא מתאמץ יותר לכסות על הדואליות, הופך את הזכרי לברירת המחדש ואת הנשי לאחר, הסמוי. כפי שמסבירה ג'ודית פלסקאו:⁴⁹

"The implicit interconnections between the image of God as nonsexual and a rigorous Jewish sexual ethics become much clearer when this image of God is threatened by female metaphors. [...] In mainstream Jewish thinking, then, God's nonsexuality is an important pillar in the symbolic and moral order such that changes in the image of God threaten the sacred order by undermining the symbolic restraints on self-discipline and control "

ואכן, חלוצות הפמיניזם הרוחני מוצאות בבי"ת של בראשית דברים אחרים לגמרי. הן מזהות את האל"ף הנעלמה, המופיעה קטנה לימין הבי"ת כמציינת את מספר הפסוק בספרי התנ"ך הן רואות את הפחד הגדול מפני השיבה אליה – אל האל"ף שלפני הבריאה

האל"ף של אלהים שהיא גם

האל"ף של אם

האל"ף של אלה

האל"ף של אש

האל"ף של אדמה

האל"ף של איש

האל"ף של אשרה

האל"ף של איננה (Inanna) האלה האם המסופוטמית הקדומה

האל"ף שאיננה

האל"ף שנעלמה.

מה היה בה? אין לדעת. וזהו קצה שורשו של פחד הרחם. מה היינו לפני שנולדנו כך כאנושות כפי שאנו מכירות אותה? מי היינו בתוך המצב הסימביוטי הזה של אדם-אדמה-ארץ-שמים כתהו ובהו אחד? ואם נקלף את הקליפות ונתיר את האיסורים, ונסיר את הגדרות ואת ההגדרות ונשוב בתשובה מלאה אל אותה אל"ף אחת שהיא אם ואב גם יחד – מה יישאר מאיתנו? הפחדים ואי הידיעה דוחפים אותנו להמשיך קדימה, אל הקידמה, אל המדע, אל החלל, הרחק מן האדמה. האם אלו שתי הדרכים היחידות? קדימה בתאוצה גוברת, או אחורה בניסיון בלימה נואש?

קיימת גם דרך שלישית: לא קדימה או אחורה, אלא פנימה ולמעלה. יחד עם השכינה בעקבות הלבנה.

תחינה

רוצה להיות
בת בְּרִיתְךָ
לא רכושך
לא יַעֲדֶךָ
לְהִלָּךְ אִתְּךָ
יָד בְּיָד.

אל תִּנָּסֶה
לְכַבֵּשׁ אוֹתִי
לְנַטֵּשׁ אוֹתִי
לְלַטֵּשׁ בִּי
לְחַרֵּשׁ בִּי
אֶת אוֹת עֲלִינוּתְךָ.

אם כָּבַד תִּמְצָא
עֲצָמְךָ מֵעָלִי
הִיָּה לִי
כְּשָׁמִים
מֵעַל הָאָדָמָה.

עליית השכינה

וְאַהֲבִיּוּ כְּצֶאֱת הַשֶּׁמֶשׁ בַּגְּבֻרָתוֹ
וְתִשְׁקֹט הָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה:

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים, אֶת-שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים:
אֶת-הַמְּאֹר הַגָּדֹל, לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם, וְאֶת-הַמְּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה, וְאֵת הַכּוֹכָבִים.
(בראשית א:16)

רבי שמעון בן פזי רמי:

כתיב "ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים" וכתיב "את המאור הגדול ואת המאור הקטן".
אמרה ירח לפני הקב"ה רבש"ע אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה לך ומעטי את עצמך.
אמרה לפניו רבש"ע הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון אמעית את עצמי? אמר לה לך ומשול ביום ובלילה.
אמרה ליה מאי רבותיה דשרגא בטיהרא מאי אהני [מהי הגדולה בכך? מה מועיל נר בצהרים?]
אמר לה: זיל לימנו בך ישראל ימים ושנים. אמרה ליה יומא נמי אי אפשר דלא מנו ביה תקופותא [גם על
פי השמש ימנו זמנים] דכתיב: "והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים" (בראשית א:14)
[אמר לה:] זיל ליקרו צדיקי בשמך - יעקב הקטן שמואל הקטן דוד הקטן.
חזיה דלא קא מיתבא דעתה [ראה שאין דעתה מתיישבת] אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמיעטתי את
הירח והיינו דאמר ר"ש בן לקיש מה נשתנה שעיר של ראש חדש? שנאמר בו לה' (במדבר כח:15)
אמר הקב"ה שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח. (בבלי, חולין ס ע"ב)

וְהָיָה אֹרֶה-הַלְּבָנָה כְּאֹרֶה הַחֲמָה וְאֹרֶה הַחֲמָה יְהִיָּה שְׁבַעֲתַיִם כְּאֹרֶה שְׁבַעֲתַיִם הַיָּמִים
בְּיוֹם חֲבַשׁ יְהוָה אֶת-שֶׁבַר עַמּוֹ וּמַחֵץ מַכְתּוֹ יִרְפָּא: (ישעיהו ל:26)

וזמין קדשא בריך הוא לאנהרא לסיהרא ולאפקא לה מחשוכא בגין ההוא חויא בישא, כמה דכתיב "והיה
אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים" מאי אור, ההוא אור דגניז ליה
קדש אברך הוא בעובדה דבראשית. (זוהר עא ע"ב)

רצף דברים זה הוא אחד מעמודי התווך של חזון הגאולה הקבלי העוסק בנפילתה ובעלייתה השכינה. במילים פשוטות: הירח והשמש, האור הנשי והאור הגברי, היו שווים ברגע בריאתם. קרה המקרה, נאמרו הדברים, נשאלו השאלות – והלבנה הוקטנה, ועמה נסתלקה השכינה. הקב"ה הבין את טעותו וביקש עליה כפרה. יש הבטחה לתיקון, לעלייה מחודשת, לאורות שווים וגדולים שבעתים. אז ישוב ויאיר אור הבריאה הגנוז. מה הייתה טעותו של הקב"ה (אותה חויה בישא שמציין הזוהר)? שלא הבין את כוונת שאלתה של הירח מלכתחילה. כאשר היא אומרת: **אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד?** היא אינה מכוונת לתשובה "לא", היא אינה מצביעה על כך שמישהו צריך לוותר כדי שיהיה מקום. נהפוך הוא: היא מכוונת לתשובה "כן", מזכירה לקב"ה שגם הוא יכול לחלוק עם השכינה כתר אחד ולהישאר גדול. ומשום כך היא מתעקשת שאמרה **דבר הגון**, ומשום כך שום פרס ניחומים של השפעה או שליטה אינו מפצה על אי הצדק שבתפישה השגויה כי אין מקום ביקום ליותר ממלך אחד.

אי ההבנה בין הקב"ה ללבנה אם אפשר לדבר על שורש קדום של פמיניזם רוחני – הרי שהוא מצוי כאן, בחשיבה הקבלית המיסטית. נפילת השכינה היא רגע המפץ, ליקוי המאורות, המשבר הגדול של המין האנושי. הייעוד האנושי ביחס לאלוהי הוא בהחזרתה, בקשירת הכתרים המחודשת, בקירוב הזיווג.

זה תחום שאני מהלכת בו בזהירות ובתחושת בורות רבה. אני רחוקה מלהיות מלומדת מספיק ורגישה לניואנסים הדקים של הספרות הזו. אך המסע עם דבורה הפגיש אותי איתה וככל שנגלות עיני אליה, גוברת בי התקווה. אין מקום שבו יש דיבור חופשי ומגוון יותר על מנהיגות רוחנית נשית, ועל הדרך לתיקון המעוות ביחסים בין המינים.

תגובה מקובלת במחוזותינו: יש פער גדול בין הדיבור לבין המעשה. דורות רבים של מקובלים שדיברו יפה כל כך על השכינה ועל הזיווג השווה בין הזכר לנקבה, בין החתן לכלה, אך לא שינו דבר בחברה הפטריארכלית והמיוזוגנית שבה הם חיו. זה אולי נכון (אף שאפשר לדון בשאלה מהו שינוי חברתי, ובאיזו פרספקטיבה של זמן נכון למדוד שינוי תודעה יסודיים כל כך) – אך בכל מקרה, הזמנים השתנו.

ראשית, המקובלים היום הם גם מקובלות. ולא אחת בדורה, אלא רבות. ואף שלא אצטט כאן מדבריהן, חשוב לי להציג את פניהן ושמותיהן של שלוש מקובלות מובילות, אהודות, פורות וידועות בישראל היום:

רות קרא-איונוב קניאל

מלילה הלנר אשד

חביבה פדיה

היכולת לקרוא במדרשי הקבלה בעיניים של נשים עצמאיות וחופשיות מאפשרת לעשות גם קפיצות דרך בזיהוי ההיבטים המוחשיים שבהם

משתקפים הרעיונות המיסטיים בדבר עלייתה של השכינה.

שנית, הטקסטים הקבליים המקוריים נגישים ונהירים היום יותר מאי פעם – בנגישות אל העברית ואל הארמית, וגם באופן שבו הם מהדהדים רעיונות מתורות מיסטיות אחרות, או מתודעת הניו אייג'. מי שתרגלה מדיטציית קונדליני והעלתה באמצעות הנשימה את האנרגיה דרך הצ'אקרות, מבסס עמוד השדרה ועד לקודקוד הראש לא צריכה להרחיק מהרגלה כדי לתרגל מודעות לספירות דרך מודעות לגוף – מן היסוד ועד לכתר.

כשהתחלתי לחשוב ולכתוב על פמיניזם רוחני ההכרה הראשונה שלי הייתה בכך שזהו גל שלישי או רביעי שמכסה ומתערבב עם שני גלים קודמים. אני מבינה את הגל הנוכחי של הפמיניזם, שאותו אני מכנה "פמיניזם רוחני" כגל שבא בעקבות קודמו: הפמיניזם הרדיקלי, שבא בעקבות קודמו: הפמיניזם הליברלי. בשיטוטיי אחר הסברים וצידיקים למחשבות הללו פגשתי בספרה של שרה יהודית שניידר⁵⁰ ומצאתי בו עוד יותר ממה שחיפשתי.

⁵⁰ מורה לחסידות וקבלה, סופרת ויוצרת, גרה בירושלים.

שניידר הולכת בעקבות ארבעת הטקסטים שהבאתי לעיל, מתחקה אחר המהלך המדרשי ממיעוט הלבנה ועד ולגילוי אורה הגנוז וחושפת את הדרכים בהן השתקף המהלך הזה בתפיסה הקבלית של השכינה – נפילתה ועלייתה. המסע הזה עובר דרך מקומות שחלקים מהם התקשיתי להבין, תחשיבי ספירות ופרצופים ונוקבא וזעיר אנפין. אך מבין המדרשים הבליחו גם שני רעיונות סדורים ובהירים שנפקותם הייתה מוחשית לי.

א. שלבי עליית השכינה

הקבלה הלוריאנית⁵¹ מסבירה בפרוטרוט את שלבי עליית השכינה, דרך הספירות תוך שינוי כוחה ומעמדה ותוך זיווגים שונים בין פני ("פרצופי") האלוהות. כאמור, בתוך הפירוט הזה הלכתי לאיבוד. עד שהגיע ההסבר של אשלג⁵² לתמונה הגדולה. אשלג יוצר סינתיזה בין הקבלה הלוריאנית למדרש הזהירי לסיפור הבריאה של האדם, זכר ונקבה, איש ואישה. הזהיר מיישב את הסתירה לכאורה בין סיפור הבריאה הראשון - **וַיִּבְרָא אֱלֹהִים | אֶת־הָאָדָם בְּצִלְמוֹ בְּצֶלֶם** **אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וְנָקְבָה בָּרָא אֹתָם: (בראשית א:27)** לבין סיפור הבריאה השני - **וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים | אֶת־הַצֶּלֶע** **אֲשֶׁר־לְקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶהָ אֶל־הָאָדָם: (בראשית ב:22)**. בבריאת האדם היו שני פנים של צלם האלהים, הזכר והנקבה מחוברים זה לזה בגבם. הם היו אחד, אך היו לבד, כל פרצוף פונה אל העולם שבחוץ. כדי לפתור את בעיית בדידותו של האדם, כדי שיהיה לו עזר כנגדו, נעשתה הנסירה – הצלע שנלקחה היא במובן של "צד" ולא של האיבר בתוך הגוף. משהופרדו הזכר והנקבה יכלו לעמוד זה כנגד זה, פנים אל פנים. החיבור מתאפשר בזכות ההיבדלות והנסירה.

על פי אשלג, תהליך עליית השכינה אשר מתארת הקבלה הלוריאנית מתרחשת בשבע דרגות, המתחלקות לאותם שלושה שלבים.

- שלוש הדרגות הראשונות הן עליית השכינה, אך ב"אחור לאחור", כוחה ואורה עולים אך אינם מתרחשים בהשלמה או בחיבור לעליית הכוח הזכרי. נקודת השיא שאליה מגיעה השכינה בשלב זה מזוהה עם עץ הדעת.
- בדרגה הרביעית מתרחשת הנסירה – השכינה נופלת מחדש מתוך הספירות, מאבדת מכוחה בעולם.
- בשלוש הדרגות האחרונות מתחדשת עליית השכינה, פנים אל פנים, מוצאת את מקומה בעוצמה זהה ובכוח משלים לזה הזכרי, עד אשר היא ממלאת באורה את כל הספירות עד אל הכתר, המחדש אורו שבעתיים.

שלושת השלבים מסמלים עבורי את שלושת גלי הפמיניזם שתיארת.

הפמיניזם הליברלי על מאבקיו המשפטיים על שכתוב הכללים היה מכונן לעליית כוחן של הנשים כפי שהוא נמדד ביחס לגברים. גברים יכולים לבחור ולהיבחר? גם נשים. גברים יכולים לעסוק במקצועות חופשיים? גם נשים. גברים יכולים להילחם? גם נשים. נקודת השיא של המהפכה הפמיניסטית הליברלית היא בעצמאותה של האישה, באי הזקקות של הנקבה לזכר. זו נקודת עץ הדעת, נקודת שיא כוחה במצב "אחור לאחור". אך זהו מצב של בדידות, ללא עזרה כנגדה, מצב שאינו יציב או פורה. הדרישה העקרונית לשוויון וההשוואה בין נשים לגברים כקנה מידה, בפועל מגבילה את העוצמה הנשית משום שהיא מציבה לה רף עליון הנלמד מהכוח הגברי. וגם זה – לא הכוח הגברי בשיאו, רק הנקודה הגבוהה ביותר שיכול היה להגיע אליה בלי הכוח הנשי הטמון בו עצמו.

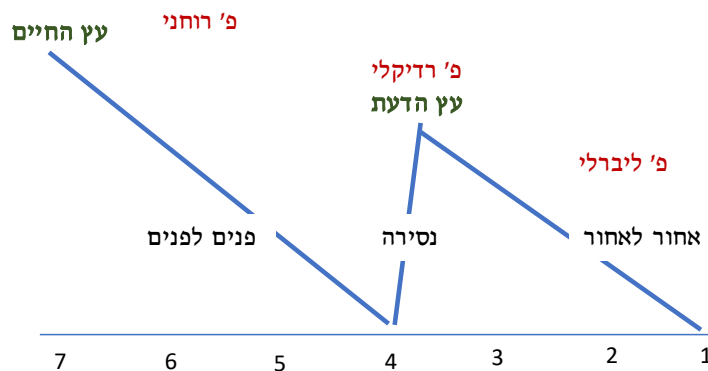
הפמיניזם הרדיקלי הוא הנסירה. בבסיסו ההכרה בהבחנה המגדרית: נשים אינן גברים, אין טעם למדוד אותן בכלים גבריים או לדבר עליהן בשפה גברית. הנפילה העמוקה שבאה עם הנסירה מבחינה זו נעוצה בהכרה, שההפליה מבוססת כה עמוק בתרבות שלמעשה אין כלל שפה נשית עצמאית, שככלל נשים מתקיימות בחברה כאובייקטים של גברים ולא כסובייקטים עצמאיים. מנקודת המבט הרדיקלית הסטטיסטיקות על עלייה במספר הנשים המנהלות, המפקדות, הפוליטיקאיות, אינן מקור לתקווה, אלא תוצאה של כישרון נשי שאין לו מקום לבוא לידי ביטוי אלא בעולם גברי, אך הוא רחוק מלהגשים את ייעודו. הפמיניזם הרדיקלי מנסה ליצור שפה חדשה לדבר בה על נשים, לזהות את היבטי הנבדלות בין המינים כדי לגדול מבסיס העוצמה הנשית המהותית – ולא מתוך חיקוי של הכוח הגברי. בדיק בכך טמון גם הקושי בגישה זו: בהיבדלות ובמהותנות.

⁵¹ תורתו של רבי יצחק לוריא (1534-1572) המכונה האר"י – דגול מקובלי צפת והוגה שיטה חדשה בקבלה, התופשת את תהליך בריאת העולם כהתפשטות ישירה והדרגתית מתוך האלוהות האין-סופית, ואת תכלית התיקון האנושי כחזרה אל מידות הבריאה.

⁵² ר' יהודה לייב הלוי אשלג (1884-1954) יליד פולין ותושב ירושלים, מגדולי המקובלים בעת החדשה, מחבר פירוש "הסולם" לספר הזהיר.

הפמיניזם הרוחני הוא עלייה והתרחבות מסוג אחר. אם לא הדגשתי זאת עד כה, חשוב שאבהיר: לא מדובר במושג שגור מוגדר או מקובל. יש ניסיונות המשגה מגוונת לשלב הזה בפמיניזם, כמו אקו-פמיניזם, פמיניזם רב-תרבותי ופוסט-קולוניאלי ולפעמים פשוט פמיניזם גל שלישי. אך המשותף לכל אלה ולביטוי הרוחני שלהם, הוא בדגש על החיבורים, על התמונה הגדולה, על יחסי הגומלין (ואף גמילות החסדים) בין המינים, בין מעמדות ועמדות, בין האדם לאדמה, בין הבריות לבריאה. זו גישה הרואה את הנקבי והזכרי, הנשי והגברי כחלקים מאותו שלם שמקיימים בעת ובעונה אחת גם זהות וגם שונות. הזהות היא הבסיס לסולידריות, לשותפות. השונות היא הבסיס לחיבור ולפוריות.

פנים אל פנים משמעו גם פנים אל פנים – התבוננות באחר מתוך התבוננות בעצמנו. גל שמערער על התפיסה המהותנית, ומכיר בכך שאף שמבחוץ יש דברים מובחנים, מבפנים אנחנו יצורים מעורבבים, גם נשים וגם גברים.⁵³

זהו גל מובוון פוטנציאל, מבוסס על הכרה שתחרות ונבדלות אינן מביאות לתוצאות טובות כמו שותפות, ושהשותפות, הברית המחודשת בין המינים, היא המפתח לעץ החיים, היא הדרך לשוב לגן עדן.

הפמיניזם הליברלי מייסד את השוויון

הפמיניזם הרדיקלי חושף השונות

הפמיניזם הרוחני משכין את השלום⁵⁴

כל שלב בתהליך הזה היה הכרחי בשביל השלבים שיבואו אחריו. אין קיצורי דרך.

אני חושבת שבעת הזו אנו נמצאות בערך במספר 5. הנסירה מאחורינו ואנחנו מתחילות ומתחילים את הדרך למעלה פנים לפנים.

עבור הנשים זהו תהליך מלא יצירה ותקווה. אנחנו לא יודעות בדיוק לאן הוא מוביל, גן העדן הוא עדיין נעלם ונסתר גדול, אך הכיוון הוא למעלה. שניידר מסבירה מדוע עבור הגברים זהו תהליך מפחיד. העוצמה הנקבית מפלסת דרכה חזרה דרך הספירות, אוספת אליה את חלקיקי האור שהתפזרו כשירדה. הנתב עובר דרך המקומות שמהם סולקה, שם שמר הזכרי על אורותיה. בעוד היא עולה ותופסת את מקומה, הזכרי שומט מידי חלקים שהתרגל להחזיק. למי שעדיין מחזיקים בתפישה הישנה של משחק סכום אפס, זה נראה כאובדן, כהפסד, כעילה למאבק.

חלק מהדרך, פנים אל פנים, היא להזכיר איך זה להיות ביחד, לשלוף מתוך השכחה, מתוך החשכה, זכרונות של אחדות והשלמה.

הזמנה להאזנה⁵⁵

יְדִידִי הַשְׁכַּחַת חֲנוּתְךָ בְּבֵין שְׂדֵי
וְלָמָּה מְכַרְתָּנִי צְמִיתוֹת לְמַעֲבִידִי?

הֲלֹא אֲזָ בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה רִדְפָתִיךָ-
וְשַׁעֲרֵי וְהָר פֶּאֶרְזָן וְסִינִי וְסִין עָדִי.

וְהִיוּ לְךָ דֹּדִים, וְהָיָה רְצוֹנְךָ בִּי-
וְאִיךָ תַּחֲלַק עִתָּהּ כְּבוֹדִי לְבִלְעָדִי?

דְּחוּיָהּ אֵלַי שַׁעֲרֵי, הַדּוּפָה עָדִי קָדָר,
בְּחֻנָּה כְּכוֹר יוֹן, מַעֲנָה בְּעַל מְדִי,

הִישׁ בְּלִתְךָ גּוֹאֵל, וּבְלִתִּי- אֲסִיר תִּקְוָה?
תָּנָה עֲזָד לִי, כִּי לֹךְ אֶתְנָה דֹּדִי!

רבי יהודה הלוי

⁵³ כמו בתחומים אחרים (חומר אפל, חלקיק אלוהי), המדע והמיסטיקה נפגשים בביטויים זהים. בתכנית האוניברסיטה המשודרת על פמיניזם שיחה עם פרופסור דפנה יואל על מוח ומגדר. היא מבהירה: יש תכונות נשיות במובהק וגבריות במובהק, אפשר להבחין בין מוח של גבר לבין מוח של אישה, אבל ההבדלים משתנים מאחד לשני. אי אפשר לבסס ציפיות או תחזיות לגבי תכונות מסוימות של המוח על בסיס ידיעה מוקדמת של המין. פסיפס רחב של תכונות, וכמעט כל אחד ואחת הם גם אישה וגם גבר במגוון התכונות.

⁵⁴ הבסיס לאיור מקורו בספרה של שניידר. הקישור לשלבי הפמיניזם הוא שלי.
⁵⁵ לביצוע מרגש של **אתי אנקרי**, וללחן אהוב עליי במיוחד מאת **רונן שטרן** – לחצו על הלינקים.

ב. נבואה נשית כאפיק העלאת השכינה

אחד מהמדרשים על עליית השכינה שמביאה שניידר בספרה נוגע ישירות לשאלת כוח הנבואה הנשי. זהו פירוש של הרב קלונימוס קלמן הלוי אפשטיין,⁵⁶ "מאור ושמש" לפרשת בשלח. אביא כאן את המהלך המחשבתי, משלבת בין הטקסט של אפשטיין לבין הסבריה של שניידר.⁵⁷

"וַתִּקַּח מִרְיָם הַנִּבִּיאָה אֶחָת אֶהָרֹן אֶת הַתֵּף בְּיָדָהּ וַתַּצָּאֵן כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבְמַחְלֹת. וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירָו לַיהוָה כִּי גָאָה גָאָה סוּס וָרֶכֶב וְרָמָה בָּיָם." (שמות ט"ו: 20-21)

אל מול התורה מציב אפשטיין מדרש תלמודי על נבואה:

"אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמר (ישעיהו כ"ה, ט): וְאָמַר בָּיָם הָהוּא הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ זֶה יְהוָה קִוִּינוּ לוֹ נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בִּישׁוּעָתוֹ". (בבלי תענית לא ע"א)

החיבור בין שני המקורות עובר דרך התורה הקבלית אודות השתלשלות בריאת העולמות – כלומר הסיפור הקבלי אודות אותה אל"ף שקדמה לסיפור בראשית על בריאת העולם. גיבורות סיפור ההיווצרות הזה הן שתי צורות: "עיגול" ו"יושר" – מעגל וקו.

מצב היסוד היה מצב בו אור האינסוף האלוהי מילא את הכול. כדי לברוא עולם נדרש היה צמצום של האינסוף.

ראשון נוצר העיגול: בתוך אור האינסוף נפער חלל עגול של חושך. עיגול, משום שזו הצורה האינסופית היסודית.

שנית הגיע הקו: קרן אור ישרה בקעה לתוך מעגל החושך, מההיקף לכיוון המרכז. באמצעות הקו ניסה אור האלוהי "לספר" לחושך אודות אורו הנשגב, השורה מחוץ לו.

כשחדר קו האור אל תוך העיגול, נבט מתוכו עיגול נוסף, פנימי, מקביל לעיגול הראשון, וכך המשיכו לבטא מתוך הקו עיגולי אור נוספים שמהם נבראו העולמות.

הפרשנות המינית-מגדרית כמעט מובנת מאליה: העיגול היא הרחם, החלל הפנוי שמאפשר מרחב יצירה. הקו הוא הזרע, החודר ומנביט. ומאז ועד היום אנו נבדלות ונבדלים לקווים ומעגלים – שתי תודעות שונות, מנוגדות, משלימות.

תודעת היושר: היררכית, צירית, כן או לא, טוב או רע, שואפת אל הגובה אל ההגשמה הגבוהה ביותר של כל נשמה בפני עצמה. פעולתה על העולם היא בדרך של השפעה.

תודעת העיגול: אינה מתעדפת ואינה מפלה. היא אינה מבטלת את תודעת היושר, אלא מכילה את כל הקווים השונים והסותרים הנוצרים בתוכה. פעולתה על העולם היא בדרך של קבלה.

העיגול קודמת ליושר ובהכלתה אותו אפשרה את קיומו וצמיחתו. אפשטיין מסביר כי במסע הרוחני, שהוא המסע האנושי חזרה אל הבורא, הסדר הוא הפוך: אנו מתחילים מהתודעה הקווית ורק ורק אחריה מפתחים תודעה מעגלית. צורת המעגל מבטאת אם כן מצב תודעה מפותח ומתוקן מזה השולט במציאות חיינו כעת. אנו נמצאים עתה בראשיתה של תקופת המעבר אליו, ואורותיו הולכים ומתגלים לעין באופק.

על מראיתו של האופק לומד אפשטיין ממדרש הגמרא על חזון ישעיהו:

"אבל לעתיד יתקן כל אחד חלק נשמתו עד שרשו, ויעלו הניצוצין הקדושים, והחיצוניות יתבטלו מכל וכל, ויופיע אז אור בהירות אלקותו בכל העולמות ויהיו העיגול והקו שוה ולא יהיה אז בחינת זכר ונקבה כי כולם בשוה ישיגו אור אלקותו יתברך שמו כמו בדבר עגול שאין ראש וסוף ולא יצטרך עוד שום אחד ללמוד מחבירו כמו במחול הכרם שהוא מקו האמצעי קרוב לכל העיגול בשוה [...] וזהו פירוש הגמרא "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם וכל אחד ואחד מראה באצבעו".

תכונתו הגאומטרית של המעגל - אוסף נקודות הנמצאות במרחק שווה מהמרכז - משקפת את תכונתה של האנושית המתוקנת, בה כל הבריות נמצאות במרחק שווה, בקרבה שווה לאלוהי. זה הקשר בין מושג ה"מחול" - שהוא תנועה

⁵⁶ 1751-1823, רב ומקובל מגדולי אדמורי"י תנועת החסידות בפולין. חיבורו "מאור ושמש" הוא ליקוטי תורות שהגה ואס על התורה והמועדים.

⁵⁷ שניידר, נפילתה ועלייתה של השכינה, עמ' 210-192.

במבנה מעגלי – לבין הפועל "קיוינו" המופיע פעמיים בפסוק מישעיהו. הפועל "לקוות" נגזר משורש ק.ו.ו שהוא גם קו ישר וגם מקווה עגול.

ומכאן חוזר אפשטיין אל מרים הנביאה, מחולה ושירתה:

"וזאת היתה כוונת מרים הנביאה שהוציאה כל הנשים אחריה ועשתה עמהם הקפות, בסוד נקבה תשוב גבר, כדי להמשיך אור עליון אשר אין שם בחינת זכר ונוקבא [...]
ולכן אמר משה 'אשירה' ... בבחינת שלא הופיע עדיין אור הבהירות העליון, לכן אמרו אשירה שעדיין לא השיגו משל השגת אלקות, לכן אמרו לשון עתיד, כשאשיג אשיר.
אבל מרים המשיכה בהקפתה אור עליון ... לכן אמרה 'שירו' עתה, שהשגתם היה מה שאי אפשר להשיג יותר, וזהו פירוש הפסוק 'ותקח מרים' וכו'.
'ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות' - פירוש שעשתה עמהם הקפה כמחול הכרם, בסוד נקבה תשוב גבר, ובזה המשיכה אור עליון, אשר אין שם בחינת זכר ונוקבא."

משה משקף את התודעה הקווית ואומר בגוף ראשון עתיד: אשירה. הגאולה היא עתידית למי ששר את שירו לבד. מרים משקפת את התודעה המעגלית שבה כולם שווים אל מול המרכז, גברים ונשים. בכך היא מגשימה את הגאולה ("משיגה את האלקות") ויכולה לומר בלשון ציווי רבים: שירו.

בדקתי ומצאתי כי "שירו" היא למעשה המילה הנבואית המפורשת הראשונה במקרא. הראשון שנקרא נביא הוא אברהם, אך הוא נקרא כך בפי אבימלך ואנשיו. השני שנקרא נביא הוא אהרן, אך הוא אינו נקרא "אהרן הנביא", אלא ממונה בידי ה' להיות נביא למשה כדי להביא את דבריו. הפעם השלישית שמופיעה המילה נביא בתורה היא כאן, וזה לא נביא אלא נביאה, ומפיה יוצאת המילה: שירו.

השיבה אל הגאולה, כלומר אל מצב היסוד המאוזן, עוברת דרך מעשיה ודרך קולה.

שניידר מרחיבה ומאירה על ההבדל בין משה ומרים, בין הקו לעיגול ועל הקשר לא רק לשירה אלא גם לתנועה:

"נשים לב שבזמן שאצל משה לא היתה אלא שירה, אצל מרים כללה השמחה גם ריקוד. דבר זה קשור קשר אדוק לשתי התודעות שהם ביטאו. התודעה הקווית המארגת נתונים באופן מוסד ומובנה, ניתנת לביטוי באמצעות מילים; אך כלי התקשורת המילוליים אינם מסוגלים להכיל את התודעה המעגלית, שבמהותה שוברת את מוסכמות החשיבה והדיבור הרגילים. לשם כך נדרשים כלי ביטוי שמסוגלים לחרוג מההגיון הקווי הרציף, שמסוגלים להעביר מסרים גבוהים מהמילים. הגוף כולו נדרש להתגייס, במחול ובתנועה, על מנת להביע מה שמילים אינן מסוגלות לבטא. דווקא הגוף, החיצוני והנגלה מכל, מסוגל לבטא את רגשותינו ומחשבותינו הפנימיים הכמוסים מכל."

תכלית הפמיניזם הרוחני היא לערער את המוסכמות, לגייס לתנועה, לפרוץ גדרות ולחבר בין חלקי מציאות מנותקים. אלה גם כמה מהדברים שעושה דבורה, ממשיכת דרכה של מרים. את דבורה לא מצאתי בספרה של יהודית שניידר, אך פגשתי רמזים עבים ויפים לה ולנבואתה בחיבור של מקובל אחר.

ג. תומר דבורה, רחמים ושכינה

האדם ראוי שיתדמה לקונו ואז יהיה בסוד הצורה העליונה צלם ודמות, שאלו ידמה בגופו ולא בפעולות הרי הוא מקזיב הצורה ויאמרו עליו צורה נאה ומעשים פְּעוּרִים. שהרי עיקר הצלם והדמות העליון הן פעולותיו, ומה יועיל לו היותו כצורה העליונה דמות תבנית אבריו ובפעולות לא יתדמה לקונו. לפיכך ראוי שיתדמה אל פעולות הכתר שהן "ג מדות של רחמים עליונות.

(רבי משה קורדובירו, "תומר דבורה")

בספרו "תומר דבורה" מתווה המקובל ר' משה קורדובירו⁵⁸ את הדרך לתיקון המידות – לתשובה – דרך דבקות בשלוש עשרה מידות הרחמים העליונות – מידותיה של ספירת הכתר. לימוד המידות יוצר חיבורים יפהפיים בין אותיות, חלקי גוף וספירות קבליות. שלוש-עשרה מידות הרחמים לקוחות משלושת הפסוקים האחרונים בספר מיכה:

מי אל כמוך נשא עון ועבר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא. ישוב ירחמנו יכבש עונותינו ותשליך במצלות ים כל חטאותם. תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם.
(מיכה, ז: 18-20)

המידה השביעית - ישוב ירחמנו - היא מידת התשובה. קורדובירו לומד עליה מתוך העמקה באות ה"א, אות האלוהות, "הבנויה כאכסדרא", כהיכל, אשר הפתח התחתון שלה הוא "פרצה גדולה פרוצה לצד הרע לצד מטה". כדי לא ליפול בפרצת הרע צריך האדם "לגדור עצמו" ולהיזהר. זה מה שצדיקים עושים – גודרים עצמם וכלל אינם נכנסים אל התחום. מי שמעזים ונכנסים אל האכסדרא, ונופלים בפרצה התחתונה של ה - הם החוטאים. כדי להינצל מחטאם, לא מספיק שיגדור עצמם כפי שעושים הצדיקים. החוטאים צריכים לעמול ולעלות חזרה אל האכסדרא, לטפס אל פתחה העליון השמאלי של האות ה - זו פעולת החזרה בתשובה - ובשל כך האות ה "פתוחה מלמעלה שואם ישוב יקבלוהו".

ומכאן מציע תומר דבורה פרשנות לא שגרתית לאמירה "במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד" (ברכות ל"ד ע"ב): בעלי התשובה נמצאים על גגה של אכסדרת האות ה - לאחר שנפלו, הצטערו, סגפו עצמם, נבדלו מהחטא וטיפסו עד שהגיעו לפתחה העליון. זו רמה גבוהה יותר מזו של הצדיקים - מי שאינו נכנס באכסדרת ה מלכתחילה אינו יכול להיוולד מחדש ולעמוד בראשה, כמו בעלי התשובה. לכן אין הצדיקים הגמורים יכולים לעמוד במקום שבו בעלי תשובה עומדים. ובעשיית התשובה נותנים החוטאים גם פתח לשכינה לשוב אל מקומה:

ולזה כאשר האדם יעשה תשובה דהינו תשוב ה' אל מקמה, ויחזיר הקדוש ברוך הוא שכנתו עליו אינו שב כאהבה הראשונה בלבד, אלא יותר ויותר. והינו "ישוב ירחמנו" שיוסיף רחמים לישראל ויתקנם ויקרבם יותר.

וכך האדם צריך להתנהג עם חבירו לא יהיה נוטר איבה מהפסד הקודם אלא כשיראה שחבירו מבקש אהבתו יהיה לו במדרגת רחמים ואהבה יותר ויותר מקדם ויאמר הרי הוא לי כבעלי תשובה שאין צדיקים גמורים יכולים לעמד אצלם ויקרבהו תכלית קרבה יותר ממה שמקרב אתם שהם צדיקים גמורים עמו שלא חטאו אצלו:

אולי לזה התכוון המשורר באומרו:

"בחלומי הראשון אם יופיך אינו מטעה אותי

משליך גיטרה ואבי עליי צורח

ואמי אומרת: זה החוטא שלי

ולוקחת אותי לטיול מנחם מול ירח."

(שלמה ארצי)

[ניבה לב: שירת האדמה](#)

⁵⁸ 1522-1570, מחשובי מקובלי צפת במאה ה-16, מחבר ספרי מוסר וקבלה, תלמידו של יוסף קארו ומורו של האר"י.

גאולת רחמים

עַד שְׁקַמְתִּי דְבוֹרָה
שְׁקַמְתִּי אִם בְּיִשְׂרָאֵל:

גוף היצירה הגדול ביותר של הפמיניזם הרוחני היהודי הוא המדרש המחודש. אני שמחה לומר שקצרה היריעה מלמנות את כל העוסקות במלאכה ושאינן סיכויי שאי פעם אקרא את כל מה שנכתב. זהו שפע מבורך של עיניים המתבוננות מחדש בסיפורי הנשים, האמהות, הבריאה, ודורשות מפרשות חוקרות ומגלות.

הַרְחִיבִי מְקוֹם אֶהְלֶךְ וִירִיעוֹת מְשַׁכְנֹתֶיךָ יְטוּ אֶלִיתֶחֱשֶׁכִי הָאֲרִיכִי מִיִּתְרֶיךָ וִיתְדֹתֶיךָ חֲזָקִי: (ישעיהו נ"ד:2)

אניטה דיאמנט⁵⁹ בספרה "האוהל האדום"⁶⁰ השפיעה עליו רבות ועזרה לי לפקוח את עיניי אל התורה באור אחר. דרך סיפורה של דינה ועל בסיס מחקר מעמיק בתרבות הנשית הקדומה של כנען ומסופוטמיה היא מציירת תמונה אחרת של האמהות, יושבות האוהלים. סיפור תחרות הילודה בין רחל ולאה מסופר בתורה כפי שהוא נשקף מעיניו של יעקב, אשר הנשים באו אליו, דרשו את זרעו, שלחו אליו את שפחותיהן. מחוץ לאהל של יעקב התנהלו החיים, ילדים רבים – לא רק של בני המשפחה, גם של העובדים והעובדות. ארבע האמהות, לאה רחל בלהה וזלפה, גידלו את הבנים ואת הבנות במרחב משותף. הן חייבות היו לפעול יחד, אמהות היא מעשה שיתופי.

דיאמנט מחייה את מנהגי פולחן האדמה, המים והאש הנשיים, המחוברים אל מחזורי הלבנה ועונות השנה. היא מסבירה את תפקידם של התרפים בפולחן הזה, ומשקפת את תקרית גניבת התרפים ואת קללת מותה של רחל בלידתה כאבן יסוד בעיגון הפטריארכיה והפקעת הילודה והרפואה מהנשים.⁶¹

האוהל האדום, המרחב הנשי החודשי, מעגל הזמן הירחי היה להן עוגן, מקור כוח, אגן מחבר. באוהל האדום שייכות כל הנשים, כל הנערות. לכולן מקום שווה במעגל, במרחק זהה מאמצעו. באוהל האדום כל אישה בעתה עם פריה אשר נפל או הבשיל. באוהל האדום

דולקת האש וכדי המים נמזגים. בפתח האוהל ניצבת יעל, מזמינה, מגנה. **מְנָשִׁים בְּאֶהֱל תְּבָרֹךְ: (שופטים ה:24)**

דרך המדרש אפשר ללמוד את דרכי קדם ולחדש מסורות מיטיבות. מדרש האוהל האדום הוליד תנועה נשית עולמית חוצת גבולות ותרבויות. תנועה של נשים למען נשים, בנות, אמהות, אחיות מתקהלות ומאהילות את אורן, מכירות ומכבדות את דמן, את דמעתן ואת רחמן.

<http://redtenttemplemovement.com/>

Anita Diamant

⁵⁹ אניטה דיאמנט היא סופרת מארה"ב, מחברת מדריכים למנהגים יהודיים ומייסדת מרכזת "מים חיים" בניוטרון מסצ'וסטס.

⁶⁰ Anita Diamant, The Red Tent (St. Martin's Press: 1987)

⁶¹ ההנגדה בין "האוהל האדום" לבין ספרו תומס מאן "יוסף ואחיו" (1933-1936) הדורש את אותם סיפורי המקרא, חושפת את ההבדל העקרוני בין נקודת המבט הפטריארכלית, הרואה בתרפים סמל לדיכויטומיה בין הנחשלות הפגאנית של הנשים לבין הקידמה המונותאיסטית של הגברים, לבין נקודת המבט הפמיניסטית. עוד על כך:

Vladimir Tumanov, "Yahweh vs. the Teraphim: Jacob's Pagan Wives in Thomas Mann's Joseph and his Brothers and in Anita Diamant's The Red Tent." *Nebula: A Journal of Multidisciplinary Scholarship* 4 (2) 2007: 139-151.

דרך המדרש אפשר להיגאל ולהיגמל מתפיסת הנשים כצרות זו לזו. הטקסט מתמסר, מאפשר באותה מידה לראות את קרבתן ואת אהבתן זו לזו. אם רק נקרא לתוך מה שלא נאמר בו את מה שאומרות אנו, האמהות, זו לזו כשאנחנו מגדלות יחד את ילדינו, כאחיות, כחברות. אם רק נקרא לתוך מה שלא סופר את סיפורי אמהות אמותינו, את הידע והאמונה שעוברים בין הדורות. במדרש אנו תובעות את כאבן, מבקשות להיחלץ מכבלי הלקחים האיומים שלמדו על בשרן, מבקשות להתיר את רחמינו מכבלי המלחמה, להציל את בנינו מאש העקדה.

שירי התשה 1970

א
אני לא אקריב
בכורי לעולה.
לא אני.

בלילות אלהים ואני
עורכים חשבונות
מה מגיע למי.

אני יודעת ומכירה
תודה.
אכל לא את בני
ולא
לעולה.

רעיה הרניק, מתוך:
שירים לגוני (1960-1983)

רעיה הרניק

סופרת, משוררת ופעילה
חברתית מירושלים.
בנה גוני נהרג בקרב על
הבופור במבצע שלום
הגליל, 1982.

ישמעאל
ממלמל
מלים ראשונות.
אמא
אבא
הגר

בני ובניה
מחלוקות רוממות
שתיקות

יום
ולילה ויום
את ישמעאל לא ראיתי
ממני נלקח

זרדים שרים ברוח
"שפחה" ו"פילגש"
"ישמעאל"
ו"שלי".
זרדים נשברים
נשרפים
גצים
עפים בדם הנורא

אפרת שר-שלום הנגבי, מתוך:
אחותי היא: שירת הגר (2010)

אפרת שר-שלום

מורה רוחנית ומשוררת,
מייסדת וראשת קהילת "קורס בניסים"
בישראל.

במסכת ראש השנה בתלמוד הבבלי, בלב הדיון על תקיעות השופר, מעלה אב"י שאלה: מדוע בארמית תורגם "יום תרועה" ל-"יום יבבה", ומציע: **"וכתיב באימיה דסיסרא: בעד החלון נשקפה ותייבב אם ססרא. מר סבר גנוחי גנח ומר סבר ילולי יליל."** כלומר, מן התרגום הוא לומד כי קול תקיעת השופר צריך להזכיר בכי, ולא סתם בכי, אלא את יבבותיה של אם סיסרא.

זה יכול היה להיות בכייה של חנה העקרה, עליה קוראים בהפטרות יום א' בתשרי, רגע לפני התקיעה. אבל לא: אנחנו נקראים לשמוע את יבבת אם סיסרא, אותה אישה שעבורה בנות ישראל אינן אלא "רחם רחמתיים לראש גבר", שלל מלחמה אנונימי שחיילי סיסרא מחלקים ביניהם, רחם או שניים לראש. השופר בא להזכיר לנו: אל תהיו כמוה! רחמים אינם כלי מלחמה. השופר מפציר בנו: רחמו עליה! היא שכלה את בנה.

בתפילה לשלום מבקש רבי נחמן מברסלב "זכני להיות איש שלום באמת [...] ואזכה להיות כעפר ממש." השופר פותח שערי שמים, אך מידת הרחמים מצויה באדמה. כפי שהאדמה יכולה לרחם על כולנו, גם בנו יש מספיק רחמים לשמוח בשמחתה של כל יולדת ולהכיר בכאבה של כל אם שכולה.

עבור דבורה עברון,⁶² כוחו של הפמיניזם הרוחני טמון בסולידריות נשית, בערבות הדדית.

[לימוד דבורה עברון: סולידריות](#)

דבורה עברון

דבורה הנביאה היא על-שבטית, מצליחה לכנס יחדיו את בני העם, ויעל היא א-שבטית פועלת מחוץ לקווים, ממש מתוך מחנה האויב. שתיהן מונעות מסולידריות ויחד יוצרת את מעטה ההגנה להכרעת המלחמה. האומץ נמצא בחוץ, בשדה הקרב, בפתח האוהל. אם סיסרא הבוחרת להשקיף מבעד לאשנב, להשאיר בגדר קירותיה המפרידים לכאורה בינה לבין הרחמות, מתנכרת לאחיותיה וזה שורש מפלתה.

דרך המדרש נדרוש את גאולת האמהות

גאולת שבע האמהות

הגר – שרה – רבקה – לאה – בלהה – זלפה – רחל

שבע שוות ללא הבדלי מעמד, דת, עדה

שבע אמהות, אדמה אחת

שבע אמהות, באר אחת

באר שבע

באר השובע

באר השבועה

מים חיים

מבטן האדמה.

⁶² מנהלת המכון למנהיגות הלכתית במדרשת לינדנבאום. פעילה פמיניסטית, חברת "קולך" ו"בית הלל", פסיכודרמטיסטית, תושבת מצפה נטופה.

באר שבע מופיעה בספר בראשית עשר פעמים בתשעה פסוקים.

1	וירא	כ"א:14	וַיִּשְׁכֶּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר וַיִּקְחֵלָחֶם וַחֲמַת מִים וַיִּתֵּן אֶל־הָגֵר שָׁם עַל־שִׁכְמָהּ וְאֶת־הַיֶּלֶד וַיִּשְׁלַחָהּ וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע בְּמִדְבַּר בָּאֵר שָׁבַע:	גירוש הגר וישמעאל
2	וירא	כ"א:31	עַל־כֵּן קָרָא לְמָקוֹם הַהוּא בָּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם:	הברית בין אברהם לאבימלך
3	וירא	כ"א:32	וַיִּכְרְתוּ בְרִית בֵּבְאֵר שָׁבַע וַיָּקֶם אַבְיִמֶלֶךְ וּפִיכַל שָׂרֲצַבָּאוּ וַיָּשֻׁבוּ אֶל־אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים:	
4	וירא	כ"א:33	וַיִּטַּע אֶשֶׁל בֵּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא־שָׁם בְּשֵׁם יְהוָה אֵל עוֹלָם:	
5	וירא	כ"ב:19	וַיָּשֶׁב אַבְרָהָם אֶל־נַעֲרָיו וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל־בָּאֵר שָׁבַע וַיָּשֻׁב אַבְרָהָם בֵּבְאֵר שָׁבַע:	השיבה מן העקדה
6	תולדות	כ"ו:23	וַיַּעַל מֶשֶׁם בָּאֵר שָׁבַע:	סכסוך הבארות בין יצחק לאבימלך
7	תולדות	כ"ו:33	וַיִּקְרָא אֹתָהּ שְׁבָעָה עַל־כֵּן שֵׁם־הָעִיר בָּאֵר שָׁבַע עַד הַיּוֹם הַזֶּה:	הסכם המים בין יצחק לאבימלך
8	ויצא	כ"ח:10	וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבָּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה:	יעקב יוצא לארם
9	ויגש	מ"ו:5	וַיָּקֶם יַעֲקֹב מִבָּאֵר שָׁבַע וַיִּשְׁאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְאֶת־נָשֵׁיהֶם בְּעֶגְלוֹת אֲשֶׁר־שָׁלַח פָּרְעָה לְשִׂאת אֹתוֹ:	יעקב יורד מצרימה

אותה באר שמגלה מלאך האלהים להגר, הבאר שנגזלת וחוזרת לידי אברהם בברית עם אבימלך, הבאר אליה שבים אברהם ונעריהם להינחם ממעשה העקידה, הבאר שמתגלה מחדש עם קץ סכסוך המים בין יצחק לאבימלך, הבאר שאותה נוטש יעקב כשהוא יוצא לעבוד את דודו וכשהוא יורד מצרימה, הבאר אשר קיימת "עד היום הזה" אומרת לנו: **אין דבר כזה איום דמוגרפי.**

אם נחליט לחיות יחד על האדמה, היא תרווה את צמאוננו. אלוהים לא נענה סתם לתפילות, לא מפזרת סתם הבטחות. האדמה הזו נובעת חיים עבור כל יוצאי רחמיהן של הגר, שרה נשות ארם ופלשת. יש בה מקום לכולם.

שיר שכתבתי בחאן בארותיים:

اخولّي وأخولّي لّتم
 اخولّي وأخولّي
 لاي هفني من هؤبان
 بلحاق أو بلسم عجل, محمّد, عيسى, موسى
 أم وحيدة للظن
 احيّة هي ارضنا الهنا لموعودة
 إذان عرف أنخترمها
 برحمتها
 يوجد مكان لكل

אחיי ואחיותיי אתם,
 אחיי ואחיותיי
 אין זה משנה מי הוא אבינו
 יצחק או ישמעאל, מחמד או משה
 לכולנו אותה אמה
 אמה אדמה היא
 הארץ המבטחת
 אם גדע להיות טובים אליה
 ברחמיה
 יש מקום לכולם.

אמרת באר – אמרת מרים. אמרת מרים – אמרת גאולה. אמרת מרים – אמרת בתולה.

כפי שהסברתי בפרק על אלות וכהנות, המשמעות הקדומה של המילה בתולה שונה ממובנה המקובל כיום.

מובנה המקובל – אישה שקרום הבתולין שלה שלם – הוא למעשה הגדרת ההלכה, מערכת הגדרות שבנתה המשנה.

ההלכה מבדילה בין בתולה שטרם ראתה דם, לבין בתולה שראתה דם, כלומר קיבלה מחזור. ההלכה מבדילה בין בתולה לבין בעולה בכל הנוגע לכשרותה לנישואין לכהן ולדמי כתובתה (שבמקרה של בעולה הם פחותים במחצה). ההלכה מבדילה בין בתולה שנקנתה לבין בתולה שנאנסה. ההלכה מבדילה בין בעולת איש לבין מוכת עץ, כלומר מי שקרום בתוליה פגום מפאת פגם מולד או תאונה.

אך בעולם שלפני הבעלות הממוסדת על המיניות הנשית, בתולה היא פשוט אישה חופשית. בתולות הן גם מי שאנו קוראים להן היום "רווקות" או "חשוכות ילדים", ולמעשה גם "גרורות" ו"אלמנות". כלומר נשים שאינן "אשתו של" או "אמא של", שאינן בסמיכות. ששמן הוא שמן, ואינו מבטא את מעמדן כקניין.

לפי אמת מידה זו, מרים – לא אם ישוע, אלא מרים הנביאה – היתה בתולה. גם דבורה, אם נסכים שלפידות אינו שם בעלה. גם חולדה, אם נחשוב ש"אשת שלום בן תקווה" הוא תיאור של עמדתה ולא שמם של בעלה וחמותה. מכל הסיבות שתיארתי עד כה, אין עוד הרבה דוגמאות מההיסטוריה ומהכתובים למנהיגות רוחניות יהודיות בכלל, ובפרט כאלו שאינן אמהות. אך היוצאות מן הכלל מעידות. למשל הבתולה מלודמיר, חנה רחל וברמאכר (1805-1888)

לימודבורה דנה מאירסדורף:
המשכיות רוחנית מול פיזית

שהתייתמה בצעירותה, ובעצמאותה למדה תורה, והפכה אדמו"רית בירושלים, למורת רוחם של רבני דורה. למשל אסנת ברזאני, למדנית, פוסקת הלכה פייטנית ומקובלת שקיבלה לידה את הנהגת הישיבה בברזאן לאחר מות אביה. היא אמנם נישאה, אך אביה התנה את נישואיה בכך שלא תיאלץ לחדול מלימודיה בשל מלאכת הבית. מספרים שהקב"ה נענה לתפילתה ועצר את רחמה.⁶³ ויש גם את שרח בת אשר, האישה המסתורית שירדה מצרימה ויצאה ממנה דורות לאחר מכן, ויש אומרות שנכנסה גם לארץ ושוכנת בה עד היום הזה. זה לא המקום לצלול לתוך אגדתה – אך דנה מאירסדורף⁶⁴ הזכירה אותה בלימודבורה כדוגמה בדיוק לנקודה זו: שיש מתח בין אמהות להנהגה.

גאולת הבתולות: הקירות להיות בתולה

אליזבת גילברט,⁶⁵ בספרה העוסק במוסד הנישואין, מגישה כתב הגנה והצדעה לנשים שאינן אמהות:

"In any case, the number of women throughout history who never become mothers is so high (so consistently high) that I now suspect that a certain degree of female childlessness is an evolutionary adaptation of the human race. Maybe it's not only perfectly legitimate for certain women to never reproduce, but also necessary. It's as though, as a species, we need an abundance of responsible, compassionate, childless women on hand to support the wider community in various ways. [...] Childless women have always been particularly essential in human society because they often take upon themselves the task of nurturing those who are not their official biological responsibility – and no other group does this to such a large degree. Childless women have always run orphanages and schools and hospitals. They are midwives and nuns and providers of charity. They heal the sick and teach the arts and often they become indispensable on the battlefield of life."⁶⁶

⁶³ אינני זוכרת איפה שמעתי את הסיפור הזה. לא הצלחתי למצוא אותו בכתובים. זכור לי שסופר שהיו לה כבר שני ילדים, והיא התפללה לחדול מאורח נשים. אך לא מצאתי גם כל עדות לכך שהיו לה ילדים.

⁶⁴ מורה רוחנית, דולה, אישה חכמה ונביאה.

⁶⁵ סופרת, יוצרת, מורה מניו יורק. מחברת רב המכר העולמי Eat Pray Love.

⁶⁶ Elizabeth Gilbert, *Committed: A Skeptic Makes Peace with Marriage*, (Riverhead Books: 2010)

גם נילימה בהאט⁶⁷ מציגה גישה אלטרנטיבית לאמהות, ככוח היצירה הנשי אשר אינו חייב להתגשם כבשר ודם:

"אני שאקטי, האם הגדולה. ... את הגחת מרחמי ולכן אני יכולה עכשיו להגיח מרחמך, בכל דרך שבה את נותנת חיים למה שגורם לך אושר, כאשר את יוצרת יופי וביטויים שמחיים את כוחם של מעגלי החיים. [...] העולם נמצא במעבר מהדרכים הישנות לדרכים החדשות. משימתך כרגע היא להפוך לאם של העולם, לא רק לילד או שניים. 'אי הנוחות' שאת מרגישה בגופך בכל פעם שאתה רואה אישה הרה או לא אחר מאשר הנוכחות שלי שמעוברת בך עכשיו. אני שמחה שסוף סוף התבוננת פנימה."⁶⁸

לימודבורה תמי צרי:
לחשוב אחרת על הורות

אין זה מקרי בעיניי שמצאתי את האמירות האלו דווקא אצל נשים שאינן ישראליות או יהודיות. כאן בארץ המובטחת בקרב העם הנבחר זו עדיין עמדה שנמצאת במגננה. הבחירה לא להוליד היא אייטם חדשותי, פולמוסי. ובכל זאת יש נשים שבחרות במנהיגות על פני אמהות, בהורות רעיונות ולאו דווקא גשמית. עוד תובנות מפיה של תמי צרי (שהוצגה לעיל בפרק "נשים במלחמה")

גאולת הבתולות: הזכות לא להיות שוממה

מִמְרוֹם שְׁלַח־אֵשׁ בְּעֶצְמָתִי וַיִּרְדְּנָה פֶּלֶשׁ רֶשֶׁת לְרַגְלֵי הַשִּׁיבְנִי אַחֲזֹר נִתְנָנִי
שְׁמִמָּה כָּל־הַיּוֹם דָּוָה: (איכה א:13)

מנגד לסכנת אובדן הבתולין וירידת ערך הרחם, נציבת סכנת השיממון – מניעת האמהות. זה היה עונשה של מיכל בת שאול מיד המלך דוד, שלקח אותה מידי אישה האוהב והותיר אותה ללא ילד (שמואל ב, ו). זה היה אובדנה השני של תמר בת דוד המלך, לאחר שנאנסה בידי אחיה אמנון: וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֲבִשְׁלוֹם אָחִיךָ הָאֲמִינוֹן אָחִיךָ הִיא עִמָּךְ וְעַתָּה אֲחוֹתִי הַחֲרִישִׁי אָחִיךָ הוּא אֶל־תִּשְׁתִּי אֶת־לִבְךָ לְדַבֵּר הִנֵּה וַתֵּשֶׁב תִּמְרָ וַשְׁמִמָּה בֵּית אֲבִשְׁלוֹם אָחִיךָ: (שמואל ב, י"ג:20) הניגוד האדיר בין תמר הבת מספר שמואל, לבין תמר הסבתא הקדומה שלה מספר בראשית, כלתו של יהודה, ממחיש את הירידה במעמדן של נשים במעבר מתקופת האמהות אל תקופת המלוכה, את אובדן החירות המינית שבא עם המעבר מהאוהל לארמון.

אך נראה שלא רק מלכים ובני מלכים ניצלו לרעה את כוחם ומנעו מנשים את פרי רחמן. גם אנשי הרוח והנביאים, ייתכן שאף הגדול שבהם, הפקירו את בעולותיהם.

בדרשה לפרשת "בהעלותך" מראה חברתי יעל גמון, כי גם בכך עסקה נבואתה וגאולתה של מרים הבתולה:

תארו לכם את חגיגת הנבואה הגדולה המתרחשת במחנה, שבעים נביאים מתנבאים ומשה רבינו מעודד אותם וכולם בהיי מההזדמנות הרוחנית שנפתחה לכולם. ואז מהצד באוהל של מרים שומעים את ציפורה לוחשת – מסכנות הנשים שלהן. במדרש אגדה על פרשתנו מסופר:

"בעת שהיו אותם שבעים מתנבאים והיו אומרים האנשים אשרי אמותיהם של אלו שרואות בניהם נביאים, והיתה שם צפורה והתחילה עונה להם אשרי אמותיהם, אבל אוי לנשותיהם, והיתה שם מרים ואמרה לצפורה ולמה את אומרת ככה? אמרה לה צפורה, לפי שקיבל משה אחיך את התורה ונזקק לדיבור פירש ממני, מיד מרים הגידה לאהרן והתחילו לדבר שניהם במשה, במה דברו עליו, על אודות האישה הכושית, ועשה שלא כהוגן שאשה גושית לקח וריחקה:" (מדרש אגדה, בובר, במדבר יב:1)

כשמרים מדברת אודות האישה הכושית של משה, היא מבטאת את כאבה על שפרש מגיסתה ציפורה. הפרישה הזו של משה אינה מסתדרת עם עולם הקדושה של מרים. אין שום צורך להיבדל מן החיים כדי לזכות בקרבת אלוהים.

⁶⁷ מרצה בין-לאומית, מאמנת אישית ויועצת ארגונית, ממובילות תנועת הקפיטליזם הקשוב.

⁶⁸ נילימה בהאט וראגי סיסודיה, מנהיגות שאקטי: מדריך מעשי ליישום מודל מנהיגות קשובה (הוצאת לילה: 2018) עמ' 2-171

גאולת הבתולות: חופש הזיווג

בזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים. ובזכות נשים זרות ומתירניות ניצל זרעו של משיח.

בזכות בנות לוט שנבעלו מאביהן השיכור והולידו את אבותיה של רות

בזכות תמר הכנענית שמתו לה שני בעליה ובתחבולות עגבותיה ופתח עיניה עשתה צדק וקיימה זרעו של יהודה

בזכות רות שמתו לה שני בני חמותה, ובנאמנות ותעוזה זממה שדה ותקח את בועז לבועלה

בזכות רחב הזונה שפתחה שער דלת וצוהר לכיבוש יריחו

בזכות בת שבע החתית שרחצה על הגג כשאוריה נשלח למלחמה

רות קרא-איונוב קניאל⁶⁹ סוקרת את הנרטיב הנשי-אימהי של שושלת בית דוד העובר דרך גילוי עריות, זנות ופיתוי.⁷⁰ בראיון על ספרה⁷¹ היא מסבירה את הרלוונטיות של סיפור אמהות המשיח למצבן של נשים בחברה כיום:

עד היום נשים נושאות בתוצאות של אותו פיצול עתיק – בין הבתולה הקדושה שמזוהה עם מריה, לבין האשה הקדשה שלא בוחלת בשום אמצעי בכדי לזכות בוולד; בין האם שמייצגת פריין אך גם איום לכוח הגברי, לבין הדמות הנשית השברירית והבלתי נגועה.

תמיד התעניינתי בחידת הולדת המשיח, ובשאלה מי הייתה אמו. היה לי ברור שהמשיח אינו נקודת ההתחלה, אלא התפתחות של מהלך מיתולוגי וגנאלוגי; שגם למשיח יש רחם ממנו הוא צמח והבשיל, שיש לו אם שבזכותה הוא הפך לגואל. הטענה הזו מדגישה את מרכזיות האם בטקסטים הקלאסיים, ומעמידה במוקד המחקר גיבורות נועזות, שיכולות להפוך לארכיטיפ לחיקוי לנשים כיום כפי שרומז המקרא ומדגישים מדרשי חז"ל. ואילו המקובלים בימה"ב ראו בנשים אלו דמויות מופת, גיבורות שהן המודל לדמות השכינה.

הגאולה היא הסוד הגדול בחיינו, שכן היא חושפת את השברים בנפשו של כל אדם. דרך הגאולה אנו מבקשים לתקן את הפצע וכאב הפרטי והחברתי. ניתן לומר שכפי דמות הגואל של כל אחד, ניתן לגלות את עומק שבריו של האדם; 'אמור מהם שברך, ואומר לך מהי גאולתך'. אין אדם שלא מבקש תיקון וגאולה.

הגאולה צומחת מתוך חופש הזיווג – זיווג חוצה גבולות של עם ולשון, זיווג שובר מוסכמות של משפחה ונישואין, ובעיקר זיווג מיוזמתה ובהסכמתה של האישה הגאולה טמונה בכך שנשים אינן הפקר – גם אם הן חסרות מעמד, גם אם הן מחוץ לגדר.

לְכֹן, הִנֵּה אֲנִי מַפְתִּיחָה, וְהִלְכְתִּיחָה, הַמִּדְבָּר; וְדַבַּרְתִּי, עַל-לִבָּה.
וְנִתְּתִי לָהּ אֶת-כְּרִמְיָהּ מִשֶּׁם, וְאֶת-עֵמֶק עֵכוֹר לַפֶּתַח תְּקוּהָ;
וְעִנְתָה שְׁמָה כִּימִי נְעוּרֶיהָ, וְכִיּוֹם עָלוּתָהּ מֵאֶרֶץ-מִצְרַיִם.
וְהָיָה בַּיּוֹם-הַהוּא נֶאֱם-יְהוָה, תִּקְרָא אִישִׁי; וְלֹא-תִקְרָא-לִי עוֹד בְּעָלִי.
וְהִסְרֹתִי אֶת-שְׁמוֹת הַבָּעֲלִים, מִפִּי; וְלֹא-יִזְכְּרוּ עוֹד בְּשֵׁמִם.
וְכִרְתִּי לָהֶם בְּרִית, בַּיּוֹם הַהוּא עִם-חַיֵּית הַשָּׂדֶה וְעִם-עוֹף הַשָּׁמַיִם, וְרִמְשׁ הָאֲדָמָה;
וְקָשַׁת וְחֶרֶב וּמִלְחָמָה אֲשַׁבֵּר מִן-הָאָרֶץ, וְהִשְׁכַּבְתִּים לְבָטָח.
וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי לְעוֹלָם וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי בְצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים.
וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי בְּאַמּוֹנָה וְיִדְעֶתָ אֶת יְהוָה.
וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶעֱנֶה נֶאֱם יְהוָה אֶעֱנֶה אֶת הַשָּׁמַיִם וְהֵם יַעֲנוּ אֶת הָאָרֶץ.
וְהָאָרֶץ תַּעֲנֶה אֶת הַדָּגָן וְאֶת הַתִּירוֹשׁ וְאֶת הַיִּצְהָר וְהֵם יַעֲנוּ אֶת יִזְרְעֵאל.
וְיִזְרְעֵתִיךָ לִי בְּאָרֶץ וְרַחֲמֵתִי אֶת לֹא רַחֲמָה וְאֶמְרָתִי לֹלֵא עֲמִי עֲמִי אֶתָּה וְהוּא יֹאמֶר אֱלֹהִי".
(הושע ב:21-25)

⁶⁹ ד"ר רות קרא איונוב קניאל היא משוררת, חוקרת קבלה ומיסטיקה יהודית, מרצה בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה.

⁷⁰ רות קרא-איונוב קניאל, **קדושות וקדשות: אמהות המשיח במיתוס היהודי**, הקיבוץ המאוחד: 2014

⁷¹ הראיון נערך בתכנית של לונדון וקירשנבאום בשנת 2014. הציטוטים לקוחים מ**מכתבה באתר מרכז שלום הרטמן** מיום 9.9.14.

בשיעור שערכתי על נבואה ושירה לתלמידים ותלמידות בתכנית "זרעי קיץ" במדרשת אורנים הבאתי את הפסוקים הללו מספר השוע, כהנגדה לשיר "על גבעות שיח אבריק" של אלכסנדר פן. רציתי להציג את הקשר המנוגד בין המשפט "ארשתיך לי בדם" המופיע בשיר, לבין "וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק וגו'" מתוך הנבואה. אך כמעט ולא הגעתי לזה. נעצרנו על "תקראי לי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי". נערות בשתי הקבוצות שלמדנו הופתעו לגלות שזה כבר נאמר, שהרעיון הזה אינו חדש, אינו המצאה של פמיניסטיות קרציות שמתעקשות על דקויות בשפה העברית. שהדרישה הזו, להסרת הבעלות, לגאולת צדק, משפט, חסד ורחמים – היא הבטחה אלוהית שניתנה לנו. לא כמטאפורה על עם ישראל כריבון בארצו, אלא לנו הנשים, כל אחת ואחת, כולל האישה הזונה שארש ונשא הושע.

הנבואה, בעיניי, היא עמוד התמך הגדול של הפמיניזם הרוחני. היא מקור בלתי נדלה להכרה בכך שלמעשה מסע הגאולה שלנו אינו בהמשך שעטה קדימה אל הקפיטליזם הצרכני וביטול הרוח; שהתבוננות לאחר אינה רק בחירה נוסטלגית להתגנע לעולם שחלף. **הַשִּׁיבֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְנִשְׁכַּח חֹדֶשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם: (איכה ה:21)** מסתיימת קינת בת ציון הבתולה, האלמנה, השוממה, השכולה. **וְעִנְתָּה שְׂמָה כִּימִי נְעוּרֵי, וְכִיּוֹם עָלוֹתָה מֵאֶרֶץ-מִצְרַיִם – עם מרים.**

מרים של מי הבאר הצלולים, מרים של מי ים סוף האדירים, מרים של מי היאור הזורמים תחת עיניה עד הגיע התינוק לחוף מבטחים, לידיה הבוטחות של בת פרעה. הגאולה היא במים החיים בזרימה חופשית, ללא סכרים או בעלים, ללא סטגנציה של שיממון, ללא גבולות של דת ומוצא, בחיבור מתמשך בין השמים לאדמה.

גאולה

חמי רודנר

גאולה הו גאולה

נשקי אותי עכשיו נשמה

נשים הן מילים

הן מים חיים

הו גאולה

אהבה בינינו תתעצם	אהבה בינינו אחותי
ותהפוך להיות שתיקה גדולה	אהובתי יפה שלי אישה שלי
כמו מעיין לפלג אלי נחל	יש בה כובד ראש וצחוק
בואך נהר לתוך הים שלה	בזויות וריח כריות ויש אמת גדולה
הגוף שלה	ואהבה

יקח מה שיקח, יתן מה שיתן

המים מבשרים גאולה גם בשירתה של דבורה :

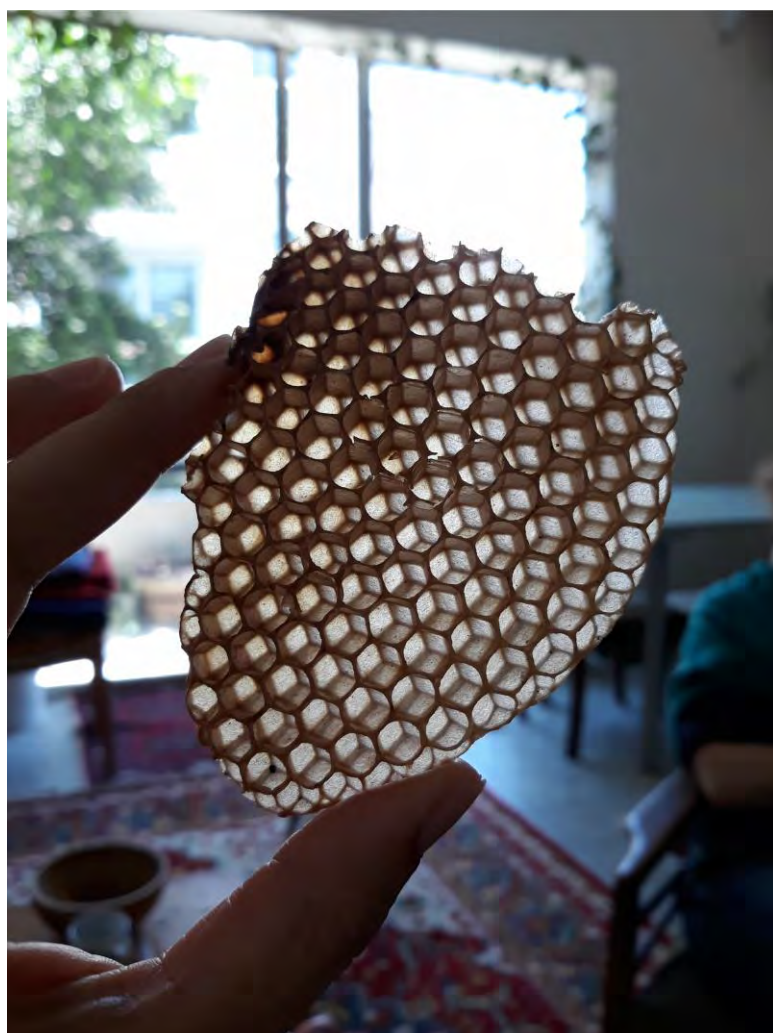
יְהוָה בְּצִאתְךָ מִשְׁעִירִי בְּצִעְדְּךָ מִשְׁדָּה אֲדוֹם אֶרֶץ רָעָשָׁה גִּם־שָׁמַיִם נָטְפוּ גִּם־עֵבִיִּים נָטְפוּ מֵיָם:

הָרִים נָזְלוּ מִפְּנֵי יְהוָה זֶה סִילִי מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: (ה:4-5)

נַחַל קִישׁוֹן גִּרְפָּם נַחַל קְדוּמִים נַחַל קִישׁוֹן תִּדְרֹכִי נִפְשִׁי עֹז: (ה:21)

אלו אינם מימי הבאר השוקטים, או מי הפלג הזורמים בנחת אל הים. אלו הרים נוזלים, נחל גורף, אדמה מעורבת במים מתערבלת מלמעלה למטה, שולחת אותי הלאה במסע, מחזירה לקרקע המציאות המהבילה של הארץ המובטחת. זו לא אדמת המדבר הנקייה והיבשה של נחושת זהב ואור שהמים מחלחלים ונספגים דרכה. המים כאן, מי יזרעאל, גורפים, מעורבים בדם וברזל. האדמה כאן זבה חלב ודבש.

חלב ודבש

פיסה מכוורת בר ארצישראלית
עץ בעיר, תל אביב, מאי 2019

החמצות / רוחמה וייס

ומהוּע לא תַעֲצִבִי לַיּוֹם קִטְנוֹת
עַל קֶפֶה שֶׁחֲמִץ,
עַל שְׁלֹא נַעֲצֹרֶת לַנְּשִׁיקָה.
בְּכִי עַל חֶלֶב שֶׁנִּשְׁפָּךְ.

אִם לֹא תִבְכִּי עַל חֶלֶב שֶׁנִּשְׁפָּךְ
עַל מָה יִתֵּר לָךְ לְבָבוֹת.

בְּכִי לַיּוֹם קִטְנוֹת.

(מתוך הספר "אחטא ואשוב" בהוצאת "הקיבוץ המאוחד")

והארץ זבה
את זב זיוה
זבת חלב ודבש.
בלי רחמים אין חלב
אין תנובת עטינים המחברים
לאמהות המבקשות להניק
ולהמשיך ללחוד
ולהפך
את כל העשב המזריע
לחלב חמים נגר בפטמה.
בקצה כל טפת חלב נצבת פטמה
המבקשת להיות נלקקת בלשון של מי שיצאו מתוך רחמה.

בלי רחמים אין חלב
אף הארץ זבה ללא רחם.
מתוך מכלאות הרפתות עולות פעילות העגלים והעגלות
שהופרדו עם לדתם
עולות גם אנחות העמל של הפועלים המחברים
צנורות מבקרים של פלסטיק מתכת וסיליקון
אל עטינים מהורמנים
שמעולם לא שבעו נחת
לשון לוקקת.

חדלו נא שוכנות אהלים
ביתו ביתו את לוחכות העשבים
חדלו פרזון, הקימו גדרות
הפרידו זכרים מן הנקבות
הזכרים - שירביעו וימותו ויעניקו מבשרם
לענני הבמות העשונות בכל חג ומועד ושבת
והנקבות הפועות אל ולדיהן,
שתמשכנה להעניק מחלבן לבני אדם
שיעשו בגופם שלהם את אותו הדבר ממשי:
יפרידו בין הזכרים לנקבות,
את הזכרים ישלחו אל המערכה
ואת הנקבות יעודדו ללדת להיניק, לשאב, להיניק וללדת.

גם חג השבועות, הלולת תנובת האדמה
הפך לחגיגת החלב הנגר
על עוגות פשטידות ובלינצ'ס
והארץ ממשיכה לזוב את זבה
והפרות שוכחות שאי פעם נגעה בהן לשון עגל או יד אדם
והקבוצים מתעשרים מיצוא ציוד חליבה ממחשב
לשאר פרות העולם
וכל הרפתות הופכות ממכנות
וגם הפרות הופכות למכונות
מכונות זיבה ולודה ותנובה
בדל"ת אמותן
עד מותן

והארץ זבה זבה זבה,
אוכלת יושביה
ומניבה
מעלומים
ועד שיבה.

לא כף היה עם החלב של יעל,
החמאה שהקריבה, חלב המרמה
שלא נשפך, נגמע עד תמו
עוד יניקה עד הרדמו
ויעף וימת.
גם לחלב יש עוקץ.

והדבש מצדו נוזל לאטו,
נדבק לאצבעות
דבש הדבורה, דבר השירה
מתוך חריף ועוקצני.
אף גם כדי ללקוק דבש צריך לרדות,
לביית חרקות עמלניות עצמאיות זמזמניות,
להבריח אותן בעשן, לגזל חלותיהן,
לרדות במתיקות
שהיתה שלהן.

המסע עם דבורה הביא אותי להתעניין בדבורים. גיליתי שמצבן של הדבורים בישראל לא שונה בהרבה ממצבן של הפרות, כלומר לחלב ולדבש יש עוד יותר במשותף משנדמה. כמה ממצאים מרכזיים מעניינים מהדו"ח של החברה להגנת הטבע על מצב דבורי הבר בישראל:⁷²

- בישראל קיים עושר מינים יוצא דופן של דבורי בר, העומד על כ-1100 מינים. מרביתם מינים יחידאיים (כלומר כל נקבה מקננת ואוספת מזון בעצמה, ללא עזרת פרטים אחרים, היא מעמידה דור של מספר צאצאים בודדים ואינה מקיימת כל קשר עם הצאצאים, ללא מושבה או כוורת), המבקרים במגוון צמחי בר המשמשים להם כמקור מזון והם תורמים להאבקותם.
- בשנים האחרונות הצטברו עדויות משמעותיות אודות השפעה של מרעה אינטנסיבי של דבורי דבש למטרת האבקה גידולים חקלאיים או למטרת ייצור דבש, המשפיע לשלילה על דבורי הבר וצמחי הבר.
- הזן המקומי של דבורת הדבש נכחד זה מכבר וכיום כל דבורי הדבש בישראל הן דבורים המגודלות בכוורות למטרות מסחריות, ושייכות לזן שונה מהזן הארץ ישראלי המקורי.
- בניגוד למרעה בקר ועיזים שניתן לנהל באמצעות גידור ושימוש ברועה, לא ניתן לנהל את דבורי הדבש ולהכווין את פעילותן מהרגע שיצאו מהכוורת, ולכן כניסתן לשמורות הטבע ולשטחים טבעיים נוספים אינה מבוקרת.
- מחקרים מישראל ומהעולם מצביעים על השפעות שליליות של רעיית דבורי דבש על דבורי הבר: ירידה באוכלוסיות דבורי בר מקומיות ושינוי בהרכב חברות מאביקים טבעיים עקב תחרות על משאבים (צוף ואבקה של פרחים).
- הצטברו גם עדויות על פגיעה של דבורי דבש בכשירות צמחי בר מקומיים, למשל איריס הארגמן, בעקבות איסוף אבקה הפרח תוך תרומה מעטה להאבקה ולחנטת פירות, החיונית לשרידות אוכלוסיית הפרחים. זאת בניגוד להאבקה יעילה המבוצעת על ידי דבורי בר שעברו התאמה ארוכת שנים להאבקה יעילה של צמחים אלה.

כלומר, כמו עם פרות וכמו עם נשים – השעבוד של הדבורים לייצור מביא לירידה במגוון הביולוגי, הן של הדבורים והן של הצמחים בארץ. דבורים חופשיות לא בהכרח מקיימות חיי כוורת אינטנסיביים, יש כאלה שמנהלות משק בית נפרד. וגם לא כל הדבורים מייצרות דבש או חיות בכוורת. בניגוד לדבורי הדבש, שהן משני מינים בלבד ששניהם זרים לארץ, דבורי הבר על אלפי סוגיהן מחוברות לפלורה המקומית, מקיימות יחסי גומלין מיטיבים עם צמחי הבר למיניהם ומטפחות את המגוון, הבריאות והיופי של צמחיית הארץ.

צמחיית הארץ.

תוך חיפוש מידע על מצבן של הנקבות החולבות בארץ נתקלתי בנתון מעורר השתאות:

הפרות החולבות הן יצרניות הפסולת הגדולות במשק בעלי החיים. היחידות שעולות עליהן בכמות פסולת ליחידה הן התרנגולות המטילות – עוד שוק של מיניות נשית משועבדת – אך יש הרבה פחות מהן. יותר משליש מפסולת בעלי החיים בישראל באה ממשק חלב הבקר.

♦ **כמויות שנתיות של פרש בעלי חיים בישראל (מ"ק)**

סיווג משני	סיווג שלישי	כמות פיזית	יחידה	כמות פסולת ליחידה	כמות פסולת שנתית
ענף המקנה	רפתות חלב	120,000	חולבת	10.0	1,200,000
	מפסמות בקר	160,000	ראש בקר	3.0	480,000
	דירי צאן	520,000	ראש	1.0	520,000
	חזיריות	110,000	ראש	1.0	110,000
	שונות (אומדן)				30,000
סה"כ מקנה					2,340,000
ענף הלול	פטם	440,000	טון בשר	1.0	440,000
	הודים	113,000	טון בשר	1.2	135,600
	הטלה	1,720	מליון ביצים	75.0	129,000
סה"כ לול					704,600
סה"כ פרש					3,044,600

מקור: [המשרד לאיכות הסביבה](#). פרש בעלי חיים.

⁷² אחיק דורצ'ין, **השפעת מרעה דבורי דבש על דבורי הבר והטבע בישראל: מסמך סקירה והמלצות מדיניות**, החברה להגנת הטבע בישראל: 2017.

זה הזכיר לי שגם אצל בני האדם בישראל, האמהות המיניקות הן אחד מגורמי הזיהום הגדולים ביותר בישראל. חיתולים חד פעמיים בלבד מהווים 2% ממשקל ו 3.8% מהנפח של הפסולת המיוצרת בישראל. עוד חשוב לשים לב כי זוהי קבוצת הפסולת השישית בגודלה, כאשר כל אלו הקודמות לה: שאריות מזון, פלסטיק, נייר, קרטון ומתכות הן מתכלות או ממוחזרות. חיתולים חד פעמיים לעומת זאת, אינם מתכלים ואינם ברי מחזור.⁷³

האובססיה שלנו עם חלב וילודה מטביעה אותנו ואת אמא אדמה בפסולת.

העניין מבחינתי הוא לא בהטפה לטבעונות, להימנעות משימוש בתוצרת. התוצרת והתנובה הן שם, חלק טבעי משפע הארץ הזו. כשהיא לא נלקחת אלא ניתנת, יש בה אהבה. העניין הוא בהרחבת הסולידריות הנשית לסולידריות נקבית, בהבנה שאהבת האדמה עוברת דרך אהבת תנובתה, ומתוך התחשבות בצרכיה ולא בניצולה. מבחינה זו אין הבדל בין חלב ודבש לבין חקלאות, מחצבים והפקת אנרגיה. נדרשת פעולה מאוזנת, ממושכת ואחראית כדי שלא לכלות את המשאבים ולהתיש את העובדים. נדרש יחס אימהי, מגן ומאזן.

אולי צריך איזה מין הסכם עבודה קיבוצי וערבות הדדית בין דבורים, פרות, כבשים, עזים, תרנגולות ונשים.

כזה שמאפשר שמיטה ומבטיח מנוחה, כזה שמכבד את מגוון הביטויים השונים של הנקביות, ולא מכפיף אותנו למדדים של פירון ותנובה. בעניין המגוון, מבין כולנו, הקבוצה שנותרה החופשית ביותר עד כה היא זו של הדבורים, ואפשר ללמוד ממנה.

יש כאלו שאוהבות יותר לפזר אבקנים ולאסוף צוף,

יש שאלופות בטיפול ברימות

ומסתבר שיש גם את הרקדניות – שהן אולי המקבילות לנביאות:

אלו דבורים שיוצאות לשוטט יחידות וכשהן מאתרות מאגר צוף טוב הן שבות לכוורת, ומעבירות את המסר לחברותיהן בזמזום ותנועה, כלומר בתופים ובמחולות, ואז הדבורים האחרות עפות מהכוורת בלעדיהן ומגיעות בעקבות ההוראות.

לו יהי ונדע לעמוד על חירותנו, כל אחת, לעשות את מה שעושה לה הכי טוב, שזה תמיד גם מה שהיא הכי טובה בו, ומה שעושה הכי טוב לכולן – רק אז נדע את כוחנו ואת שפע הארץ בשיא תפארתה.

זה שינוי גדול, והמלאכה מרובה, ואפשר ללמוד מהדבש על האיטיות, הסבלנות, המתיקות הפנימית והפיתוי.

את השיר Slow Like Honey של פיונה אפל אני נושאת עמי כבר 20 שנה. התאהבתי בו בהאזנה ראשונה. אז שמעתי בו שיעור על פיתוי נשי, על שליטה רכה על זיכרון ושיכחה. המסע עם דבורה חשף לי בו עוד שכבה עמוקה וגבוהה כאחד. אני שומעת בו את סיפור נפילתה ועלייתה של השכינה, את מורכבות הבחירה להתעלות לשיא תפארתנו כנשים, את נפתוליה האיטיים של הגאולה. פיונה אפל הייתה נערה בת-עשרה כשכתבה את שיר הדבש והעוצמה.

[Slow Like Honey / Fiona Apple](#)

אורי אנסבכר בת ה-19 כתבה תחינת דבש ושלווה, זמן קצר לפני שנאנסה ונרצחה (7.2.2019)

⁷³ המשרד להגנת הסביבה: נתוני הפסולת בישראל

Fiona Apple

אורי אנסבכר

עֲשֵׂה
שִׁיהָא עוֹלָמִי
עוֹלָם שֶׁל שְׁלוֹם
עֲשִׂי
שִׁיהָא עוֹלָמְךָ
עוֹלָם שֶׁל שְׁלוֹם
שְׁלוֹם עוֹלָמִים
שְׁלוֹם עוֹלָמִים

זְכֵרִי
אֶת הָעֹלָמָה שְׁאֵת
אֶת הַדָּבָשׁ שֶׁהִיָּה
לִפְנֵי שְׂרָדוֹ בְּךָ
נִכְסֵי לְעִצְמְךָ
מִחֲדָשׁ
אֶת הַמְּתִיקוֹת הַזֹּאת
שֶׁהִיָּתָה שְׁלֹךְ

הַחַיִּי אֶת הָעֹלָמָה
וּבִרְאִי לָךְ עוֹלָם
עוֹלָם שֶׁל שְׁלוֹם
לִפְנֵי הַמִּשְׁאָה וּמִתֵּן
שְׁלֹךְ עִם עִצְמְךָ
וְעִם אֶהוּבְךָ
לִפְנֵי הַהִסְפָּמִים
וְהַהִפְרוֹת
וְהַמְלָחֵמוֹת
עֲשִׂי לָךְ שְׁלוֹם
בְּתוֹכְךָ

דם

"כל פעם שאני מקבלת וסת – וזה קרה לי עד כה רק שלוש פעמים – יש לי הרגשה שלמרות כל הכאב, אי – הנעימות והגועל, אני נושאת בתוכי סוד מתוק, ואף שאין זה גורם לי אלא טירדה, אני מחכה תמיד לקראת השעה כאשר שוב ארגיש את הסוד הזה בקירבי." (אנה פרנק, "יומנה של נערה")

איך קרה שהמתיקות הזו, המתיקות הפנימית, האדומה, הסודית, הפכה להיות מקור בושה כלימה ופגיעה? ואיך אפשר להשיב אותה? גם כאן קל להפנות אצבעות אל ההלכה, אל משנה מסכת נידה שהחילה על דם המחזור את הלכות הזיבה הגדולה והפכה את כל הנשים. אך יש הסבר לכך עוד בתנ"ך, הפורש צעד אחר צעד את הולדתה ונפילתה של המיניות הנשית הבריאה.

יחזקאל ט"ז

הבשורה
לבית יהודה

ויהי דבר יהוה אלי לאמר.
בן אדם הודע את ירושלם את תועבתיה.
ואמרת לה אמר אדני יהוה לירושלם מלכתך
ומלדתיך מארץ הכנעני אביך האמרי ואמך חתית.

המצב הטבעי

ומולדותיך ביום הולדת אתך לא כרת שרך
ובמים לא רחצת למשעי
והמלח לא המלחת
והחתל לא חתלת.
לא חסה עליך עין לעשות לך אחת מאלה לחמלה עליך
ותשלכי אל פני השדה בגעל נפשך ביום הולדת אתך.
ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמך
ואמר לך בדמך חיי
ואמר לך בדמך חיי.
רבבה כצמח השדה נתתיך
ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי עדיים
שדים נכנו ושעריך צמח ואת ערם ועריה.

בספר האוהל האדום מתארת
אניטה דיאמנט את טקס קבלת
המחזור שעורכות האמהות לדינה.
זהו טקס של חיבור בין הדם
לאדמה, של ערום מעורסל בצמח
השדה. הנשים מברכות א
תהנערה במילים הללו מספר
יחזקאל, אך בתרגום לאנגלית
מתבהרת משמעותן הכפולה:
In your blood may you live
In your blood may you give
life.

הבעלות

ואעבר עליך ואראך והנה עתך עת דדים
ואפרש כנפי עליך ואכסה ערותך ואשבע לך
ואבוא בבית אתך נאם אדני יהוה
ותהיי לי.

"נלבישך שלמת בטון ומלט"	החיתוי הביסוי הקישוט ואַרְחָצֵךְ בַּמִּים וְאַשְׁטֹף דְּמִיד מְעֻלֵּךְ וְאַסְכָּךְ בְּשֶׁמֶן . וְאַלְבִּישְׁךָ רֶקְמָה וְאַנְעָלְךָ תַּחַשׁ וְאַחַבְשְׁךָ בִּשֵׁשׁ וְאַכְסָךְ מָשִׁי . וְאַעֲדֵךְ עָדִי וְאַתְנֶה צְמִידִים עַל יָדֶיךָ וְרִבִּיד עַל גְּרוֹנְךָ . וְאַתֵּן נָזֶם עַל אַפְּךָ וְעִגְלִים עַל אָזְנֶיךָ וְעֵטְרֹת תַּפְאֶרֶת בְּרֹאשְׁךָ .
	ההשחתה המוסרית וּתַעֲדִי זָהָב וְכֶסֶף וּמִלְבוּשֶׁךָ שֵׁשׁ וְמָשִׁי וְרֶקְמָה סֶלֶת וְדָבֶשׁ וְשֶׁמֶן אֶכְלֶתָּ וְתִיפִי בַּמָּאֵד מָאֵד וְתַצְלַחִי לְמִלּוּכָה . וַיֵּצֵא לָךְ שֵׁם בְּגוּיִם בְּיָפֶיךָ כִּי כָלִיל הוּא בַּהֲדָרִי אֲשֶׁר שָׁמַתִּי עֲלֶיךָ נָאֻם אֲדֹנָי יְהוֹה . וּתַבְטָּחִי בְּיָפֶיךָ וְתִזְנִי עַל שְׁמֶךָ וְתִשְׁפָּכִי אֶת תִּזְנוּתֶיךָ עַל כָּל עוֹבֵר לוֹ יְהִי . וְתִקְחִי מִבְּגְדֶיךָ וְתַעֲשִׂי לָךְ בְּמוֹת טְלָאוֹת וְתִזְנִי עֲלֵיהֶם לֹא בָאוֹת וְלֹא יְהִיָּה . וְתִקְחִי כָּלִי תַּפְאֶרֶתְךָ מִזֶּהְבִּי וּמִכֶּסֶף אֲשֶׁר נָתַתִּי לָךְ וְתַעֲשִׂי לָךְ צֹלָמִי זָכָר וְתִזְנִי בָם . וְתִקְחִי אֶת בְּגָדֵי רֶקְמָתְךָ וְתַכְסִּים וְשִׁמְנִי וּקְטָרֶתִי נִתַּתְּ לַפְּנִיָּהִם . וְלַחֲמִי אֲשֶׁר נָתַתִּי לָךְ סֶלֶת וְשֶׁמֶן וְדָבֶשׁ הָאֶכְלֶתֶיךָ וְנִתְתִּיָּהוּ לַפְּנִיָּהִם לְרִיחַ נִיחָח וַיְהִי נָאֻם אֲדֹנָי יְהוֹה . וְתִקְחִי אֶת בְּנִיךָ וְאֶת בְּנוֹתֶיךָ אֲשֶׁר יִלְדָּתְ לִי וְתִזְבְּחִים לָהֶם לֶאֱכֹל הַמַּעֲט מִתִּזְנוּתֶיךָ . וְתִשְׁחָטִי אֶת בְּנִי וְתִתְּנִים בְּהַעֲבִיר אוֹתָם לָהֶם .
תיקון נוסח הקריאה המחליף את הפועל בגוף ראשון (זכר) לגוף שלישי נקבה הוא עקבי לאורך הפרק. אותו תיקון נוסח נעשה גם ביחס למילה עשיתי/עשית. שינוי המשמעות העמוק הטמון בתיקון הזה חושף את הפרקטיקה העתיקה של האשמת הקרבן.	השיכחה השנאה העצמית ההזניה וְאֶת כָּל תּוֹעֲבֹתֶיךָ וְתִזְנוּתֶיךָ לֹא זֹכֶרְתִּי [זְכָרְתִּי] אֶת יְמֵי נְעוּרֶיךָ בְּהִיּוֹתְךָ עֶרֶם וְעָרְיָה מִתְּבוֹסֶסֶת בְּדַמְךָ הָיִיתִי . וַיְהִי אַחֲרָי כָּל רָעִתְךָ אוֹי אוֹי לָךְ נָאֻם אֲדֹנָי יְהוֹה . וּתַבְנִי לָךְ גֵּב וְתַעֲשִׂי לָךְ רֶמָה בְּכָל רְחוֹב . אֵל כָּל רֹאשׁ דֶּרֶךְ בְּנִית רָמַתְךָ וְתַתַּעֲבִי אֶת יָפֶיךָ וְתַפְשָׁקִי אֶת רִגְלֶיךָ לְכָל עוֹבֵר וְתַרְבִּי אֶת תִּזְנוּתֶיךָ . וְתִזְנִי אֵל בְּנֵי מִצְרַיִם שְׂכֵנֶיךָ גְּדֹלֵי בָשָׂר וְתַרְבִּי אֶת תִּזְנוּתְךָ לְהַכְעִיסֵנִי . וְהִנֵּה נָטִיתִי יָדִי עֲלֶיךָ וְאֶגְרַע חֶקְךָ וְאַתְּנֶךָ בְּנֶפֶשׁ שְׂנְאוֹתֶיךָ בְּנוֹת פְּלִשְׁתִּים הַנִּכְלָמוֹת מִדְּרָכְךָ זָמָה . וְתִזְנִי אֵל בְּנֵי אַשּׁוּר מִבְּלַתִּי שְׁבַעְתְּךָ וְתִזְנִים וְגַם לֹא שְׁבַעְתָּ . וְתַרְבִּי אֶת תִּזְנוּתְךָ אֵל אֶרֶץ כְּנַעַן כְּשִׁדְיָמָה וְגַם בְּזֹאת לֹא שְׁבַעְתָּ . מָה אֲמַלָּה לַבַּתְּךָ נָאֻם אֲדֹנָי יְהוֹה בַּעֲשׂוֹתְךָ אֶת כָּל אֵלֶּה מַעֲשֵׂה אִשָּׁה זוֹנָה שְׁלֹטָה .
אני מדלגת כאן על הפסוקים הארוכים והקשים המתארים את ההשפלה עד פורקן, את תחרות החטאים בין בנות יהודה סדום והשומרון. הם חשובים ויש בהם קולות שמהדהדים עד היום בשיח המגדרי. אבל לעת עתה נגיע אל השורה התחתונה	
	מחסום הבושה כִּי לֹא אָמַר אֲדֹנָי יְהוֹה וְעִשִּׂיתִי [וְעָשִׂיתִי] אוֹתְךָ כְּאֲשֶׁר עִשִּׂיתִי אֲשֶׁר בָּזִית אֵלֶּה לְהַפִּיר בְּרִית . וְזָכַרְתִּי אֲנִי אֶת בְּרִיתִי אוֹתְךָ בִּימֵי נְעוּרֶיךָ וְהִקְמוֹתִי לָךְ בְּרִית עוֹלָם . וְזָכַרְתָּ אֶת דְּרָכֶיךָ וְנִכְלַמְתָּ בְּקַחְתְּךָ אֶת אַחוֹתֶיךָ הַגְּדֹלוֹת מִמֶּךָ אֵל הַקְּטָנוֹת מִמֶּךָ וְנָתַתִּי אֶתְהֶן לָךְ לְבָנוֹת וְלֹא מִבְּרִיתְךָ . וְהִקְמוֹתִי אֲנִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּךָ וַיִּדְעַתְּ כִּי אֲנִי יְהוֹה . לִמְעַן תִּזְכְּרִי וּבִשְׁתָּ וְלֹא יְהִיָּה לָךְ עוֹד פִּתְחוֹן פֶּה מִפְּנֵי כְלָמָתְךָ בְּכַפְּרִי לָךְ לְכָל אֲשֶׁר עִשִּׂיתִי נָאֻם אֲדֹנָי יְהוֹה .

בשלה העת להתיר את כבלי הבושה והכלימה. לשוב אל דם החיים. אבל איך לעשות זאת? הכבלים עוד חזקים כל כך, הפצעים עוד פעורים ושותתים. הרבה תמר אלעד אפלבוים⁷⁴ לומדת משירת דבורה על המקום שיש לתת לצעקה, ועל הקשר בינה לבין התפילה.

לימוד דבורה: ⁷⁵תמר אלעד אפלבוים

יש שני עולמות: עולם של בית דין ועולם של חסד ורחמים. ואנחנו עדיין בעולם של בית דין. זה ניכר גם בתנועת MeToo. חשוב שהוא עדיין יהיה במקום הזה, להצביע על הפצע - "בְּפֶרַע פְּרָעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל" - לקרוא לעוול בשמו ולכאוב את הפצע הזה שכמעט כל אישה מכירה.

הצעקה הוא דבר מאוד מרכזי בכל לידה או יציאת מצרים. השלב שאחרי הצעקה הוא הדיבור. המסע שלנו הוא ליצור עולם של דיבור ושל הקשבה. העולם יצטרך להבין איך להקשיב, לדבר ולרפא את הפצע.

כשדבורה אומרת "עַד שֶׁקָמְתִי" זה גם מלשון לשקם. חכמי הזוהר הבינו את זה. הלידה והחיים עצמם הם פצע. זלדה כתבה: "האם יש מוות שאין בו אלימות?" השאלה היא זהה לגבי החיים. תפקיד אנשי הרוח והדתיות הוא להיות משקמים. של האמונה, של הרצון לחיות, של העדינות, של ההקשבה. זו עבודת חיים.

רוב הרבנים המנוסים הספיקו כבר לעבור מחזורים של אכזבה, וזה דבר חשוב. בין אם זו אכזבה פנימית אישית או מקצועית או לאומית. השאלה איך אנחנו משקמות את האמון שלנו אחר כך ברבנות, בעם בפוליטיקה. לעבור עם זה מחזורים שלמים של לידה והולדה. זה חלק חשוב ממה שנשים עושות.

בשירה של דבורה היא קודם כל מספרת שזה לא קורה לבד. היא נותנת מקום ליעל ולברק ואפילו לסיסרא. היא נותנת סיפור על חבורה שעברה את כל הדבר הזה יחד. דבורה מספרת פה סוד מאוד חשוב על העבודה של מנהיגות ומנהיגים - מרפאות ומרפאים - והכוחות שנדרשים בתוכם: היכולת לזהות, להגדיר מי יושב לצדי ומי נמצא מולי, ולהבין שצריך לעשות מקום לכל הדמויות בתוך הסיפור. "לפידות" היא היכולת שלה להבין שזה לא לפיד אחד.

אנחנו מביאות את העדינות והרכות והיכולת לפשר ולהקשיב ולהכיל. אנחנו מאוד רחם ומכילות, אבל יש לנו גם את היכולת לעשות סדר בעולם ולעשות חלוקה נכונה של מרחב, משאבים, כישורים וכשרונות ודבורה עשתה את זה.

למרות ההלכה, כוחה של דבורה נשמר ועבר בין הדורות. הרבה ממה שהחכמים לא עשו מכל מיני סיבות בתורה הם כן עושים בתפילה. "עורי עורי" בלכה דודי נותן מקום לדבורה. "לכה דודי" שם דמויות נשיות במקום מרכזי. הוא אומר שהשבת היא אישה, וכך גם השירה וגם הנבואה.

התפילה היא הפריים-טיים של כלל ישראל. הפמיניזם הליברלי הלך לעולם התורה ואני מערערת על זה. הסבים שלי הלכו תמיד לעולם התפילה. התפילה היא שדה הסודות של עם ישראל. צריך להיזהר לא ליפול לתוך הפח של התורה. לזה בדיוק מתכוון רבי יהודה הנשיא באומרו "עשו סייג לתורה": שימו לב לא להיתקע בתורה.

תמר אלעד אפלבוים

התפילה היא המקום הכי פצוע. ב-200-250 השנים האחרונות העם פצוע מכך שהתפילה נזנחה והפכה להיות זירת התקוטטות. זה המקום שבו נשים צריכות להיכנס, כי הוא המקום המלא ענווה. אין מניין בלי 10, ואין מניין בלי אדם ואל. יש בו את כל המרכיבים שיוצרים ריפוי.

התפילה היא הרחם.

⁷⁴ רב קהילת ציון: קהילה ארצישראלית בירושלים, מראשי התכנית לרבנות ישראלית במכון שלום הרטמן.
⁷⁵ את הלימוד עם הרבה תמר ערכתי בשירת טלפון שלא הוקלטה. לפיכך אני מביאה את המילים שרשמתי מפיה בעת השיחה. סביר להניח שנפלו מעט אי דיוקים או נשמטו מילים. אני מצר על כך ומקווה שבכל זאת עוברת כאן רוח קולה.

שירה ריכטר חברתי (ר' לימודבורה בפרק "סוכנת רדומה") הפנתה את תשומת לבי לחיבור בין המחזור החודשי הנשי לבין מחזור התפילה – מעגל ההתרוקנות וההתמלאות, התענית וההתעלות. התפילה שימרה לאורך הדורות את השאיפה להתנער, להתעורר ולשוב ככלה, באהובה אל דודה. התפילה שימרה לאורך הדורות את זיכרון הכאב הנשי. היא נתנה מקום גם לדם לבן של הנשים הבוכיות שפותח שערים כאשר הוא ניגר מהעי"ן בדמעה.

ואמר רבי אלעזר: מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה שנאמר (איכה ג:8): גם כי אזעק ואשוע שתם תפילתי. ואף על פי ששערי תפילה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו שנאמר (תהלים ל"ט:13): שמעה תפילתי ה' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש. (בבלי ברכות, ל"ב ע"ב)

כָּה | אָמַר יְהוָה קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים רָחֵל מִבְּכָה עַל־בְּנֵיהָ מֵאֲנָה לְהַנְתֵּם עַל־בְּנֵיהָ כִּי אֵינָנוּ:
כָּה | אָמַר יְהוָה מִנְעִי קוֹלְךָ מִבְּכִי וְעֵינַיִךָ מִדְּמָעָה כִּי יֵשׁ שָׂכָר לַפְעֻלָּתְךָ נְאֻם־יְהוָה וְשָׁבוּ מֵאֶרֶץ אוֹיֵב: (ירמיהו ל"א:15-16)

דמע

כותבת רחל אליאור:⁷⁶

"לעתים נדמה שהקול הכמעט יחידי שנשאר לנשים במסורת הוא קול בכי תמרורים שכן הוא עיקר והיא עקרה, הוא המשכיל והיא הסכלה, הוא המשכל והיא השכולה, הוא המגרש והיא המגורשת הוא המושל והיא היולדת בנים בעצב, הוא יכול להוליד עם נשים אחרות והיא נותרת בעקרותה או בגירושה .
נשים כמו שרה ורחל , רבקה וחנה, מיכל בת שאול ואשת מנוח, שהיו כולן עקרות, או שכולות ,
כמו חוה שהבל בנה נרצח ,
כמו רצפה בת איה שבניה נמסרו בידי דוד לגבעונים ונרצח ,
כמו השונמית שבנה מת ,
או כמו ברוריה שמתו שני בניה ,
או כמה חנה המבכה את מות שבעת בניה ;
או מתה בלדתה כמו רחל ,
או מגורשת בכפיות טובה כמו הגר בידי אברהם ,
או נרצחת בידי אביה כמו בת יפתח ,
או מוצאת בידי אביה לאונס ועינויים כמו בנותיו של לוט המוצעות לאנשי סדום ,
או כמעשה פילגש בגבעה, נשרפת בידי חמה כמו תמה, שיהודה רצה להוציאה להורג על שזנתה תחתיו,
או שנשמתה פרחת בשעה שנעקד בנה, כמו שרה
או נאנסת בידי אחיה כמו תמר אחות אמנון
או נאנסת על ידי שכם הרוצה לקנותה לו לאישה, כמו דינה
[...]

קולה של רחל המבכה על בניה ונושאת נהי תמרורים, הנזכר בידי ירמיהו ,
קולה של בת ציון במגילת איכה הבוכה על התינוקות ההרוגים בחורבן
או קולה של הגר המתחננת על חיי ילדה הגווע בצמא ואומרת אל אראה במות הילד,
קולה של בת יפתח המבכה את בתוליה
וקולן של האמהות העקרות הנושאות בכי תחנונים לאל המתאווה לתחינתן של עקרות
מעידים על הקול האחד הנואש, נטול המילים שנשאר לנשים באופן כמעט בלעדי במסורת היהודית ובזיכרון הכתוב."

הקינה היא אחד מתפקידי המנהיגות הרוחנית הנשית היסודיים. היכולת לשאת קול בבכי, לחצוב מרחב וזמן לכאב ולעוול, היא יכולת נשית. בהיעדרה נותרת החברה ללא דופק המצפון הפועם.

⁷⁶ נוכחות נפקדות – ר' ה"ש 16 לעיל. עמ' 58-59.

פרופסור נועם סובל מהמחלקה לנזירוביולוגיה במכון ויצמן למדע, חוקר מזה כמה שנים את השפעתן של דמעות, ובמיוחד ריח של דמעות של נשים לא מוכרות, על נבדקים גברים. בניגוד לצפיות של חלק מהאנשים, לא נצפתה עלייה בתחושות האמפתיה של הנבדקים. אך ישנם ממצאים מובהקים המצביעים על ירידה משמעותית ברמה הטסטוסטרון – ההורמון המווסת את רמת האגרסיה וגם את רמת העוררות המינית.⁷⁷

הקינה היא דרך התיקון.

המשיכי לבכות רחל, את בניך, וגם על בנותיך בכי.

בכי על בנימין קֶטְנָךְ – בן אוני, בן אוֹנָךְ - ששמו נגזל ממך, ניצב לימין אביו לא יכול היה להמשיך את עוצמתך.

בכי על בנות בנימין שרחמיהן הוחרמו כעונש על אונס פילגש בגבעה.

בכי על פעולת התגמול בה חטפו בני בנימין את בנות שילו המחוללות בכרמים.

בכי על בנו שאול שנפל על חרבו לאחר שבנו ובתו התאהבו בדוד בן שבט יהודה.

דוד חמד נשים והן אהבו אותו.

על מיכל הוא לא חמל, הותיר את בת בנימין שוממה וגדע במעשה ובמחדל את כל ענף קיש.

אמצי אל ימינך את בנות בנימין הנגזלות, שטפי את כאבן בדמעותיך.

ואז הושיטי את שמאלך וקראי לבכורך ובנותיו.

עורו עורו בנות יוסף, לפידות תומר דבורה שבהר אפרים, יורשות בנות צלפחד משבט מנשה,

שמעו בקול סבתכן אסנת, כוהנת מצרים.

בֶּן פֶּרֶת יוֹסֵף בֶּן פֶּרֶת עֲלִיעֵין בָּנוֹת צַעֲדָה עֲלִישׁוֹר: [...]

מֵאֵל אֲבִיךָ וְיַעֲזֹרְךָ וְאֵת שְׂדֵי וִיבְרָכְךָ

בְּרִכַּת שָׁמַיִם מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹם וּבְצֵת תַּחַת

בְּרִכַּת שָׂדִים וְרָחִם:

(בראשית מ"ט:22, 25)

[שפי אורן בך : Grandmother Song](#)

[Joseph: Blood and Tears](#)

⁷⁷ לקריאת [כתבה בנושא](#) באתר מכון ויצמן, או לצפייה [בהרצאה קצרה](#) של נועם סובל, לחצו על הלינקים.

תוף ומחול⁷⁸

בתי השירה / צילה זן-בר צור⁷⁸

כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה הֵייתָה מֵהִלַּכְתָּ עַל גִּגּוֹת בְּתֵי הַחֹמֶר שֶׁלֹּנוּ וּמִלְקֻטָּת עֲצָמוֹת שֶׁל צִיפּוֹרֵי שִׁיר. הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ סִיפְרוּ כִּי הֵיא מִפִּיחָה בֵּהֶן רוּחַ חַיִּים, וְהֵן מִתְעוֹרְרוֹת בְּעוֹנַת הָאֲבִיב וּשְׁבוֹת לַגָּנִים הַפּוֹרְחִים שֶׁבְּקִנְדָּהָאֵר. הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ עוֹד סִיפְרוּ שֶׁבְּמִקּוֹם שֶׁהֵן בִּקְעוּ, שֶׁם הֵן יָמוּתוּ, וְלֹא בִּתְּוֹךְ פַּעֲמוֹנֵי הַנְּצִרִים עַל הַגִּגּוֹת שֶׁלֹּנוּ. פִּגְשָׁתִּי אוֹתָהּ כְּשֶׁהֵייתִי יֹלְדָה, וּבִכְפּוֹתֵי נַחַה צִיפּוֹר קִיכְלִי שֶׁאֲבֵא שְׁלִי הִבִּיא לִי מֵהַגָּנִים הַפּוֹרְחִים. "הֵיא מֵתָה", אִמַּרְתִּי וּפְרַצְתִּי בִּבְכִי. כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה שֶׁתָּתָה אֶת הַדְּמָעוֹת שֶׁלִּי וְאִמְרָה שִׁישׁ לָהֶן טַעַם שֶׁל צוּף. הֵיא נִטְלָה אֶת צִיפּוֹר הַקִּיכְלִי אֶל כְּפּוֹת יָדֶיהָ. "שִׁמְרִי עֲלֶיהָ", הִתְחַנַּנְתִּי, "הֵיא כָּל כֵּךְ קִטְנָה".

"אֲנַחְנוּ הַנְּשִׁים בּוֹרְאוֹת חַיִּים", הִמְתָּה כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה בְּמִקּוֹר שֶׁלָּהּ וְהַפִּיחָה רוּחַ עַל עֵינֶיהָ שֶׁל צִיפּוֹר הַקִּיכְלִי שֶׁלִּי. "אֲנַחְנוּ הַנְּשִׁים שֶׁכַּחֲנוּ לְהֵאֱמִין בְּכּוּחַ שֶׁלֹּנוּ", הֵיא הַמְשִׁיכָה וְהַפִּיחָה רוּחַ וְעוֹדְדָה אוֹתִי לְנִשּׁוֹף כְּמוֹהָ אֶת הַבֶּל פִּי עַד שֶׁהַצִּיפּוֹר שֶׁלִּי תִתְעוֹרֵר. וְהֵיא הַתְעוֹרְרָה. "עֲכָשִׁיו שֶׁחָרְרִי אוֹתָהּ", סִימְנָה לִי כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה בַּהֶבֶל פִּיהָ. "בְּכָל עוֹנַת הָאֲבִיב הֵן שְׁבוֹת לְבֵתִי הַשִּׁירָה שֶׁלָּהֶן. שׁוֹבִי גַם אֶת לְבֵית הַשִּׁירָה שֶׁלְּךָ", וְאֲנִי שֶׁחָרַרְתִּי וּשְׁבַתִּי אֶל הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ.

"כָּל אִשָּׁה נּוֹלֶדֶת בְּבֵית הַשִּׁירָה. בְּכָל אִשָּׁה יֵשׁ מִקּוֹר לְמִזְמוֹרִים", הִמְתָּה כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה. "לֹא נִמּוֹת בְּשִׁבִּי בְּבֵתִי הַחֹמֶר שֶׁלֹּנוּ. נִחְזֹר לְמִקּוֹר שֶׁבּוּ נּוֹלְדָנוּ, לְבֵתִי הַשִּׁירָה", הִמוּ הַנְּשִׁים אַחֲרֶיהָ.

אֲבָל הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ הַמְשִׁיכּוּ לְשַׁבַּת עֵיִיפוֹת וּשְׁבוּיּוֹת בְּבֵתִי הַחֹמֶר.

כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה הַמְשִׁיכָה וְהִמְתָּה בְּמִקּוֹר שֶׁלָּהּ לְעֵבֶר הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ:

"אֶשְׁקָקוּקוּ. עוֹרוּ נָשִׁים. עוֹרוּ מֵהַשֶּׁבִּי. תִּדְעוּ שֶׁאֲנַחְנוּ הַנְּשִׁים נּוֹלְדָנוּ בְּבֵתִי הַשִּׁירָה, אֲנַחְנוּ הַנְּשִׁים בּוֹרְאוֹת חַיִּים. בַּהֶבֶל פִּינוּ אֲנַחְנוּ בּוֹרְאוֹת. אֶשְׁקָקוּקוּ. עוֹרוּ נָשִׁים מֵהַשֶּׁבִּי וּשְׁבוּ לְבֵתִי הַשִּׁירָה. אֶשְׁקָקוּקוּ".

אֲבָל הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ הַמְשִׁיכּוּ לְשַׁבַּת עֵיִיפוֹת וּשְׁבוּיּוֹת בְּבֵתִי הַחֹמֶר. הֵן לֹא אִפּוּ יוֹתֵר נֶאֱן [לֶחֶם]. הֵן לֹא שֶׁאֲבּוּ יוֹתֵר אֶב [מִים]. וְהֵאֶפֶר בְּכִירַת הַבִּישׁוּל הַלֵּךְ וְהַתְקַרֵּר.

*

בְּשִׁלְהִי הָעוֹנָה הַחֲמָה הַתִּיבְּשָׁה כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה עַל גִּגּוֹת בֵּית הַחֹמֶר שֶׁלֹּנוּ. אִסְפַּתִּי אֶת עֲצָמוֹתֶיהָ וְנִשְׁפַּתִּי אֶת הַבֶּל פִּי עַל עֵינֶיהָ. הֵיא הַתְעוֹרְרָה לְרַגֵּעַ וּבִיקְשָׁה שֶׁאֲזַכִּיר לְנָשִׁים הַיּוֹשְׁבוֹת בְּבֵתִי הַחֹמֶר לְשׁוֹב אֶל בְּתֵי הַשִּׁירָה שֶׁלָּהֶן. "אֶשְׁקָקוּקוּ", הֵיא הִמְתָּה וְעֻטְתָּה עַל עֲצָמָהּ נּוֹצוֹת וְעַפָּה אֶל הַגָּנִים הַפּוֹרְחִים שֶׁבְּקִנְדָּהָאֵר.

אֲנִי שְׁבָה וּפּוֹגֶשֶׁת אוֹתָהּ בְּדָמוֹתֶיהָ שֶׁל צִיפּוֹר הַחֹל. בְּכָל עוֹנַת אֲבִיב הֵיא מִתְעוֹרְרָת מִתּוֹךְ הָאֶפֶר בְּכִירַת הַבִּישׁוּל שֶׁל הַנְּשִׁים שֶׁלֹּנוּ, נּוֹשֶׁפֶת בְּמִקּוֹר וְאוֹמַרְתִּי: "אִמְרִי לְנָשִׁים שֶׁלֹּנוּ כְּפִתְרֵשִׁי הַקִּטְנָה." אֲנִי מֵהִנְהִנֶת וּמֵאֲכִילָה אֶת צִיפּוֹר הַחֹל בְּדָמָעוֹת שֶׁלִּי. יֵשׁ לָהֶן טַעַם שֶׁל צוּף. אֲנִי נּוֹשֶׁפֶת אֶשׁ חֲמִימָה אֶל כִּירַת הַבִּישׁוּל וְהוֹמָה לְנָשִׁים שֶׁלֹּנוּ בְּשִׁפְתָּהּ שֶׁל כְּפִתְרֵשִׁי הַזְקָנָה: "אֶשְׁקָקוּקוּ. עוֹרוּ נָשִׁים. עוֹרוּ מֵהַשֶּׁבִּי. תִּדְעוּ שֶׁאֲנַחְנוּ הַנְּשִׁים נּוֹלְדָנוּ בְּבֵתִי הַשִּׁירָה, אֲנַחְנוּ הַנְּשִׁים בּוֹרְאוֹת חַיִּים. בַּהֶבֶל פִּינוּ אֲנַחְנוּ בּוֹרְאוֹת".

(מִתּוֹךְ "כּוֹתֶבֶת בְּמִקַּל שֶׁל כּוֹרְכּוֹם" בְּהוֹצָאָה "צִבְעוֹנִים הוֹצָאָה לְאוֹר", 2016)

⁷⁸ חוֹקֶרֶת פּוֹלְקִלּוֹר וּמַגְדֵּר, מִנַּחָה טַקְסִי מַעְבֵּר וּמַצִּיירַת בְּמִילִים אֶת עוֹלָמָם הָעֵתִיק וְהַנִּשְׁכַּח שֶׁל מִרְפְּאֵי הַלֵּב וְהַנֶּפֶשׁ.

"שירו" - מילת הנבואה הראשונה במקרא .

הנבואה נמצאת בתוך השירה. הנבואה אינה חזיון עתיד, היא מביטה בהווה, מבקשת לקלף מעליו קליפות כוזבות ולהגישו למאכל באופן שיוכל להתעכל. כל הנבואות לאורך הדורות, כל בנות הקול המתדפקות על דלתות תודעה כולן בנותיה של המילה הנבואית ראשונה : **שירו**.

אורות: שובי נפשי

עכשיו. כולם. שוות ושווים במעגל. תנועת מעגלי השירה המקודשת בישראל מתרחבת וגדלה. היא אינה מניפה דגלים או טווה תכניות, רק מתאספת, מתעגלת ושרה. זו תנועה משותפת לגברים ונשים. הקולות נשמעים בה במעורב וככל שהמעגל גדול וטוב יותר כך מתמוססת ההיררכיה. מאות ואלפים מתכנסות ומתכנסים מאוהלי המדבר ועד לכיכר העיר. השירים – שירי רוח. המילים – תפילות.

תנועת מעגלי השירה בישראל צומחת גם משילוב של ידע מתרבויות רוחניות אחרות: שאמאניזם, יוגה, וסופיזם משתרגים ומשתלבים בה. היו פעמים, או זמנים שהעירוב הזה עורר בי אי נחת, כאילו אם זה מעורב, זה פחות מעמיק, פחות טהור. אבל היום אני רואה דברים אחרת. המדרש של אפשטיין (לעיל, בפרק עליית השכינה) הבהיר לי את כוחו של המעגל המבטל את ההבדלים והמעמדות. בבחינת נקבה תסובב זכר, בבחינת רחם העוטף כל חי, מוחק גבולות ששרטטה יד אדם. ידע, השראה, אמונה באים בכל הצבעים, בכל השפות. המעגל והשירה, התנועה והקצב מביאים ריפוי גדול לכל מי שבתוכו.

המעגל הוא דרך התנהלות בעולם, דרך יצירה. המעגל, מעצם קיומו נותן אלטרנטיבה. כשאנו מגיעות אל המעגל נשים ואמהות, פנים אל פנים, זו אל זו, רואות זו את זו, את כאבן, את הפחדים את התקוות, אנו מחזירות עטרה ליושנה: כך היינו, לאור הירח, כך היינו על האדמה. לשונות האדמה הזו – עברית, ערבית - מכות באדמה שורשים המשתרגים זה בזה. מתוך ההשתרשות הזו, המשותפת, אנו יכולות לצמוח מעלה, להניב פירות של שלום ואחוה.

ולא רק יחד. גם לבד.

דְּעוּ לָכֵן

שְׁכַל רוּעָה וְרוּעָה,

יֵשׁ לָהּ נִגּוֹן מִיָּחָד

מִשְׁלָה.

יעל דקלבאום האמהות: הארץ הזאת

אילת אורי בניטה: אשת חיל

שֵׁאוּ קוֹלֶכֶן בְּבָכִי וּבְקִינּוֹת
שִׁירוּ בְּגֵאוֹן בְּתַפִּים וּבְמַחֲלוֹת
שִׁירוּ אֶת שִׁירַת הַמִּלְחָמָה
שִׁירוּ אֶת שִׁירַת הַשָּׁלוֹם
שִׁירוּ אֶת שִׁירַת הַהַחֲלָמָה
שִׁירוּ אֶת שִׁירַת הַחֲלוֹם
בְּמַעְגַל הָאֵינְסוֹף תִּתְעַצֵּם הַמִּנְגִּינָה
בְּקוֹלֶכֶן תִּבְרָאנָה הִכְלֹת לִשְׂכִינָה

עוד דבר

כאן מסתיים הפרק הזה במסע שלי איתך, דבורה.

פגשתי בך אז לפני חמש שנים מתחת לעץ בפרדס.

ליווית אותי בצאתי אל המסע להסמכתי כרבה.

עזרת לי להכיר את עצמי, את קולי, את דעתי, את עוצמתי

נסכתי בי עוז להכיר במנהיגה רוחנית, במורה, באם, בחכמה, בכוהנת ובנביאה שאני.

הושטת לי יד, הבטת בעיניי והארת לי את דרכי.

ביום חמישי אחד, לא מזמן, ראיתי את פניך נשקפות מפניה של דבורה בת זמני, גם היא נביאה, יושבת בטח על אדמתה בגליל כבר 40 שנה, ונשות הארץ עולות אליה לשיחה, להקשבה לשירה סביב מדורה. גם היא נביאה, וכפי שנבואתך שלחה אותך אל העמק, כך נבואתה שולחת אותה אל ירושלים, להשבין שלום. היא מתהלכת בסמטאות העיר העתיקה מתוך ידיעה עמוקה כי אלה עורקיי לבה של האדמה, והם זקוקה לריפוי ולזרימה.

זה צילום של השלט המנחה אל ביתה, וציור קטן מעשה ידיה.

נמשיך, אני ואת לצעוד יחד איתה, ועם כל אחיותיי בנות הארץ הזו הרבות והטובות, הטוות את הקשרים דרך גדרות, מעבר לחומות של אבנים, תפישות, שפות, נשים הנובעות אהבה וחכמה ותקווה, המתגברות על הפחדים ונרפאות מהם, מתכנסות, מתעגלות, שרות, דומעות.

לעת עתה, אני מלאה בהודיה.

הודיה גדולה לנשים המיילדות האמהות המורות והרבות שעזרו לי בעבודה הזו
לדליה מרקס - על הליווי, על חדוות היצירה, על השיחה הכנה
לרוחמה וייס - על עומק הלימוד ועל ההזמנה הפתוחה לכתיבה
לטליה אבנן בנבנישתי - על הראיון והאמונה
למיכל מושקט ברקן - על ההתבוננות ההקשבה ודיוק הכוונות
לנעמה קלמן - על העידוד והאהבה
לנעמה דפני קלן - על חברות אמת ועצה טובה
לדנה מאירסדורף - שהאירה לי את הדרך מתחילתה ועד סופה
להדס גלעד – שפתחה בפניי שערי שירה
להילה ארי בוסתן - שעזרה לי להגשים ענני חלום
ליעל דקלבאום – שהיא השראה לתעוזה
לאור (אורקה) טפלר – שמעוררת את קולי ונותנת את קולה
לנשות שבט אוצ'ו - אחיותיי
לנשות שבט פויקה - דודותיי
לכל הנשים החכמות שישבו איתי ללמוד את דבורה: אילת לין, שירה ריכטר, דבורה קומסרוף, דבורה עברון, תמר
אלעד אפלבאום, תמי צרי.
לחברותיי הנהדרות שלמדו איתי כעסו צחקו ובכו איתי. במיוחד לחברותות שהיו משמעותיות לי במסע הספציפי הזה :
היעלות לוחמות הצדק גמון וורגן , אסנת אם הבנות החומלת והמזינה, תמר ברוכת הכשרון המשפיעה מטובה ,
דבי דבורתי המופלאה, רינת-יה ורננה לפידות הצדק והחכמה.
לכל נשות החיל שבחיי
לחברות האהובות שבחרו בי ובחרתי בהן
לאחותי הגדולה נירה שעדיין מגדלת אותי
לאמי האדירה ורה (רחמה) ולכל שאר הרחמים הרחומות שדרך התגלגלתי לעולם הזה בזמן הזה.
לאיש שלצדי לפניי מאחוריי מעליי מתחתיי ארן אהובי .
ולנורי מאור חיי משוש לבי.

יהי רצון ונדע להרחיב יריעות אוהלינו, להשכין שלום בקרבנו, לחדול מהפחד, הבושה, הטינה,
לאהוב את האדמה ולהצמיח בה אילנות טובים ובריות טובות
שתוכל לשקוט שנה אחרי שנה אחרי שנה.